

HA 7013

73 SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR

Zempléni Múzsá

Társadalomtudományi és kulturális folyóirat I. évfolyam 2. szám 2001. május

Zempléni Múzsá

Társadalomtudományi és kulturális folyóirat
I. évfolyam 2. szám

tanulmányok, eszék

Vitányi Iván: Győri Elek és a naiv festészet	5
Komáromy Sándor: Erdély, Felvidék, Kárpátalja és a Vajdaság magyar nyelvű gyermeklírája az ezredfordulón	20
Kőhádi Zsolt: Állóképtől mozgóképig	31
Erdős Tamás: Területfejlesztés - vidékfejlesztés	40

művészportré

A kozmosz fensége Beszélgetés Urbán Györggyel (készítették: Dobrik István és Kántor István)	49
---	----

szépirodalom

Kurucz Gyula: Múlandóan, töredékesen...	53
T. Nagy József: Egy dallamra Gyermeklapok	62 63
Takács Béla: Állomások	64

archívum

Erdélyi János: Szerkesztői előszó a <i>Sárospataki füzetek</i> első számához, 1857	69
"A Párt eszméi tiszták!" Egy zempléni pártmunkás levélváltása Aczél Györggyel a törvénysértésekről, 1958 (közléteszi: Bolvári-Takács Gábor)	72

szemle

Szabó Csaba: Mindennapi Shakespeare	79
Tukacs Béla: A nagy szétbomlás	85
Viga Gyula: Búcsú Szabadfalvi Józseftől	90
Nagy Károly: Borsod-Abaúj-Zemplén megye Budapesten	95

Zempléni Múzsza

Társadalomtudományi és kulturális folyóirat

Fővédnök

Habsburg Ottó

Védnökök

Balassa Iván, Jakab István, Orosz István

Szerkesztőbizottság

Balácsi Károly, Bolvári-Takács Gábor, Dobrik István,
Hörccsik Richárd, Jósvainé Dankó Katalin, Komáromy Sándor,
Koncz Gábor, Lénárt Attila, Szathmáry Béla, Tamás Edit

Szerkesztőség

Bolvári-Takács Gábor *főszerkesztő*
Bordás István *főszerkesztő-helyettes*
Csetneki József *grafikai szerkesztő*

E számunkat Urbán György alkotásai illusztrálják.

ISSN 1585-7182

Lapnyilvántartási szám: 3.4.1.1640/1999.

Lapalapító: Bolvári-Takács Gábor

Kiadja a Sárospataki Népfőiskolai Egyesület

Felelős kiadó: Stóka György elnök

A szerkesztőség a beküldött kéziratokat megőrzi, illetve visszaküldi.

Egy szám ára 200,- Ft.

Előfizethető a szerkesztőségben személyesen vagy átutalással,
előfizetési díj egy évre 800,- Ft.

Szerkesztőség és kiadó: 3950 Sárospatak, Kazinczy út 23.

Szerkesztőségi titkár: Tóthné Kovács Katalin

Telefon/fax: 47-314-714, E-mail: zmuzsa@nepfoiskola.hu

Honlap: www.nepfoiskola.hu/zmuzsa

Nyomdai előkészítés: Csetneki József.

Készült a SPRINT nyomdában, B/5 formátumban

Lapunk megjelenését támogatja:

Vitányi Iván

Győri Elek és a naiv festészet

Személyes előszó

Nekem könnyű is, nehéz is Győri Elekről írni. Könnyű, mert a barátom volt, mert életem egy fontos korszakában, tizenhét-húszéves koromban azok közé tartozott, akiktől a legtöbbet tanultam, akik a legközelebb állottak hozzám. Nehéz ugyanezért, mert azóta történelmi korszakok vonultak el a fejünk fölött. Nem elég most elősorolni az emlékeinket, meg kell próbálni értelmeznünk is azt, ami velünk, és főképpen ami vele történt.

Hadd kezdjem az emlékezéssel. Tiszaladányban ismertem meg Győri Eleket, azon a "falunapon", amelynek emlékére még mostanság is Ladányban szokták kezdeni az Írószövetség nyári, tokaji táborozásait. Valóban nevezetes esemény volt. Eljöttek a népi írók, a "Magyar Élet Könyvkiadó", vagyis Püski Sándor szervezésében. Ott volt Veres Péter, Sinka István, Nagy István, Somogyi Imre, Darvas József, Gulyás György – és ott volt természetesen Illus néni (Püski Sándorné) és Sándor bácsi. Hogy legyen valami kulturális műsor a sok beszédhez, eljöttünk mi is, a sárospataki gimnázium önképzőköre. Egy kis kamarakóruossal népdalokat és kórusműveket (Liszt, Kodály, Bárdos) énekeltünk, nekem pedig az volt a tisztem, hogy elmondjam Veres Péter "Ha nem lehetél szálfá..." című szabadversét. És ott voltak természetesen a helybeliek, a parasztok. Tömve volt a művelődési ház terme, ahogy mondják, még a csilláron is lógtak (ha lettek volna csillárok).

Mi már az előző napon megérkeztünk. Parasztcsaládoknál aludtunk, így kerültem életre szóló barátságba Csikai Miklóssal és az egész Csikai családdal. Értelmiségi vagy úri gyerekként óriási élmény volt, hogy olyan parasztemberekkel ismerkedtem meg közöttük, akik értelmiségi szinten gondolkodtak és tájékozódtak az irodalomról és az ország dolgáról. Hamar megértettem azt is, hogy miért. Tiszaladány nem számított tipikus településnek a magyar glóbuszon. Itt nem volt nagybirtok, valami megvalósult tehát az álomból: a szabad, kisbirtokos paraszt-polgárságból.

Hasonlóan nagy élmény volt maga a gyűlés. Már addig is találkoztam Veres Péterrel, Sinka Istvánnal, Németh Lászlóval (Sárospatakon is), hallottam őket beszélni. Itt azonban más volt. Itt otthon voltak, a maguk környezetében. Veres Péter a háborúról beszélt, élesen elítélte a nácizmust és magyar követőit (egy jobboldali felszólalóval, valamelyik paraszt-szervezettől, vitába szállt), reformokat sürgetett, sőt forradalmat hirdetett. S akkor szólalt fel – programon kívül – Győri Elek. Vagyis nem annyira felszólalt, mint felszólították. Szinte kilökdösték a pódiumra, hogy szólaljon meg ő is. Elek nagyon tudott beszélni. Nem azon az oratori módon, mint Veres Péter, de abban a szellemben, színesen, érzékletesen, hittel. Beszélt magáról, beszélt a faluról, beszélt a népről.

Záróakkordként utolsó voltam a műsorban. Megint megéreztem a forradalom levegőjét. Még a tizenhetedik évet sem töltöttem be, szőke, sovány, sárospataki diák. Minden szem rám meredt, és amikor azt mondtam a vers szavai szerint, hogy "csak bőven termő bamba diófája ne legyél senkinek", leírhatatlan hangulat keletkezett. Nemcsak tapsoltak, kiabáltak, de fel is ugrottak a helyükről. Tudtam, hogy ez nem nekem szól, hanem a mondanivalónak. Hogy itt nem a formát méricskéljük, hanem a tartalmat méltányolják.

Akkor odajött hozzám Elek és kezét fogtunk. Két teljesen különböző ember, különböző múlttal, neveltetéssel, sorssal. De úgy éreztük, teljesen egyek vagyunk. Ketten egymással és a többiekkel, minddel. Jó félórát beszélgettünk és megfogadtuk, hogy nem utoljára.

Ettől kezdve sokszor találkoztunk. Elek gyakran járt Patakra. Újszász Kálmán bácsi, a teológia professzora, a népi mozgalom pataki úttörője, a faluszeminárium megalapítója lehetőséget teremtett arra, hogy heteken töltsön az iskola vendégszobájában. Ott igazán szabadon dolgozott. Délután sokszor felkerestem, együtt jártuk a várost. Hatalmas sétákat tettünk, órák hosszat, és ő magyarázott, nekem, a fiatalabbnak, a gyerekeknek. Azon a nyelven, amelyen emlékiratait írta. És közben eszmét cseréltünk mindenről. Azt is megvallotta, hogy ő nemcsak a népi írók híve, de meggyőződése szerint baloldali forradalmár. Abban reménykedik, hogy a háború után itt megtisztult szocializmus lesz, amelyben a parasztság szabadon fejlődhet, és amelyben ő is otthon lehet.

Aztán meg is látogatott a szüleimnél, Abaújszántón. Nehéz találkozás volt, hiszen szüleim tipikus középosztálybeli, értelmiségi "úriemberek" voltak. De ők is méltányolták Elek tehetségét és Elek is méltányolta édesapámék készségét.

Azután Budapesten találkoztunk. 1944 táján az egyetem mellett, vagy inkább helyett, a Muharay Elemér-féle Népi Együttesben dolgoztam. Volt ott egy kis csapat lelkes fiatalokból, egyetemistákból és munkásokból, akik azt vették fejükbe, hogy a művészet "Bartók-modelljét" egy új egységes kultúra alapjává kell tenni, amelyben a közkultúra és a magaskultúra nem egymás ellentétei, hanem egymás kiegészítői. Győri Eleket (és régi társát, a szomszéd faluból való másik parasztfestőt, az "őstehetség"-kutatás másik felfedezettjét: Gajdos Jánost) gyakran hívtuk meg.

Akkor még nem nevezték őket "naiv festőknek". Mi akkor annak bizonyítékát láttuk bennük, hogy a Bartók-modell a képzőművészetben is érvényesülhet. Hogy olyan festészet is lehetséges, amely eleven hagyományként őrzi meg a paraszti népművészet elemi alakzatait, és - ha ez nem elegendő - a népi élet természetes folyamatai által nyújtott látványvilág formakincsét (az aratástól kezdve egy templomozás utáni vasármapi gyülekezésig, vagy a legények-lányok táncos forgatagáig). Úgy gondoltuk továbbá, hogy ebből nem valamiféle vaskalapos, maradi, az etnikai különlegességekbe beleszoruló csicsás „gyöngyösbokrétás” kultúrának kell kinőnie, hanem a szó legigazibb, bartóki értelmében modern művészetnek. Győrit meg Gajdoszt máris modernnek láttuk, formavilágában, színválasztásában, a formák változatosságának modern, szinte az absztrakció határait súroló alkalmazásában.

Azt már csak az életrajz kedvéért teszem hozzá, hogy Győriék velünk tartottak politikailag is. Amikor csoportunk bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba, részt vállaltak benne. Nem mondom, hogy hőstettekét hajtottak végre – egyikünk sem jutott ilyen alkalomhoz – de lehetőségeikhez képest sok mindenben segítettek, a kézigránátok tárolásától a hamis igazolványok elkészítéséig (amiben, mint képzőművészek, szakembereknek is számítottak). Győritől persze félni is kellett, mert ő sem az utcán, sem a villamoson vagy az üzletekben nem tett lakatot a szájára, és teli szájjal szidta a német megszállókat. Tanúja voltam annak, amikor Somogyi Miklós (a népi író Somogyi Imre bátyja, az Építőmunkások Szövetségének elnöke, a Magyar Nemzeti Front katonai vezetésének tagja) kitette a pisztolyt az asztalra, és azt mondta: „Elek, ha nem vigyázol a szádra és lebuktatsz bennünket, mielőtt magam föbe lőnöm, ezzel a fegyverrel téged is lelőlek.”

Aztán minden másként lett. Elek “révbe jutott” annyiban, hogy pesti albérletei helyébe megkapta Somogyi Imre addigi Nürnberg utcai, a szuterénben levő, de műteremnek alkalmas lakását. Gajdos is kapott lakást, a Kelenhegyi úti műterem-házban. Úgy vélték azonban – különösen az impulzív természetű Győri – hogy nem az következett be, amit vártak. Sem a közéletben, sem a művészetben. Elek csalódott a politikában és régi barátaiban. Úgy látta, hogy szó sincsen arról a tiszta szocializmusról, amiről álmodott. Örült a földreformnak, de másnak azt mondta, nem tud örülni. Most is hatalmi játék folyik, és miben más ez, mint ami azelőtt volt? A művészetben sem találta helyét. A pesti művészársadalom változatlanul nem fogadta be. Egy-két kiállításon kapott csak helyet. Mi, a Muharay-együttes is rendeztünk egyet a Hermina úti székházunkban, ahol Győri és Gajdos méltóan szerepeltek, jó társaságban: Medgyessy Ferenc, Szabó Iván, Kurucz Dezső, Duray Tibor, Nagy István, Kucs Béla, Papp Oszkár, Kuluncsics Dezső (ma Zeljko Kujundzic), Soós Gyula képeivel, szobraival együtt. Igaz, hogy a megnyitón Kállay Ernő és Rabinovszky Máriusz is megjelent, a hivatalosan jegyzett tárlatokhoz képest ez mégis csak marginális ügy maradt. A szövetségbe sem vették fel őket. Győri egyre nekikeseredettebb lett, egyre többet füstölgött. Nem látott más utat: visszamenekült vidékre, Tiszaladányba és Sárospatakra. Ugyanakkor képei is veszítettek addigi erejükből, mintha belülről mégis megpróbált volna alkalmazkodni. Ezekben az években kevesebbet találkoztunk, egyszer Patakon, néhányszor Budapesten. Nem veszekedtünk, de nem tudtunk egymással mit kezdeni. Ha mondta panaszait, én lehorgasztott fejjel hallgattam. Nekem is sokat gyűlt meg a bajom mindenfelé, éreztem, hogy sokban igaza van, de nem jutottam ugyanarra a konklúzióra. Azt éreztem, hogy szembenállása is egyoldalú, így azok sem fogják befogadni, akik majd a rendszer igazi ellenzékét képezik. De azért megtartottuk egymást barátságban. Amikor halálának híre jött, egyedül én írtam róla a Magyar Nemzetben, nekem is nehéz volt Mihályfi Ernő főszerkesztőt meggyőzni róla. Szerencsére értett a képzőművészethez, ezért elvittem a gyűjtőhöz, Patai Lászlóhoz (illetve akkor már özvegyéhez), aki legjobb képeket gondosan megőrizte. Mihályfi megnézte, bólintott és leköszölte a cikket.

Milyen ember volt Győri Elek? Ha már az emlékezésnél tartunk, szólni kell róla, az

emberről is. Lassan fél évszázada halt meg, kevesen vannak tehát, akik ismerték. Hadd erősítem meg őket a magam emlékeivel.

Elek alacsony termetű ember volt (és ez problémát okozott neki), sötét hajú, sötét szemű, erős, arányos testalkatú. A legelső, amit az ember észrevett benne, a rendkívüli mozgékony, szenvedély, temperamentum. Őbenne semmi nem volt a városi ember "elidegenedtségéből". Minden szót, amit kimondott, teljes meggyőződéssel mondta, az "itt állok, másként nem tehetek" hitével, sőt azzal a záradékkal, hogy "akkor is megmondom, ha agyonvágna érte". Szerette a véleményét kimondani, és nem nagyon fontolta meg a körülményeket. Hozzá kell azonban tennem, ez nem jelenti azt, hogy a véleményét ne fontolta volna meg. Nagyon is megfontolta, és nem változtatgatta. Folyton járt az agya, mindig minden élményt fel kívánt dolgozni.

Magatartását két eredendő helyzet, két ősi foglalkozás határozta meg: paraszt volt és kovács (merthogy annak tanult, kovácslegény volt az utolsó "polgári" foglalkozása). A kettő jól illik egymáshoz, hiszen a kovácsmesterség a legősibb ipar, amely már a leghagyományosabb paraszti életformában megjelent, s a nagy népi eposzokban is oly fontos szerepet játszik, az Iliásztól a Kalevaláig. Paraszt mivoltát valóban a legmélyebben élte át, a tradicionális parasztközösségek szellemében. Azzal a nyitottsággal, amit az előbb az elidegenedtség hiányával próbáltam meg jellemezni. Mint kovács, mint a legősibb ipar művelője azonban kívülről is tudta nézni ezt az életet. Valahogy a hirtelensége és a szenvedélye is a kovácsokéra emlékeztetett. A paraszti munka lassúbb, organikusabb: szerves anyaggal kell dolgozni. Lényege az élet törvényeihez való alkalmazkodás. A kovács munkája azonban - éppen ezt írják meg az őseposzok - a logikát viszi bele az emberi tevékenységbe. A természetben való erőszakot. A kovácslegény pedig a céhiparos östípusa. Aki, mielőtt letelepedne, akárcsak ha visszajönne az apai műhelybe, előbb bejárja világot. Elek is valahogy így csinált: be akarta járni a világot. De nem kovács lett belőle, hanem festő.

Ennek oka már személyében keresendő, rendkívüli érzékenységében és rendkívüli kommunikációs igényében. Mindent megfigyelt, ami körülötte történt és mindent elraktározott. Ellenállhatatlan kényszert érzett arra, hogy ezt közölje is. Szóban, írásban, képben egyaránt. Akkor érezte igazán jól magát, ha valakinek beszélhetett. Ilyenkor mindenről szó esett: régi és újabb élményeiről, a képein látható eseményekről, a közös barátokról, a politikáról, az ország és a világ sorsáról. Ugyanilyen feltárulkozó a naplója. Voltaképpen íróként is tehetséges ember volt, hiszen megvolt hozzá egyrészt a nyelvi készsége, másrészt őszintesége és bátorsága. De aztán mégsem ebbe az irányban ment, mert ennél is erősebb volt a képi fantáziája.

Elképzelni is nehéz, hogy mi lett volna ennek az embernek a sorsa, ha történetesen polgári környezetbe születik, otthon mindent megkap, idejében főiskolára kerül, és így tovább. Nem lehet elgondolni, az más ember lenne, hiszen a modern élet ki is szolgálja, de egyben meg is nyomorítja az egyéniség és a tehetség szabad fejlődését. Győri Elek ilyen volt. Két világ határán, és egyikben sem igazán otthon. Rendkívüli képességekkel, indulatokkal, és akarattal, ugyanakkor rendkívül kiszolgáltatva a forrásban lévő történelem szeszélyeinek.

Könnyű belátnunk, hogy kevesen értették meg. A hozzá hasonlóan szenvedélyes embereknek mindig nehéz a dolga, az övé, aki, mint mondom, két világban volt otthonosan, kétszeresen az. Kevesen voltak, akik ezt a kettősséget maguk is tudták. Pedig szomjúhozta a barátságot. Örökké hálás vagyok a sorsnak, hogy barátomnak tudhattam.

Győri Elek művészete

Győri Elek halála óta ötödfél évtized telt el, majdnem annyi, mint amennyit élt, s több, mint amennyi ideig alkotott. A helyzet azóta nem sokat változott. A magyar művészet, a hivatalos és nemhivatalos művészeti emlékezet visszamenőleg, történetileg sem fogadja be, legfeljebb egy sajátos rezervátumban, az úgynevezett naiv művészek között szorít neki egy nagyon szerény helyet. El kell gondolkoznunk azon, hogy miért van ez így, és hogy mi az igazság? Milyen hát Győri Elek művészete?

Ha legjobb korszakának képeit nézzük, a következő ötlik a szemünkbe.

Első impresszió: itt valóban parasztfestővel van dolgunk. Képei a népi életet ábrázolják, a mezőn, erdőben, szőlőben dolgozókat, az aratást, a szüretet, a falusi közösségeket, az utcát, az istállót, vasárnap délelőtt a templom előtt jövő-menőket, az esküvő és a temetés eseményeit, a falu téli képeit, a parasztembereket és mindennapi életüket, a táncoló fiatalokat. Nem olyan ez, mint amikor egy tanult értelmiségi elmegy a "nép" közé, hanem valahogy belülről van ábrázolva. (Pontosabban, mint ahogy a művészetnek tennie kell, egyszerre belülről és kívülről. A társadalmi belüllétet a művész szemével, most már kívülről, de mégsem kiszakadva.) Ennek titkáról, a részletek egyénítéséről és egyediségéről később beszélünk.

Második impresszió: ez a művészet nagyon is "tárgyas". A kor festészetének legfőbb vonulatai már azon igyekeztek, hogy a valóság úgymond felszíne mögött a mélyebb összefüggéseket, az elvont struktúrákat, — ahogy egy nagy műkritikus fogalmazta — a "valóság rejtett arcát" mutassák fel. Nyugaton, Európában és Észak-Amerikában már túl voltak a kubizmuson, erősödtek a figuratív ábrázolást tagadó nonfiguratív irányzatok. Győri és társai azonban ebben korban embert és tárgyat (házat, fát, erdőt, bútort, állatot, járművet) ábrázoltak. Mindkettőt olyan mennyiségben, amely a reneszánsz és a barokk óta már nem volt szokásos. Némely képen emberek és a tárgyak egész tömegét.

Harmadik impresszió: a tömeg nem egyediséggel nem rendelkező elvont elemek halmaza, laza egymásmellettsége. Nemcsak a kép egésze ábrázol valamilyen konkrét eseményt, történetet, hanem minden alaknak és minden tárgynak megvan a maga egyénisége és története. Nagy élvezet volt magától a művésztől, Győri Elektől hallani, amint képeiről beszél. Nem a mű esztétikai tulajdonságai érdekelték őt, nem arról akarta beszélgetőtársát meggyőzni, hanem a szereplőket jellemezte. Történeteket mesélt róluk és jellemüket ecsetelte. És ha az ember jól megnézi, mindez most is rajta van, érvényesül a képen. Még ma is, amikor Győri személyesen már nem mesélheti el.

Negyedik impresszió: a képek dramaturgiája bruegeli, tehát az élet sohasem egyoldalú, hanem egyszerre tragikus és komikus, egyszerre kell elfogadni és megtagadni. A nagy derűs képeken ott találjuk a tragédiák hírmondóit, a koldust, a rokkantat, a beteget, s szinte minden alkalommal felfedezhetjük a csendőt, a

pöffeszkedő falusi kis- és nagyurat. (Híres tablója, A tokaji szüret például első láttatra a Tokaj-hegy színes illusztratív képe, de közelebbről megnézve az úri népség pöffeszkedésének vádirata.) Ugyanakkor tragikus témájú képein is ott találjuk a humort. Itt még siratják a halottat, de ott már gyerekek játszanak.

Ötödik impresszió: az élőlényeknek és a tárgyakkal ez a tömege nem rendezetlen, hanem rendkívüli arány- és kompozíciós érzékkel ökonomikus struktúrába van foglalva. Formaszerkesztése tehát rendkívül kidolgozott, noha jól tudjuk, hogy nem előzetes tervrajzok alapján jött így létre, hanem olyan természetességgel, "mint ahogy a fű nő". Elek valóban úgy dolgozott, mint a népművész: az egyik sarokban elkezdte a képet, a másikon befejezte.

Hatodik impresszió: mindezen tulajdonságok alapján ez a festészet valóban a népművészetre emlékeztet. Nemcsak ábrázolja a nép életét, de érezni lehet benne a tárgyi népművészet forma- és színvilágát. A hagyományos paraszti kultúrának tudvalevőleg nincsen festészete, csak díszítőművészete, valamint a használati tárgyak formakultúrája. "A személytelen népek nincs szoros értelemben vett művészete {képzőművészete}, ha egyesek alkottak is önmagáért való tárgyakat. A nép tárgyi művészkedése tehát a magas szintű műveltség művészi iparával, iparművészetével van rokonságban." - írja Viski Károly a *Magyarság néprajzában*. Ennek a formavilágnak az örökségét szinte kiteljesedni látjuk Győri képein. Mintha eljött volna az idő, amelyben a részben még mindig hagyományos életét élő parasztság egyszerre saját művészetet teremt magának.

Hetedik impresszió: ugyanakkor és mindennek ellenére mégis van benne valami egészen modern. Kompozíciói nemcsak nagyvonalúak, kifejezetten modernek. Színösszeállításai szintén modern, illetve megfelel a modernitás tiszta színeket kedvelő irányzatainak. Ő is előszeretettel használ tiszta színeket, az egyszínű felületeket variálja, nem árnyalja a végtelenségig. Ha az ember nem figyeli a témát, hanem – hogy a tárgyak összemosódjanak — összehúzza a szemét, sok hasonlóságot talál a nonfiguratív festészettel, legalábbis annak korábbi korszakaival. De erről a rokonságról még részletesebben szólunk.

A hét impresszió együtt és egyszerre érvényes. Mert Győri festészete nem olyan művészet, amely azonnal megfeythető, és valamilyen skatulyába rögtön beszorítható. Hová sorolható tehát?

A parasztfestők jelentkezése a második világháború előtt

Természetesen nemcsak Győriről van szó, hanem az egész irányzatról. Akkoriban — a második világháború előtt — a "naiv" elnevezés még kevésbé volt használatos, inkább "östehetségeknek" nevezték őket. A húszas évek végétől nagy felhajtással folyt az östehetségek kutatása, elsősorban jószemű műkereskedők (mindenekelőtt Bálint Jenő) által szervezeten. Jobbára paraszti sorból több valóban tehetséges embert "fedezték fel" és mutattak be a nyilvánosságnak. Talán a hortobágyi pásztor, Benedek Péter volt az első. Róla — 1928-as első kiállítása alkalmával — olyanok írtak, mint Szabó Lőrinc, Móricz Zsigmond, Kassák Lajos, Tersánszky Józsi Jenő,

Lyka Károly, Ybl Ervin. Aztán jött Káplár Miklós, Györi Elek, Gajdos János, Süli András, Vankóné Dudás Juli és mások.

Sorsukban sok a hasonlóság. Nem tanultak, maguk kezdtek festeni, alkotásaik — hiába festettek olajjal — félreérthetetlenül magukon viselték a népművészet látásmódját. "Felfedezték" őket, kiállításokat rendeztek nekik (a legnagyobbat József főherceg nyitotta meg), cikket írtak róluk, lefényképezték őket az ekeszarva mellett és a kovácműhelyben, felébresztették bennük a művészi öntudatot, aminek aztán nem tudtak eleget tenni, megsértődtek, félrehúzódtak, művészi zsákutcába kerültek, népművészek már nem akartak lenni (nem is volt ilyen kategória), de igazi művésszé nem legitimálták őket.

Az a propaganda, amit egy időben körülöttük csaptak, nekik ártott a legtöbbet. Maga az östehetség szó is példázza ezt. Györi Elek keserűen panaszolta, hogy olyannak akarták beállítani, mint valami barlanglakó ősembert, "mecénásuk" gondosan ápolta ápolatlanságukat. A rosszízű hírverés sokszor elfordította tőlük azokat is, akikhez mozgalmuk voltaképpen tartozott. Az irántuk való érdeklődés kiszélesedésében ugyanis nagy szerepet játszott a népi írók akkor fellángoló mozgalma, de a népi írók maguk is ellentmondásosan ítélték meg a parasztfestők megjelenését. Inkább saját elképzeléseik visszafordítását látták bennük. Elutasították az östehetség-kultuszt, hogy helyébe a tehetségek felkarolását ajánlhassák. Györi Elek maga is sokszor szenvedett ettől. Igaz, a negyvenes évekre, amikor már én is személyesen figyelhettem meg a történeteket, ez az ellentmondás oldódott, és ha mást nem, Győrit és Gajdoszt a népi írók kezdték társként befogadni. Amennyire láttam, nagy szerepe volt ebben Püski Sándornak és feleségének.

Megmozdultak a műgyűjtők is. Győrit és Gajdoszt például többek között Patai László támogatta, aki Bernáth Aurél, Berény Róbert, Szőnyi István képeinek gyűjtéséből váltott át az ő műveikre. Nem üzleti célból (Patai igazi értelmiségi volt, nem műkereskedő), hanem mert igazi értéket látott bennük. Később özvegye vetette meg a ma főleg a kecskeméti Naiv Művészetek Múzeumában őrzött és kiállított gyűjtemény alapjait, amikor – örökös nélkül maradván – a gazdag anyagot a Magyar Nemzeti Galériának ajánlotta fel.

Ennek az irányzatnak Györi Elek és Gajdos János volt a legjobb képviselője. Ők emelkedtek igaz művésszé. Ebben különböztek a többi, naivnak minősíthető társuktól. A különbség abban foglalható össze, hogy míg a többiek (Dudás Julitól Káplárig) csak belülről, a népdalénekes módján és a népművészet nyelvén ábrázolták a paraszti életet (bár olykor gyönyörűen), addig Györi és Gajdos egyszerre belülről és kívülről. Belülről az élmény és az azonosulás erejével, kívülről a művész szemével. Aki tudatosan választja tárgyát. Nem véletlen, hogy Györi elvégezte a Képzőművészeti Főiskolát, és korai halála előtt Gajdos is beiratkozott.

Györi és Gajdos jó barátok voltak, hiszen Tiszaladány (Györi faluja) szomszédos Geszteréddel (Gajdoséval). A harmincas években együtt laktak egy lakókocsiban. Személyes történetük a nagy egymásra találások és a nagy összekoccanások története, de ebből az első volt az igazi. Világnézetük, hozzáállásuk is sokban hasonlított. Amit tehát most Györi Elekről mondom, az Gajdosra is mind érvényes.

Indíttatásuk és művészi hitvallásuk hasonlított egymáshoz, de ahogy az idő haladt, különbözőségeik is szembeszökővé váltak. Más volt az emberi magatartásuk. Győrit már jellemeztem, hozzá képest Gajdos sokkal inkább befelé forduló, inkább magában füstölő ember. Győri egész életére vándorlegény (sosem nősült meg, igazi otthona sem lett), Gajdos viszont megállapodott, családot alapított. A szokásos pszichológiai kifejezésekkel élve Győri (inkább) extrovertált, Gajdos (inkább) introvertált típus. Hasonló tematikájú képeiknek is eltérő a művészi megoldása: Győri színei élesebbek, alakjai kontúrosabbak, kontrasztjai keményebbek - Gajdos színei árnyaltabbak, lágyabbak, kompozíciói talányosabbak. Ha lett volna még idejük arra, hogy műtermük csendjében az alkotásnak éljenek, ezek a különbségeik bizonyára még jobban kibontakoztak volna. Így ikerestvérek maradtak a számunkra.

Győriék alkottak — ami velük történt, az a fejük fölött zajlott le. Ahogy nem szolgáltattak rá arra, hogy József főherceggel ünnepeltessék őket, úgy azt sem érdemelték meg, hogy mindenesetül megfélemezzenek róluk. Márpedig ez újra és újra megesett velük. Mindehhez azonban számításba kell venni az adott idők által nyújtott történelmi hátteret is a társadalmi és a művészeti életben. Először is azt, hogy az akkori intézményes társadalmi rend - tehát nemcsak maga a szorosabban vett hatalom - minden erejével a nacionalizmust sugallta, a magyarok különlegességét, felsőbbrendűségét, egyedül valóságát. Ennek csak részben volt oka Trianon, sokkal inkább az uralkodó osztályok hatalmának védelme. Ezt mutatja a parasztság helyzetének és sorsának kezelése is. Nem kétséges, hogy a magyar fejlődés egyik legsúlyosabb problémája a parasztság helyzete volt, amely az úri nagybirtok árnyékában tökéletes történelmi zsákutcába került. A hivatalos Magyarország azonban a fennállót védelmezte, ezért a parasztság problémáit eltagadta, és helyette a rózsaszínű boldogság képét kívánta felmutatni.

A rendszer ellenzéke ezzel szemben nem a nemzeti eszme ellenében lépett fel, hanem a nemzet valóságos problémáinak reális felmutatásával, mindeneke előtt a parasztságával. Egy olyan világszemlélet keretében, amely a hagyományokat és újítást, a népiséget és a egyetemességet egységbe akarta foglalni. Ez a magatartás jelent meg már a század elején, Ady Endre, Bartók Béla, Móricz Zsigmond és Kodály Zoltán művészetében. Ez jelent meg - most már a parasztság sorsát téve a centrumba - a népi írók mozgalmában, amely közvetlenül és közvetve egyre szélesebb rétegeket ért el. A két tendencia éppen ellentétes. Az egyik apologetikus és szentimentális. A másik kritikai és dinamikus.

Ezekben a dimenziókban mozgott a kor kultúrája és művészete. Ez kettősség jelent meg akkor is, amikor a parasztság került szóba. Az egyik oldalon ott találjuk a rózsaszín népiséget, amely azt akarja bemutatni, hogy milyen szép színes a parasztelel, milyen jámbor a dolgozó nép. Ezt szolgálta a parasztgiccs, ezt szolgálták az elfogadott művészek ecsetje alól kikerült népies zsánerképek, a mű-népies stilizációk. A legjobb közülük Pekáry István, aki tanult művész volt (római iskolás), s művei első pillanatra szinte Győriééhez hasonlíthatnak, de mézzel vannak leöntve. De még így is kiemelkedik a parasztgiccs tömegéből. Egyébként ekkor vált szokásossá a népi és a népies megkülönböztetése, az utóbbit sokszor népiesch-nek írva.

Az "östehetség" akció mind a két dimenzióban nyújtani kívánt valamit. Egy okos üzletembernek (márpedig Bálint Jenő az volt) így kellett tennie. Győriék ennek a helyzetnek az ódiomát hordozták magukon - a népi írókhoz való viszonyukban is. Ők tudták, átélték a paraszéletforma csődjét, és tudták, hogy változtatás, sőt radikális változtatás szükséges, de nem tehettek róla, hogy szépnek találták azt, aminek szétesését már tapasztalták. Mint ahogy Bartók is szépnek látta a népdalt, és életének legszebb napjai közé sorolta a parasztok társaságában eltöltött időt.

A naiv művészet "második hulláma"

A hazai érdeklődés csupán a hetvenes évek táján éledt fel újra. Akkor már nálunk is naivnak nevezték ezt az irányzatot. Nemcsak a régiek kerültek azonban elő, hanem új alkotók is népszerűvé és ismertté váltak. Kialakult a hazai naiv művészet "második hulláma", ahogy Bánszky Pál nevezte.

Az első nagy sikert Balázs János kiállítása hozta. Ő nyitotta meg a roma származású naiv művészek sorát, hogy aztán olyan jelentős festők és szobrászok szerepeljenek, mint Kalányos Gyöngyi, Orsós Teréz, Bada Márta, Oláh Jolán, Orsós Jakab, Horváth Vince. Addig ismeretlen parasztművészek jelentkeztek, öregebbek és fiatalabbak egyaránt: ifjabb Kapoli Antal, Pozsgai Pálné, Tóthné Herczeg Kiss Mária, Orisekné Farsang Erzsébet, Gyovai Pál, Török Sándor, Szörös József és mások. Ugyanakkor a múltból is több, a nyilvánosság peremvidékéről már ismert, de aztán elfeledett művész kapott új besorolást és új értelmezést, mint például Mokry Mészáros Dezső. Külföldön is feltűnt egy-egy magyar származású festő, aki a naiv művészek modorában alkotott: Olaszországban Dallos Marinka, Svájcban Bán Magdolna. A mozgalmat támogatta a Népművelési Intézet, akkor alakult az említett Naiv Művészeti Múzeum. Foglalkozott velük a képzőművész és műtörténész szakma is.

A naiv művészetnek ez az "új hulláma" azonban bizonyos mértékben különbözik a régitől. Gajdos és Győri festészetével szemben most több a szürrealizmus, szimbolizmus és expresszionizmus. Ebben jelentős a roma festők szerepe, akik új látásmódot képviseltek. A hagyományosabb naiv festészet viszont a harmincas évekhez képest némiképp elhalványodott, nem éri el Győri és Gajdos szintjét. Ennek abban látom az okát, hogy a társadalom többszörös átalakulása folytán az a paraszti életforma, ami Győriéknek még bomlásában is valóságos volt, ekkorra végképpen csak emlék maradt. A cigány festők jelentkezése éppen ezért hozhatott új színt.

A cigányság helyzete ekkor kezdett eleven társadalmi problémává válni. A roma festők hirtelen jelentkezése, erőteljes mondanivalója ennek jegyében válik érthetővé.

A naiv művészet a nagyvilágban

A naiv művészetet azonban nem tárgyalhatjuk csupán hazai szempontból. Jelentkezése ugyanis nem pusztán magyar sajátosság. Ellenkezőleg: széleskörű mozgalomról van szó, amely a világ szinte minden részében megtalálható.

Ha az irányzat szorosabban vett történetét kutatjuk, a francia "neo-primitívekkel" kell

kezdenünk (Séraphine Louis, Louis Vivin, Camille Bombois, André Bauchant), akiknek közös kiállítása 1928-ban Párizsban "A tiszta szívek festői" címet viselte. Mindenesetre ez volt az alkalom, amikor a hivatalos képzőművészeti életben is felfigyeltek rá. Amerikában is akadt megfelelőjük (például Grandma Moses). Már a század elején jelentős a neo-primitív festészet virágzott Haitin (Hector Hyppolite). A második világháború előtt jelentkezett Európa másik széléről a grúz Niko Piroszmanisvili.

A naiv és neo-primitív művészet nagy reprezentatív nemzetközi kiállításai rendre fel is mutatják ezeket az előzményeket. És lassanként világhosszá válik, hogy már a neoprimitívek önálló irányzatként való nyilvános jelentkezése előtt is élt ez a fajta művészet, csak nem gondoltak arra, hogy önálló irányzatként tartsák számon. Az amerikai festészet 19. századi „őskora” - legalábbis annak George Catlin és Edward Hicks nevével jelezhető irányzata - például nagyon is bevonható vizsgálódásunk körébe. Egy-egy korszakban szinte természeti erővel jelentkezik például a parasztok körében. A mariazelli templom tornyának felvezető lépcsőházában nagy számban láthatunk érdekesnél érdekesebb festményeket a környékbeli parasztok ajándékaiként, amelyek közül sok szerepelhetne a naiv festők valamely rangos kiállításán. Nyilván ugyanez figyelhető meg Svájc, Ausztria, Olaszország, Németország, Franciaország, Németalföld más vidékein. Az ezzel foglalkozó művészettörténészek felfedezték a német, svájci, osztrák, francia, belga naiv vagy neo-primitív művészet előfutárait, jelentős alkotókkal (Johannes Alder, Christoph Sebastian Allgöwer, Nicolas Cloes, Adolf Dietrich, Franz Anton Haim, Johann Jakob Heuscher, Fernand Joris, Bartholomeus Laemmler, Ormeore Metelli, Adalbert Trillhaase, stb.).

Az ötvenes években nemcsak Magyarországon, de világszerte új hulláma bontakozott ki a hasonló törekvéseknek. Különösen jelentősek a jugoszláviai naiv művészek, számos ma már világszerte ismert alkotóval (Ivan és Josip Generalics, Emerik Fejes, Martin Hegedüsics). Teoretikusuk is akadt a neves művészettörténész Otto Bihalji-Merin személyében. De voltak számon tartott naiv művészek Romániában (Gita Mitrachita, Mihail Chereches, Cleopatra Protopopescu, Jon Nita Nicodin), Csehszlovákiában (Juraj Lauko), és az akkori Szovjetunió tagköztársaságaiban. Ugyanígy megtalálhatjuk őket Nyugat-Európában - Svájcban, Belgiumban (Aloys Sauter), Franciaországban (Jacqueline Benoit), Angliában - vagy Haitin (Castera Bazile, Gerard Valcin).

Külön irányzatot jelentenek az úgynevezett vásárnapi festők. Az eltérés mindenképp az abban fogalmazható meg, hogy míg a kelet- és kelet-közép-európaiak jobbra falusiak, sőt gyakran még hagyományos értelemben vett parasztok voltak, addig a vásárnapi festők városiak, sőt egyenesen nagyvárosiak. Ez már új szakasz a naiv festészet történetében. Ők sem egyszerűen autodidakták, hanem magukon viselik a már tárgyalt stílusjegyeket, mindenképp a tárgyi világ ábrázolásának igényét. S végül — éppen a stílusjegyek alapján — olyan tanult művészeket is ide sorolhatunk, mint például T. S. Lowry-t, akit modern városi témáival, szociális szemléletével egy színes újrealizmus képviselőjének tekintettek. Nagyszerű gyűjteményes kiállítását 1966-ban magam is láttam a Tate Galery-ben.

Művészettörténeti összefüggések

A művészettörténet azonban ma már ennél szélesebb összefüggés-rendszerbe helyezi a naiv festők működését. A múlt századról szólva két nagy alkotóval kell kezdenünk. Az egyik Henri Rousseau, a másik Csontváry Kosztka Tivadar. Míg azonban az utóbbi magányos óriás maradt, addig az előbbi az egész század művészetére jelentős és egy kicsit mindmáig talányos hatást gyakorolt. Mindkettőt egyaránt jellemzi a posztimpreszionista tárgyiaság és a természetnek szinte természetfeletti kultusza. Szabó Júlia 1970-ben írt könyvében messzemenő alapossggal rajzol térképet arról, hogy kivel állt Henri Rousseau rokonságban. Nemcsak a neo-primitívekkel (amire már a festő első méltatója, Wilhelm Uhde is rámutatott), a paletta sokkal szélesebb. Az egyik oldalról — mind a természethez való kapcsolatában, mind formai és színekultúrájában — mellette találjuk Gauguin és Van Gogh-ot (általában a "posztimpreszionistákat"), a másik oldalról (ugyaneből az okból) Matisse-t és a fauvistákat, a harmadikról Picassot, Kandinskyt, Diego Rivera-t és a modern festészet több más törekvését. Picasso például a törzsi művészet tanulmányozása és felhasználása által. Rivera - és általában a mexikói falfestészet - tematikájában és ábrázolásmódjában is közel áll a népi-naivakhoz. Az sem véletlen, hogy Kandinsky, a modern absztrakció egyik "atyja" maga is éppen a Rousseau-féle realizmust tudta méltányolni. Rousseau és Csontváry rokonságára már a századelő nagy magyar művészeti írója, Lehel Ferenc is rámutatott. Gombrich Chagallt és Gauguin emlegeti. A sort azóta olyanokkal egészíthetjük ki, mint Andy Warhol.

A még szélesebb történelmi összefüggésre Wilhelm Hausenstein, a századelő egyik kritikusa mutatott rá, aki szerint Rousseau egyrészt Giotto-val és a korareneszánszal, másrészt a Bruegel-típusú paraszti reneszánszal hozható kapcsolatba. És közvetítésként a preraffaelitákkal, meg a nazarénus festészeti mozgalommal, amelyekkel egyébként a neo-primitívek mozgalmi is érintkeztek.

Lassan átfogtuk a művészetek egész történetét. Egy olyan irányzat áll előttünk, amely valamilyen módon szellemi rokonságot tart a múlt század szinte minden jelentős avantgarde mozgalmával, ugyanakkor a maga naiv, ha úgy tetszik primitív vagy "neo-primitív" modorában mégis megmaradt a tárgyi világ figuratív ábrázolás mellett. Ez a feszítő ellentmondás adja meg ennek a művészetnek a sajátos jelentőségét.

Hadd próbáljam meg ezt élesen megfogalmazni. Csak az értheti meg a 20. század modern művészeti irányzatait, aki egyszerre érti meg a világ tárgyiaságától való elfordulást (a legszélsőségesebb absztrakcióig, analitikáig és nonfigurativitásig), és ugyanakkor a tárgyi világ újrafelfedezésének elemi akaratát. Az igazság az, hogy éppen ez a két, egymásnak ellentmondó, de végső soron mégis egy töről fakadó irányzat adja a mai művészet spektrumának két legfontosabb komplementer pólusát.

Ehhez azonban jobban meg kell határoznunk a tárgyi törekvések lényegét, márcsak azért is, mert a közkeletű felfogás az absztrakciót szinte egyenlőnek hiszi a modernséggel. A tárgyiaság természetesen nem egyenlő sem a naivitással, sem a primitívséggel, sem a paraszti jelleggel, vagy – a városi festők esetében – a hivatásos művészettől való kívülállással, az autodidaxissal, de még az álom és valóság kétségtelen – és a népművészetre emlékeztető – keveredésével sem.

A döntő momentumot véleményem szerint a dolgokhoz való viszonyban találjuk meg. Itt kereste már Hausenstein is (a népi szemlélet szerinte „örülni tud a dolgoknak”), és

ezt keresi a naiv művészetről szóló könyvében Otto Bihalji-Merin. "Az igazán naiv – írja – az egzisztencia alapjában gyökerezik. Nem csupán a dekoratív együgyűség vagy a mesélő primitivitás, hanem a felfedezés végtelen öröme és a fantáziadús képszerűség a naiv festészet sajátossága. Ha ez megvan, igazi művészetté válik."

A nonfiguratív törekvések indoklásául gyakran hozzák fel, hogy a régi festészet tárgyiassága kimerült. Ezt az elmúlt tárgyiasságot a renaissance, a középkor, a feudalizmus ellenében kibontakozó polgári újkor teremtette meg, amely a szimbolikusan ábrázolt alakok jelkép-rendszerével szemben felfedezte a valóságos tárgyi világot, abban a formában és mértékben, ahogyan az körülveszi az embert. Valóságos emberek, valóságos tájak, valóságos tárgyak – az ember látószögébe fogva, a vonal- és színperspektíva hierarchiája által elrendezve. A dolgok öröméhez így társult a perspektíva, az elrendezettség öröme.

Itt nem magáról a közvetlen, geometriai értelemben vert perspektíváról beszélek, hanem arról a törekvről, amely a dolgokat látható és az ember felé forduló felületük alapján nagyság- és távolságrendbe óhajtja rendezni. A modern ember és az újkori „polgár” szemlélete dolgozik ebben a törekvésben – a polgáré, akinek számára a valóság „üzleti ügyeinek és vállalkozásának színtere”, aki mindenekelőtt hierarchikus rendet akar teremteni ezen a szinten, és a modern emberé, aki otthon akar lenni ebben a világban. A reneszánszsal kezdődő festészet kifejezte ezt a törekvést, de egyben azt az örömet is, amit a dolgok embertől (és nem istentől) való elrendezettsége kelt az emberben.

Csakhogy a dolgoknak a perspektíva által kifejezett rend egyre inkább felületnek bizonyult. A perspektíva (ismét nemcsak geometriai-festészeti, hanem általános értelemben véve) nem a valóság tulajdonsága, hanem szemléletünké. Nem a dolgok egymáshoz való viszonyát ábrázolja, hanem a mi viszonyunkat a dolgokhoz, egy meghatározott szemszögből nézve. A közvetlen szemlélet által teremtett szubjektív rend mögött egy mélyebb, alapvetőbb rendet kell keresni. Elemezni kell a valóság tárgyi struktúráit, hogy a mélyebb valóságot megérthessük.

Mindezt sokszor elmondták már a kubizmus többközpontú látása, vagy a nonfiguratív törekvések védelmében is. Azt azonban nem mondták hozzá, hogy a szemlélet ugyanennek a válságának a megoldására egy másik törekvés is kialakult, amely a tárgyak közvetlen felületétől elvonatkoztatva nem struktúrájukat, hanem létük lényegét („egzisztenciájukat”) igyekszik megragadni. Ezért fordul vissza a festészet perspektíva előtti, reneszánsz előtti formáihoz, de ezért nem minősíthetjük ezt egyszerűen az akkor kezdődő festészet tagadásának. A távlat olyan tagadása ez, amely leküzdhetetlenül magában foglalja a távlatot.

Az most tárgyalt festészeti törekvések lényege így a tárgyak (annak tekintve az embert is) egzisztenciájának primer felfedezése, az újból és újból való katartikus rácsodálkozás a tárgyas világra, a felület rendje helyett a lényegi rend keresése. Ez kapcsolja össze Rousseaut Gauguin-nel, Csontváryval, vagy Rivera-val, nem a dzsungel-romantika, a dilettantizmus, az álmvilág vagy egyenesen az örület. Ez teszi Rousseaut, Csontváryt, vagy akár Győri Eleket nemcsak festészetének külsőségeiben, hanem lényegében, érzéseiben és tartalmában is modernné.

Mindezt persze nem lehet arra leegyszerűsíteni, hogy a modern festészetnek két fő iránya volt, a tárgyas (melynek része a „naiv”) és tárgyiatlan-analitikus

(nonfiguratív). A valóság összehasonlíthatatlanul bonyolultabb, itt nem két egymástól elkülöníthető irányzatról van szó, hanem két pólusról, ugyanannak a problémának két elv alapján való megközelítéséről és megoldásáról. Mindig, minden festészetben (és minden művészetben) megvan és érvényesül mind a két elv. De nem mindig egyformán és nem mindig harmonikusan.

A 20. század egész művészete a két elv harcának, összeütközésének, és legnagyobb teljesítményeiben új, nagy szintéziseinek színtere. Ahogy a zenében Bartók egyetlen szerves egységgé tudta fogni a két törekvés divergenciáját, ugyanúgy a festészetben is különleges érdeklődésünkre tarthat számot minden olyan irányzat, amely új módon keresi az ellentétek szembeállítását, összefoglalását vagy megoldását.

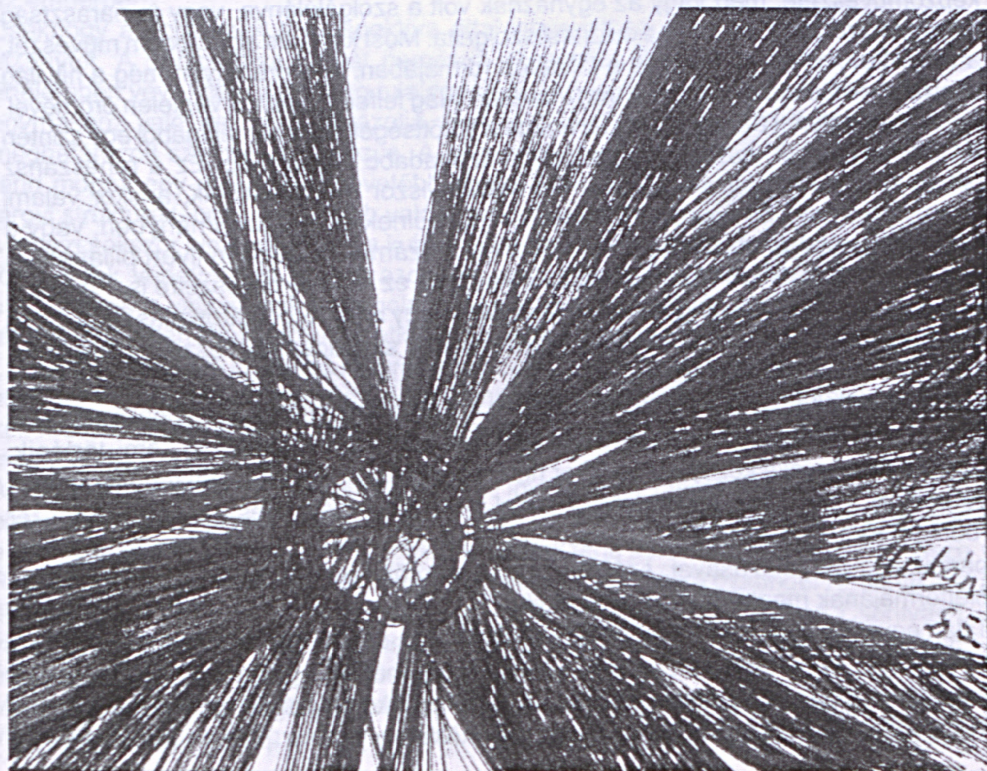
A történelmi nézőpont

Mi az oka annak, hogy Győri Elek, Gajdos János és társaik festészete a harmincas-negyvenes évek Magyarországon kialakult és egyáltalán a felszínre tudott kerülni? Az ok mindenekelőtt történelmi-társadalmi. Az előbb felidézett analógiákból vegyük most elő a Wilhelm Hausenstein által említettet, amely a Giottoval és (az idősebb) Bruegellel való párhuzamot emeli ki. A kérdés esztétikai elemzése után erre történelmi szempontból is érdemes visszatérni. Amikor a történelem szekere ki tud gördülni a feudalizmus kátyújából, akkor az emberek esztétikai-művészeti tevékenységében is hatalmas változások következnek be. A középkornak nem volt önálló képzőművészete, mert vagy az egyháznak volt a szolgálólánya, vagy (a parasztság népművészetében) pusztán a díszítést szolgálta. Most kialakult az autonóm művészet, a festészetben mindenek előtt a táblakép formájában. A képre ugyan még a hitvilág eseményeit festették, de már a tárgyi-emberi világ felfedezésének végtelen örömeivel. Történelmi pillanat ez, amelyben az ember a kötöttségek félelmes világából egy szintén félelmeikkel is teli, ám egy fokkal mégis szabadabb világba lép. Ez a reneszánsz pillanata, s nem egyszeri esemény, mindannyiszor megismétlődik, amikor valami hasonló történik, amikor újabb rétegek részesülnek ebben az élményben, vagy a szabadság újabb lehetőségei nyílnak meg a számukra. Minden ilyen pillanatban az emberi tudat mélyén is megmozdul valami, és ez kihát a művészetre is. Amikor új népek kerülnek bele a polgárosodás áramába, vagy maga a polgárosodás nyújt újabb lehetőségeket. Vagy pedig fordítva, amikor ezek a szabadságok veszélybe kerülnek, és újfajta félelmek keletkeznek.

Külön fejezetet az a helyzet, amikor ebben a folyamatban a parasztság önálló szerepet kap. Ez ritka eset, mert a parasztság általában csak elszenved, ami történik. Szabadságharcjai a középkor és újkor határán elősegítik ugyan a régi rend történelmi vereségét, de maguk többnyire bukással végződnek. Az egész folyamatrendszer "burkológörbéje", az ipari piacgazdaság, a "kapitalizmus" kialakulása többnyire a parasztság megalázásával, szétszórásával, földről való elűzésével, hagyományos életformájának megbontásával kezdődik.

Talán egyetlen hely volt kivétel ez alól: Németalföld, amely a 16. században nemcsak a legpolgárosodottabb ország volt Európában (tehát az egész világon), s ezáltal nemcsak a reneszánsz egyik szülőhelye, hanem a sikeres polgári forradalom egyedül itt társult győztes parasztforradalommal. Ritka helyzet: a polgári forradalom, a

parasztfelkelés és a nemzeti szabadságharc találkozása. Ez a helyzet eredményezte azt a művészetet, amit Bruegel (pontosabban a nagy festőcsalád első két nemzedéke) művészetével jellemezhetünk. Maga a forradalom nem sokkal az idősebb Bruegel halála után következett be. Ez a társadalmi légkör adta a „paraszt Bruegel” művészetének jellegét. Győri Elek piktúrájának ideálképe, tematikája, szerkesztési módja, a részletek egyénítése, a színek használatának rendszere sokban hasonlít a nagy németalföldi mesteréhez, anélkül, hogy ismerte volna. Csak később ismerte meg. De ugyanez érvényes a „neo-primitív”, „naiv” festészet kibontakozásának egész folyamatára is. A piaci-ipari társadalom Európában a 19. század vége táján ért el arra fokra, hogy emberek nagyobb közösségeinek nyújtson tisztességes életfeltételeket. A polgárosodás folyamata megváltoztatta Svájc, Ausztria, Németország, Németalföld falvainak életét. Számukra most érkezett el az idő, amit az előbb a „reneszánsz pillanatának” jellemeztünk, noha másképpen és korlátozottabban. Mindenesetre jelentkezhetett egy félig még falusi, félig már városi naiv művészet, az önkifejezés művészete, amely látszólag fittyet hányt az európai művészeti fejlődés dilemmáira, valójában azonban azokhoz is illeszkedett.

Ebből a szempontból válik érthetővé, hogy az európai naiv mozgalom második hulláma (a hatvanas, hetvenes években) már részben más természetű. A régi jellegzetességet most azok az országok hordozzák - mint például Jugoszlávia - , amelyekben a parasztság fejlődése megrekedt. Ezért a naiv mozgalom sztárja - Haiti mellett - a "szocialista" Kelet-Közép-Európa. A nagy kiállítások nyugat-európai anyaga már más jellegű: itt egyre inkább a városi jellegű vasárnapi festészet jelenik meg. A háttér már nem a parasztság felszabadulása, hanem a „jóléti társadalom” problematikája.

Magyarországon ugyanez a probléma jelentkezett a 20. században és különösen annak harmincas éveiben. Egyre világosabbá vált, hogy a társadalom egész sorsának egyik, talán legfőbb problémája a parasztság helyzete, elmaradottsága, nyomora, kitérésének lehetősége vagy lehetetlensége. A képzőművészetben nem lehetett ezt olyan erővel kifejezni, mint a zenében Bartók vagy Kodály, vagy irodalomban a népi írók, de Győri Elek és Gajdos János megtették, amit tudtak. Szerencsénk volt annyiban, hogy a vidék, ahonnan származtak ritka példáját nyújtotta a falu parasztpolgárosodó fejlődésének, amely nem is volt túl gyors ahhoz, hogy a hagyományos életet szétrombolja. A Győri-féle művészet kialakulásához több tényező találkozása kellett: a parasztleletforma általános válsága, az átalakulás eleven akarata, s ugyanakkor a hagyományos életforma még meglévő pozitív élménye. Ezek így együtt ritkán adódnak, itt mégis közösen jelentkeztek. Győri (és Gajdos) népi szemléletmódja és ösztönös valóságlátásuk így fejlődött egyfajta expresszív realizmussá.

Személyes utószó

Szólítalak hát téged barátom, Győri Elek! Ma is elevenen élsz bennem, nemcsak az emlékezetemben, hanem az idegeimben is. Hosszú sétáink alatt töviről-hegyire meghánytuk a világ dolgait - igaz, te hosszabban beszéltél és szemléletesebben, de azért szóltam én is. Különös barátság, két ennyire különböző ember. Vagy talán nem is annyira? Különbözött a számláló, de olyan volt a történelem, hogy azonos lehetett a nevező. Együtt láttuk egy világ elmúlását és együtt vártunk egy új eljövételét. Hogy aztán minden percben csatalkozzunk mindkét várakozásunkban és minden percben újrakezdjük. Te abbahagytad a mókuserék efféle taposását (ha abbahagytad), én még folytatom, talán nem voltam hűtlen sétáinkhoz. Mint ahogy te is hű voltál (hadd idézzem egy másik földinket) mindhalálig. Akkor is, ha százszor elátkoztad.

Nem tudom mérni a művészetet. Különösen nem tudom kortársaimét, legkevésbé barátaimét. Így azt sem tudom, hogy az örökkévalóság mércéje mennyire taksálja majd képeidet. De ez téged sem érdekelt. Azt viszont tudom, hogy amit megcsináltál, azt őszinte lélekkel csináltad, és igaz művészetet adtál. Vannak és lesznek még ebben a hazában és talán máshonnan is, akik megértik üzenetedet.

Komáromy Sándor

Erdély, Felvidék, Kárpátalja és a Vajdaság magyar nyelvű gyermeklírája az ezredfordulón

„A Szülőföld léptéke egyenlő mindig.” Ez a szép gondolat az erdélyi költő, Palocsay Zsigmond egyik kevésbé ismert gyermekkötetéből való. Mottónak is szánhatjuk e tanulmány elé, hiszen azt fejezi ki, amit a határon túli magyarság egésze kimondva vagy kimondatlanul napjaink gyermeklírájában egyként él meg és hagyományoz a következő évezred nemzedékére.¹

Az I. és a II. világháború következményeként Közép-és Kelet-Európa térképe, népességének területi elhelyezkedése átalakult. A közismert döntések nyomán a határok megváltoztak, különösen a trianoni békeszerződéssel - 1920. június 4-én - Magyarország területe jelentősen csökkent. A korábbi Osztrák-Magyar Monarchia helyén kisebb és nyelvi szempontból is egynemű nemzetállamok jöttek létre.² A határmódosítások után mintegy 3,5 millió magyar került a szomszédos területekre: Romániában kb. 2 millió, Szlovákiában 580 ezer, Kárpátalján közel 200 ezer, a volt Jugoszlávia területén 420 ezer magyar él. E területeken élő magyarság irodalmát nevezzük határon túli irodalomnak.

A II. világháború utáni változások a térségben 1948 táján következnek be. "Az önálló létre kényszerített erdélyi, délvidéki, várföldi, felvidéki, kárpátaljai magyarok a korábbi kisebbségi életvitel tapasztalataival, de egy újabb óriási vérvesztéssel és lelki sérüléseivel léptek az évezred utolsó fél évszázadába. A megfélemlítés, a deportálások, a kitelepítések, a tömeges kivégzések és erőszakos asszimilálás mellett az értelmiség megtizedelése ill. elvesztése, s a megosztottság további növekedése (például a történelmi Felvidéktől Kárpátalja különválasztása) a talpra állást nehezítették..."³ - olvashatjuk a kor általános jellemzését az egyik legújabb irodalomtörténeti forrásban.

A Trianon után a határon belül és a kívülre szakadt területeken más és más mozgástérben, eltérő formában alakult a magyarság élete, s talált magára irodalma. Más helyzetben volt például - közismert történelmi előzmények okán - az erdélyi magyar irodalom, és más helyzetből kellett indulnia a felvidéki, kárpátaljai és a vajdasági irodalomnak. Az utóbbi három helyen - jórészt előzmények híján - nem voltak jelentős irodalmi/gyermekirodalmi műhelyek, melyek kedvezően hatottak volna az eszmélkedésre. Az irodalomalapító törekvéseket a hivatalos politika általában gyanakvással fogadja, tiltja, vagy csupán látszatengedményekkel "támogatja" a másként gondolkodókat.

Mintegy fél évszázad telt el, míg felnőtt az a generáció, amely az irodalom eszközeivel közelít azokhoz az értékekhez, melyek az identitásból fakadóan felelősen jelenítik meg a magyarság sorsát, érdekeit, továbbá a határsorompókat is megkerülve kialakítják egymás közötti kapcsolataikat, megteremtve a határon túl az egymásra is figyelő, a magyar közösségeket is erősítő saját irodalmukat.

A hazai és a határon túli szakirodalom már az elnevezésben is eléggé tarka képet mutat.⁴ A földrajzi helyzettől függően hol a magyar táji elnevezést, hol a területileg meglévő állam nevét találjuk jelzőként a magyar irodalom mellett. Másutt a szomszédos, nemzetiségi, etnikai vagy a kisebbségi minősítés jelenik meg, mintegy jelezve a magyarság létszámához kapcsolódó értelmezést. Természetesen e megnevezések mögött a XX. század történelmi, politikai mozgásainak következményeként kialakult változások hol erősebben, hol halványabban, de megtalálhatók.

A továbbiakban, elsősorban Pomogáts Béla, Görömbei András terminológiáját követve, a gyermekirodalmakról meglévő hiányos ismereteket természetes módon az adott ország magyar nyelvű irodalmához kapcsoljuk, ezzel is jelezve azt a szemléletet, hogy a gyermekirodalom nem vonható ki az adott területi magyar irodalom általános létformájából, mozgásteréből. Tehát a hazai, anyaországi irodalmat egyszerűen magyar irodalomnak hívjuk, a határainkon túli irodalom⁵ esetében a szükséges (cseh/szlovákiai, kárpát-ukrajnai, romániai, vajdasági) jelzőt használva jelöljük az adott térség irodalmát.

Nagyon találó Kányádi Sándor meghatározása, amelyet a bécsi PEN Clubban tartott előadásából idézünk: "Íme költészetünk személyleírása. Neve romániai magyar költészet. Állampolgársága: román. Nemzetisége – nyelve, hagyományai: magyar... Szülőanyja és dajkája: Erdély szellemi öröksége, az a szellem, melynek védőszárnyai alatt addig is több komoly magyar, román és szász kulturális kezdeményezés vált valóra, s hagyott századokra visszamenően emléket, értéket maga után."⁶

A határon túli irodalmakat lényegileg az egység és különbözőség jellemzi. "A történelmi kényszer hatására kialakuló magyar kisebbségi irodalmak - írja Pomogáts Béla - a megfelelő országrészek (Erdély, a Felvidék, a Délvidék) kulturális hagyományaira támaszkodtak, ugyanakkor benső egységként maradtak a magyar nemzeti irodalom általános nemzeti törekvéseivel és áramlataival."⁷ Tehát, - közös vonásként - sajátos kettősség jellemző: egyfelől természetes módon igen határozottan kötődnek az anyaországhoz, annak magyarságához, kultúrájához és irodalmához, másfelől kötődnek ahhoz a régióhoz és környezethez, amely egyben az adott irodalom létezésének kereteit, szellemi mozgásterét és ugyanakkor a kisebbségi létből egyértelműen adódó irodalmi feladatvállalást is jelenti. Ez utóbbiban fellelhetünk ismét az identitásból fakadó közös elemeket. Ugyanakkor megtalálhatók - éppen az eltérő területi sajátosságok és a történelmi előzmények nyomán - a megkülönböztető elemek, az irodalom alakulásának, formálódásának helyi irányai. Különösen tanulságos lesz annak követése, hogy az egyes területek gyermeklírája hogyan kötődik a magyar költészeti hagyományokhoz, hogyan és miért merít például a magyar népi gyermekversek gazdag anyagából vagy miért kötődik határozottan (például a Vajdaságban) a nyugati avantgárd mozgalomhoz.

A határon túli irodalmak általános fogalmi értelmezésénél még egy fontos körülményt figyelembe kell venni. Ha elfogadjuk azt, hogy a gyermek- és ifjúsági irodalom integráns része az irodalom egészének, akkor az irodalom általános fejlődése - irányzatok,

poétikai változások - a gyermekirodalomban is érvényesek. Ezt erősíti az a tény is - miként ezt a későbbi elemzések is hitelesítik -, hogy a határon túli gyermeklírát több területen (témaválasztás, poétikai párhuzamok, kötetszerkesztés) kötődik a hazai hagyományokhoz, a kortárs gyermeklírához, sőt esetenként egyes alkotásokhoz, mintegy mértékként, modellként kezelve azokat. Tanulságos a vajdasági gyermeklírát néhány eltérő sajátosságának hangsúlyozása is. Nevezetesen az Új Symposionhoz kötődő, a hatvanas-hetvenes évek fiatal nemzedékre gondolunk, közöttük Tolnai Ottó sajátos gyermeklírájára, amely éppen a hazaitól való szemléleti és poétikai eltéréssel, a különállással alkot mást, szokatlant és ugyanakkor értékeset.

Részletezőbb elemzések minden bizonnyal megerősítik azt az általános megállapításunkat, hogy a határon túli gyermeklírában a hetvenes, főként a nyolcvanas évek jelentik a valós fordulatot. Nevezetesen azt, hogy Erdélyben, a Felvidéken, a Vajdaságban és Kárpátalján is ekkor jelennek meg azok az antológiák, kötetek, amelyek - a hazai gyermeklírában is fellelhető változást némi fáziskéséssel követve - határozottan szakítanak a korábbi sematikus, politikumot hordozó költői szemlélettel, és alkotják meg a valós magyar költészeti hagyományokra épülő, a magyar gyermekfolklorból tudatosan építkező saját gyermeklírájukat.⁸ Természetesen nagyon leegyszerűsítő így az alakuló, saját és őszinte hangját megtaláló határon túli magyar nyelvű gyermeklírát térképe. Meg kell jegyeznünk, hogy nem ennyire homogén a kép, lesznek egyéni sajátosságok, egyéni hangok és törekvések, miként már korábban a vajdasági gyermeklírát esetében ezt előre vetítettük.

Egyébként a hetvenes évek a magyarországi gyermeklírában is jelentős időszak. Az egyéni kötetek mellett olyan antológiák jelennek meg, amelyek a hazai értékeket jelzik. Ilyen - mások mellett - a Nefelejcs 1975-ben, a Körhinta 1977-ben, a Móra Kiadónál megjelent gyűjtemény. A kötet mintegy száz költő verseit tartalmazza, a szerzők már korábbi műveikből ismertek az olvasók előtt, de olyanok is vannak, akik először jelennek meg.

A határainkon túl a gyermek- és ifjúsági irodalom számos alkotója a XX. század második felében olyan értéket teremt, amely nélkül az egyetemes magyar gyermekirodalom, s benne a líra, szegényebb és színtelenebb lenne. A gyermek- és ifjúsági irodalomban a három irodalmi műnem közül elsősorban a líra és az epika területéről találunk alkotásokat. Figyelemre méltó, hogy mind a négy régióban a líra megelőzi az epikát, a gyermeklírát az, amelyben megtalálja új hangját a gyermekirodalom, ebben a műnemben születnek meg az első értékes alkotások, jelennek meg (a Felvidéken és a Vajdaságban) antológiák. Megjegyezzük, hogy valójában a II. világháború után Magyarországon is ez volt a helyzet, hiszen a valódi áttörést, a sematizmus meghaladását, valóságos poétikai forradalmat Weöres Sándor: Bóbita című kötetének megjelenése jelentette, 1955-ben.

A mai **cseh/szlovákiai** magyar nyelvű gyermekirodalomról viszonylag több ismerünk van. Fábry Zoltán, aki a csehszlovákiai magyar irodalom meghatározó személyi-

sége, a csehszlovák irodalom fejlődésében három korszakot különít el. Az első 1918-1938, a második 1938-1948 és a harmadik 1948-tól napjainkig tart. A magyar nyelvű gyermek-és ifjúsági irodalom kialakulása és megerősödése az évszázad második felében, a harmadik szakaszban valósul meg.

A gyermekirodalommal foglalkozó szakirodalom a területi megnevezésben is eltérő. Ezek a megnevezések, mint a csehszlovákiai, (cseh)szlovákiai, szlovákiai, kisebbségi, szomszédos, etnikai, nemzetiségi, felvidéki természetesen pontosan és egyértelműen értelmezhetők és területileg definiálhatók. 1993. január 1-jéig, Csehszlovákia kettéválásáig, csehszlovákiai magyar irodalomról szólhattunk - s ez természetes is volt, mert Csehországban is voltak művelői a magyar irodalomnak -, a szétválást követően a szakirodalom inkább már a szlovákiai elkülönítő jelzőt használja.

A fordulat éve Csehszlovákiában is 1948. Ez év decemberében megjelent Új Szó. Az első magyar újság megjelenése a magyar nyelvi irodalmi-kulturális élet kezdetét is jelentette, ugyanakkor a gyermekirodalom fejlődését más lapok és folyóiratok (Hét, Irodalmi Szemle) gyermekrovatai, továbbá gyermeklapok (Kis Építő, Tábortűz) segítették. A csehszlovákiai magyar irodalom történetében jelentős dátum 1963, a CSKP ekkor ítéli el hivatalosan az 1945-48 közötti évek igazságtalanságait, ezzel mintegy oldódik az irodalmat is bénító, kedvezőtlen politikai légkör. Egri Viktor, Fábry Zoltán, Koncsol László munkássága mellett Dénes György, Dobos László, Rácz Olivér és mások művei jelzik a kibontakozó, az új feladatokat is vállaló magyar irodalmat. Ez természetesen kihat a gyermekirodalom fejlődésére is. Csanda Sándor, Tolvaj Bertalan hatvanas évekbeli írásai⁹ a gyermekirodalom helyzetelemzését végzik el, első-sorban irodalomesztétikai, kiadói, kritikai feladatokra irányítják a figyelmet.

A magyar nyelvű gyermekirodalom ígéretes ága a gyermeklír. Különösen a hetvenes években indult fejlődésnek, amely mind mennyiségileg, mind minőségileg értékelhető. Különösen Simkó Tibor, Tóth Elemér, Dénes György, Gál Sándor, Keszeli Ferenc, Kulcsár Ferenc, Barak László, Gágyor József teljesítménye figyelemre méltó. A szlovákiai magyar irodalomban ekkor az Egyszemű éjszaka és Fekete szél nemzedéke új személetet hozott, közülük többen (főként Kulcsár Ferenc, Barak László; Zalabai Zsigmond, Soóky László) a gyermeklír és kritika jeles képviselője.

A hetvenes években kilenc önálló verseskötet és három antológia képviseli a gyermekköltészetet. Egyik jelentős antológia az 1978-ban megjelent Tapsíraré – Tapsórum című, amely tizenkét költő hatvanhárom versét tartalmazza. Az igényes válogatást Zalabai Zsigmond készítette.¹⁰ A legújabb antológia, amely Csodalámpás címmel 1998-ban Pozsonyban jelent meg a Kalligram Könyvkiadó gondozásában, értékes gyűjteménye a szlovákiai magyar költők gyermekverseinek. A kötetet Fazekas József állította össze és Balázsy Géza illusztrálta.

A gyermekepika eredményei arról tanúskodnak, hogy az elmúlt évtizedek alatt e területen is elismerésre méltó alkotások születtek. A korszak gyermek- és ifjúsági irodalmának értékelő elemzéséről elsősorban az Irodalmi Szemle hasábjain olvashatunk.¹¹ A kilencvenes évek színvonalas gyermeklapja a Tücsök, amely óvodások és kisiskolás-

ok számára készül, a Madách (Könyv-és Lapkiadó) - Posonium Kft. gondozásában jelenik meg. A gyermeklap egyebek mellett lírát és epikát közöl a hazai, valamint a határon túli gyermek-és ifjúsági irodalomból.

A kilencvenes évek elején bekövetkezett politikai-ideológiai változások kedvezően hatottak a (cseh)szlovákiai magyar irodalom folyamatainak hiteles megismerésére, több olyan hiánypótló általános elemző-értékelő munka láthatott napvilágot, amelyek megjelenése korábban nem volt lehetséges, sem az anyaországban, sem a határon túl. Ezzel összefüggésben elsősorban Görömbei András és Bodnár Gyula, illetve Tóth László¹² munkáira kell gondolnunk, ez utóbbiban találunk adatokat a szlovákiai gyermek- és ifjúsági irodalomról, annak fejlődéséről és műfaji jellegzetességeiről, alkotói teljesítményeiről. Meg kell jegyeznünk, hogy a szlovákiai gyermekirodalom (a líra és epika) elemző feldolgozásával változatlanul adós a magyar irodalomtörténet-írás.

A kárpát-ukrajnai magyar nyelvű irodalom¹³ a határon túli magyar irodalmak között - a közismert XX. századi események következményeként - a legfiatalabb és a legkiseb irodalom. A határon túli irodalmak közül a II. világháborút követően talán a kárpát-aljai volt a legkedvezőtlenebb helyzetben. A terület magyarságának lélekszáma a legkiseb lett, a politika, az új hatalom szorításában az anyanyelvi művelődés és irodalom mozgástere jelentősen beszűkült és korlátozódott. Kárpátaljának, mint a régiók más területeinek, jelentősnek mondható irodalmi élete történelme folyamán nem volt, kontinuitást is jelentő irodalmi műhelyei, fórumai nem alakultak ki. Bár tudnunk kell azt is, hogy e területtel a magyar irodalom számos alkotójának (Dayka Gábor, Kölcsey Ferenc, Tompa Mihály, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szép Ernő és másoknak) volt személyes kapcsolata, vagy a Kárpátok szépsége ihlette őket egy-egy mű megalkotására.¹⁴

A magyar irodalmi élet is később, az ötvenes évek elején ébred, elsősorban a Kárpát-túli Területi Kiadó magyar osztálya (1951), majd a Kárpáti Igaz Szó, a Kárpáti Kalendárium és Balla László irodalomszervezői és alkotói munkássága nyomán. Egyébként a jelzett kiadó magyar osztályán dolgozott Szalai Borbála is, aki az egyik legismertebb szerző a kárpátaljai magyar gyermeklírában.

A hatvanas évek közepén erőteljesebb fejlődés figyelhető meg, amelyben 1963-tól jelentős szerep jutott az Ungvári Egyetem magyar tanszékének. Az irodalommal/gyermekirodalommal foglalkozó alkotók közül többen itt szereztek diplomát. A tanszék oktatóinak jelentős feladatvállalása volt Kárpátalja magyar népmese- és mondakincsének gyűjtése, amely hiányokat pótol, hiszen Bartók Béla 1912-es gyűjtése óta számottevő, tudományos igényű felmérés nem történt. A hetvenes években két igen értékes kötet jelenik meg: az egyik 1973-ban a Három arany nyilvessző címmel Gortvay Erzsébet, Kótyuk István, Petro Lizanec, Punykó Mária, Vaszócsik Vera, Zékány Imre gyűjtésévé, Tordon Ákos átdolgozásában; a másik 1974-ben Petro Lizanec és Vaszócsik Vera kötete A kárpát-túli magyar lakosság népbaldái címmel. A gyűjtés eredményesen folytatódik. 1988-ban tudományos igényű és hitelességgel Sándor László gyűjtött és

jelentetett meg újabb mesekötetet: Pallag Rózsa, Kárpát-ukrajnai magyar népmesék címmel. Ezek a gyűjtések nemcsak a magyar folklór, a gyermekirodalom szempontjából fontosak és értékesek, hanem egyértelműen jelzik azt a szándékot, hogy mennyire fontos egy kisebbségben élő népcsoport számára saját folklórájának ismerete és megőrzése.

1972-ben alakult meg a Forrás Ifjúsági Stúdió, amely a magyarság melletti aktív közéleti elkötelezettsége nyomán hívta fel magára a figyelmet, s vált a hatalom célpontjává. A Forrást 1981-ben a József Attila Irodalmi Stúdió követte, amelyhez fiatal, tehetséges alkotók tartoztak: Balla D. Károly, Finta Éva, Balogh Miklós, Fodor Géza, Vári FABIÁN László, Nagy Zoltán Mihály. Közöttük találjuk Füzesi Magdát is, aki a megújuló kárpátaljai gyermeklira egyik tehetséges képviselője.

A kárpátaljai magyar gyermekirodalomról nincs összefoglaló áttekintés, értékelés. Az első gyermekvers-kötet 1959-ben Osvát Erzsébet nevéhez kapcsolódik. A már hivatkozott Alföld c. folyóirat gyermekirodalmi száma (1988/12.) nem közöl adatokat, értékelést a kárpátaljai gyermekirodalomról. A hazai olvasók kevésbé ismerik az e területen született kevés, de értékes gyermekirodalmat, amelyet elsősorban Balla László, Szalai Borbála, Füzesi Magda, Kecskés Béla, Berniczky Éva, Weinrauch Katalin és részben Osvát Erzsébet munkássága képvisel. A felsorolt szerzők elsősorban a líra terén alkottak, amely teljesítményében egyértelműen megelőzi az epikát. A mennyiségében kevés gyermekepikát, főként Balla László ifjúsági regényei, valamint a kispikai alkotások (verses mesék) képviselik. A magyarországi tankönyvek, más hazai gyermekkiadványok elsősorban Szalai Borbála és Osvát Erzsébet verseit közlik, amelyek méltán népszerűek a hazai olvasók körében.

Kárpátalján a gyermekirodalmi alkotások többnyire az Irka és Bóbita Füzetek lapjain jelennek meg, amelyeket a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség terjeszt. Újabbban az Intermix Kiadó jelentet meg gyermekirodalmi alkotásokat. Pál Györgynek, a kárpátaljai irodalomról szóló, egyébként értékes kötetében néhány soros szöveget találunk a gyermekirodalomról.

Erdélynek több évszázados történelme során rendkívül gazdag kulturális hagyományrendszere és önálló szellemisége alakult ki. Hosszasan sorolhatnánk az erdélyi szellemiség nagyjait, akik költeményeikkel, regényeikkel, drámáikkal, folklór-gyűjtéseikkel, költőként, íróként vagy szerkesztőként, irodalomszervezőként erősítették, táplálták az anyanyelvet, az erdélyi magyar irodalmat.

A romániai magyar irodalomról általában sok ismeretünk van.¹⁵ Sokszínű és tartalmaiban is igen gazdag irodalom, szerepe az egyetemes magyar irodalomban is jelentős. Az általunk tárgyalt időszak gyermekirodalmának jelentős költői a Forrás első, második és harmadik nemzedékéhez tartoznak.

Az irodalom fejlődése - egyebek mellett - jellegzetesen a hagyomány vállalása és követése, a népiesség, továbbá az újítás egységében jelölhető meg. Nincs ez másképpen az értéket képviselő gyermek- és ifjúsági irodalomban sem. Csapody Miklós,

az erdélyi gyermekirodalom kiváló ismerője, 1988-ban így írt erről: "...Az a tény, hogy a gyermekirodalom (aminek legjavát Erdélyben is a legjobbak írják) szerves része a nemzeti irodalomnak, azt is jelenti, hogy a hagyományok továbbörökítőjeként az anyanyelvi műveltségnek is a legerősebb forrása... A mostanában hanyatló vagy stagnáló, ám korábban többször is virágzó erdélyi magyar gyermekirodalom közös töről fakadt a magyarországgal, éppen Benedek Elek működése nyomán, hiszen ennek javát is a gazdag erdélyi, főként székely népköltészeti örökség és irodalmi hagyomány, a megújuló érdeklődés és a kortárs szépirodalom találkozása hívta életre..."¹⁶ Hagyomány és megújulás, ez a kettősség jelen van a XX. század második felének gyermekirodalmában/gyermeklírájában is: Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Markó Béla, Szilágyi Domokos, Páskándi Géza, Palocsay Zsigmond, Kovács András Ferenc, Fábíán Imre, Bálint Tibor és mások munkássága jelzi a romániai magyar gyermeklira általános értékeit. 1957-ben indult a Napsugár című gyermeklap (főszerkesztője: Asztalos István), amely mellett a Kis Pajtás, A Haza Sólymai, a Jóbarát és a Szivárvány közöl gyermek- és ifjúsági irodalmi alkotásokat.

A **vajdasági** irodalomban a háborút követően a magyar irodalmi élet megindulását a Híd folyóirat kiadása jelentette, 1950-ben. Görömbei András így írt erről: "...az első éveket a Híd agitatív célzatú pártossága határozta meg, de az ötvenes évek elejétől szemlélete nyitottabbá, irodalmibbá vált, s 1950 után a sematizmust is elkerülve folytatódott és kiteljesedett a két világháború közötti időben már jelentős műveket alkotók pályája."¹⁷

A hatvanas években bővült a vajdasági irodalom mozgásteret, a Képes Ifjúság mellett csoportosult egy fiatal nemzedék, amelyet igen határozott avantgárd törekvések jellemeztek. Majd a Képes Ifjúság 1961-ben Symposium névvel mellékletet indított. Az 1965-től már önálló folyóiratként megjelenő Új Symposium mellett találunk több olyan alkotót, akik a vajdasági gyermekirodalom új vonulatait is jelentik: Tolnai Ottó, Jung Károly, Gion Nándor, Csorba Béla, Tari István, Papp József, Brasnyó István, Fehér Ferenc munkássága figyelemre méltó. A Symposium és az Új Symposium közel három évtizedes működésével a vajdasági irodalom meghatározó orgánumává vált. A folyóirat körüli viták, ütközések, a folyóirat betiltása, börtönbüntetések a hatalom türeklépességének szintjét is jelezték. A folyóirat rehabilitációja 1989-ben, a rendszerváltás előszeleként történt meg. A gyermek-és ifjúsági irodalomhoz két lap kapcsolódik: a Jó Pajtás és a Mézeskalács.

Az elmúlt években a vajdasági irodalomról több olyan tanulmány, kötet is megjelent, amelyek sokkal árnyaltabban értékelik és főként kritikával illetik a korszak irodalmi életét, az alkotói teljesítményeket. Különösen Vajda Gábor¹⁸ munkájára kell gondolnunk, aki több ponton is meghaladja Bori Imre közismert irodalomtörténetét, új szempontokkal dolgozva árnyaltabb képet alakít ki az olvasóban a vajdasági irodalomról. Hasonló Thomka Beáta Tolnai Ottóról írt munkájának szemlélete is. Sajnos, ezek az értékes munkák sem részletezik a vajdasági gyermekirodalom/gyermeklira létezését, esetenként csupán egy-egy kötet jelzésére kerül sor.

A létező, s egyre inkább magára találó vajdasági magyar gyermeklira értékeit és alkotói szándékokat is jelez az Újvidéken, 1978-ban megjelent Messzike című kötet, amely harminchárom költő több mint száz versét tartalmazza.¹⁹ A kötet diagnózis-értékű, jelzi merre tart a líra, mit fogad el és mit utasít el, hogyan jelöli ki saját esztétikai-poétikai mozgásterét.

Figyelemre méltó az a tanulmány, amelyet Bányai János írt a Messzike megjelenése alkalmából: "...A Messzike, egyszeri nekifutás, persze nem teheti jóvá a mulasztásokat; nem is ez a szándéka, előzményének a Versek éve 1978-nak sem lehetett ez a célja. De felhívja figyelmet a gyermekvers fontosságára, arra, hogy a költészet, a nemzetiségi költészet, nem hagyhat figyelmen kívül egy olyan alkotási teret, amilyen egészében a gyermekirodalom, kiváltképp a gyermekvers. Ha az oktatás és az irodalomkritika figyelme ezután fokozottabban irányul a hazai gyermekirodalomra, a Messzike elérte célját, holott ettől sokkal többre hivatott, elsősorban annak köszönve, hogy a több mint száz vers nagyobbik fele megkísérelte kiszélesíteni a gyermekvers tartalmi érdeklődésének terét, és az eddigi költői gyakorlattól eltérő, vagy részben eltérő formai megoldásokat is felkínált..."²⁰ Bányai János egyébként a Symposion-kör egyik kiváló kritikus-tanulmányírói egyénisége, a lírai ötvözetű esszé művelője, aki a vajdasági gyermeklíráról eddig talán az egyik legjobb és mértékadó elemzést adta.

A határon túli gyermekirodalmak jelenlegi bibliográfiai²¹ adataiból világosan feltérképezhetők a hiányok, egyebek mellett a kutatás számára is elvégzendő rövid- és hosszú távú feladatok. A hazai gyermek- és ifjúsági irodalom kutatása is számos feladat elvégzésével adós. Mindenekelőtt változatlanul hiányzik a magyar gyermek- és ifjúsági irodalom fejlődéstörténetét bemutató munka, amely többszempontú megközelítéssel alapja lehetne a téma szakirodalmának és további kutatásának. Természetesen mindehhez a XIX. és a XX. század gyermek- és ifjúsági irodalmának (a lírának és epikának) rendkívül alapos és hiteles bibliográfiai feltárása szükséges.

Nem hiányozhat e kutató munkából a határon kívüli irodalom bemutatása sem. A határon túli (romániai, szlovákiai, vajdasági, kárpátaljai) magyar nyelvű gyermekirodalom értékes és integráns része a magyar gyermekirodalomnak. Sajnos, az egyes területek gyermekirodalmáról - a kisebb közlemények mellett, miként ezt a bibliográfiai adatok is egyértelműen jelzik - nincs átfogó, a gyermeklira és a gyermekepika részleteit, az egyes életművek elemzését és értékelését bemutató történeti feldolgozás. A határon túli irodalmat tárgyaló irodalomtörténeti szándékú kötetek is alig-alig, szűkszavúan vagy egyáltalán nem szólnak a létező gyermekirodalomról, az egyes szerzőknél mintha "megfeledkeznének" a már megjelent kötetekről. Ezt néhány helyen a vonatkozó lábjegyzetben jelezzük.

Minden bizonnyal létezik a kontinensen kívül is gyermek-és ifjúsági irodalom! "A Kárpát-medencén kívül élő magyar írók és tollforgatók száma csak hozzávetőlegesen becsülhető meg. Borbándi Gyula 1975-ben 294 Nyugat-Európában élő és 136 amerikai magyar íróról tudott. Sárközi Mátyás mércéje magasabb és listája rövidebb: ő

kilencvenhét író említett. Szabó Zoltán szerint: a külföldi - nyugat-európai és tengerentúli - írók létszáma megállapíthatatlan. Mértéktartó becslés szerint legalább ötven kiváló költő és novellista ír irodalmi értékű munkákat külföldön.²² Ezek az adatok 1990 után, éppen a rendszerváltozás következményeként még tovább változnak és válnak követhetetlenné, hiszen többen hosszabb-rövidebb időre vagy végleg visszatérnek Magyarországra.

Az is tény, hogy a világon élő magyarság irodalmában is fellelhetők olyan alkotások, amelyek az egyetemes magyar gyermekirodalomhoz kapcsolhatók. Adamikné Jászó Anna²³ egy kevésbé ismert tanulmányában arról ír, hogy milyen értékek találhatóak az amerikai gyermekirodalomban, milyen módon kötődik témában, írói magatartásban az amerikai magyarság az anyaországhoz, annak múltjához. Az angol nyelven írt magyar témájú gyermekirodalmi könyveknek helye van a magyar gyermekirodalom fejlődéstörténetében. Így Kate Seredy: *Good Master, a Singing Tree, a Chesty Oak* magyar témájú könyvei. A "non-fiction" körébe tartozó Magda Zoltán: *In a Big House Far Far From Away From Here*, továbbá Christine Arnothy: *I Am Fifteen And I Don't Want To Die*, Aranka Siegal: *Upon the Head of the Goat* című és a felsorolt ifjúsági regények méltán népszerűek, olvasott és több kiadást is megért művek Amerikában. A magyar nyelvű szakirodalomban, a már többször hivatkozott Somos Béla-Sárkány Anna forrásban utalást sem találunk a gyermekirodalom létezéséről.

Több mint tíz év telt el azóta, hogy az Alföld 1988 decemberi teljes számában olvashattunk tanulmányokat elsősorban a hazai és részben a határon túli magyar gyermek- és ifjúsági irodalomról. Sajnos a határon túli gyermekirodalommal mindössze két értékes tanulmány foglalkozott.²⁴ Csapody Miklósa az erdélyi, Soóky Lászlóé az 1945 utáni csehszlovákiai magyar gyermekirodalmat tekinti át. A kárpátaljai és a vajdasági gyermekirodalomról rövid bemutatást sem találunk. Pedig 1988-ban már lehetett volna miről írni! Megjelentek Osvát Erzsébet, Szalay Borbála kötetei, a vajdasági gyermeklírában már ismert volt a Messzike-antológia, Jung Károly, Tolnai Ottó, Csorba Béla, Brasnyó István kötete.

A jövőben a tudományos igényű feldolgozás nem kerülheti ki a határon túli, sőt a kontinensen kívüli irodalmak kutatását sem. E szemlélet alapján kaphatunk csak teljes és hiteles képet egyetemes gyermekirodalmi értékeinkről, ugyanakkor az európai irodalmakkal való gondolati, esztétikai és területi kapcsolatainkról.

1 Részlet a szerző készülő könyvéből, amely a XX. század második felének határon túli magyar nyelvű gyermeklíráját tekinti át.

2 Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet Európában a 19. és 20. században*, Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. különösen: 285-310.o.

3 Somos Béla - Sárkány Anna: *Magyar irodalom Magyarország határain kívül 1949-1989*, Budapest, 1998. 7-8.o.

4 Vö.: Görömbei András: *Kisebbségi magyar irodalmak (1945-1990)*, Kossuth Egyetemi Ki-

adó, Debrecen, 1997. 9-11.o. Lásd még: Ötágú síp. A határon túli magyar irodalom antológiája. A válogatás és az előszó Pomogáts Béla munkája, Móra Kiadó, Budapest, 1992, Bodnár Gyula - Tóth László: Nyomkereső. A második világháború utáni (cseh)szlovákiai magyar irodalom kistükre, Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 1994. 6.o., Vajda Gábor: A magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig, Bereményi Kiadó, Budapest, 7-33.o., Pomogáts Béla: A romániai magyar irodalom, Bereményi Kiadó, Budapest, 7-16.o., Kiss Gy. Csaba: Nálunk és szomszéd nemzeteknél. Irodalmi tanulmányok és esszék, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1994, Fejér Ádám: A magyar kultúra helye és szerepe Közép-és Kelet-Európában, JATE BTK, Szeged, 1991.7-24.o. 5 Komáromy Sándor: A határon túli magyar gyermekirodalmakról = Magyartanítás, 1999. 5.sz. 14-19.o.

6 Pomogáts Béla: i.m.: 15.o.

7 pomogáts Béla: i.m.: 8.o.

8 Lásd bővebben: Négyágú síp – gyermekhangra. A határon túli újabb kisebbségi magyar gyermeklira antológiája, válogatta: Komáromy Sándor, Eötvös Kiadó, Budapest, 2000.

9Csanda Sándor: Gyermek-és ifjúsági irodalom, SPN, 1962, Tolvaj Bertalan: Gyermekirodalmunk = Irodalmi Szemle, 1964.1.sz., uő.: A csehszlovákiai magyar ifjúsági irodalomról = Irodalmi szemle, 1968.2.sz.

10Lásd bővebben: Tapsiraré-Tapsórum. Csehszlovákiai magyar költők gyermekversei, Pozsony, 1978.

11 Lásd bővebben: Szeberényi Zoltán: Magyar gyermek- és ifjúsági irodalom Csehszlovákiában = Irodalmi Szemle, irodalmi és kritikai folyóirat, XXVII. évf., 1984. június. 553-556.o. A folyóirat jelzett száma teljes terjedelmében a felvidéki magyar nyelvű gyermekirodalommal foglalkozik. A kutatás számára figyelemre méltó lehet Varga Erzsébet Gyermekirodalmunk című bevezető írása, továbbá a Fórum, amely ankétot közöl a gyermekirodalomról. Az Irodalmi Szemle kérdéseire válaszolnak: Aich Péter, Batta György, Bodnár Gyula, Dénes György, Dusza István, Fónod Zoltán, Grendel Ágota, Rácz Olivér. A folyóirat - egyebek mellett - bemutatja Kovács Magda, Rácz Olivér, Keszeli Ferenc, Dénes György, Gyüre Lajos, Czákó József írásait. A Kritika rovat a kortárs gyermekirodalom néhány megjelent kötetének recenzióját közli.

12 Bodnár Gyula - Tóth László: Nyomkereső. A második világháború utáni (cseh)szlovákiai magyar irodalom kistükre. Oktatási segédlet, Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 1994. A szlovákiai gyermekirodalomra vonatkozóan lásd még: író-olvasó találkozó Gál Sándorral a sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskolán, 1995. március 16-án (videofelvétel a szerző tulajdonában); Tapsiraré-tapsórum. Csehszlovákiai magyar költők gyermekversei, összeállította: Zalabai Zsigmond, Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1978. Labdarózsa, nyári hó, Csehszlovákiai magyar költők gyermekversei, összeállította Zalabai Zsigmond, Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1979. Soóky László: Jegyzetek az 1945 utáni csehszlovákiai magyar gyermekirodalomról = Alföld, 1988. 12.sz. 55-59.o.

13 Görömbei András:A kárpátaljai magyar irodalom, in: Kisebbségi magyar irodalmak (1945-1990), Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997. 311-313.o. (Első kiadás: 1993, Nemzeti Tankönyvkiadó.) Lásd még: Pál György: A magyar irodalom Kárpátalján (1945-1990), Szabolcsi

Téka, Nyíregyháza, 1990, Tóth Béla: Kézikönyvek és szótárak gyermekeknek. Orosz és szovjet gyermekenciklopédiák = Könyv és nevelés, 1987. 1.sz. 34-37.o.

14 Vö.: Gortvay Erzsébet: Ezer évig nem volt itt semmi? Irodalmi publicisztika, Ungvár-Budapest, 1993.

15 Pomogáts Béla: A romániai magyar irodalom, Bereményi Kiadó, Budapest, Görömbei András: A romániai magyar irodalom: Folytonosság és újrakezdés, in: i.m.:18-22. o. Lásd még: Bertha Zoltán - Görömbei András: A romániai magyar irodalom válogatott bibliográfiája 1971-1980, Budapest, 1983, Bertha Zoltán - Görömbei András: A hetvenes évek romániai magyar irodalma, Budapest, 1983, Pomogáts Béla: Kisebbség és humánium. Műértelmezések az erdélyi magyar irodalomból, Budapest, 1989. A romániai kortárs líra megismertetésének szándékával ajánljuk: Hazahív a hűség: Romániai magyar költők vallomásai a szülőföldről, Castrum Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 1993, Isten kezében. Romániai magyar költők istenes versei, Castrum Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 1994, Arany és kék szavakkal. Romániai magyar költők szerelmes versei, Castrum Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 1995.

16 Csapody Miklós: Csipike és testvérei. Az erdélyi magyar gyermekirodalomról = Alföld, 1988.12.sz. 42-43.o.

17 Görömbei András: i.m.: 243-244.o. A témára vonatkozóan lásd még: Végel László: Esszék jugoszláviai magyar költőkről, Újvidék, 1975, Thomka Beáta: Tegnap és Ma. Kortárs magyar írók. Tolnai Ottó, Kalligram, Pozsony 1994.

18Lásd bővebben: Vajda Gábor: A magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig, Bereményi Kiadó, é.n.

19 Messzike. Jugoszláviai magyar költők gyermekversei, összeállította: Domonkos István, Pap József, Tolnai Ottó, Fórum, Újvidék, 1979.

20 Bányai János: Mit jelent a Messzike? in: Messzike, i.m.: 93-94.o.

21 Vö.: Harcsa Edit: A gyermek- és ifjúsági irodalom elméleti kérdései és kritikái 1986-1995 között, Budapest, MKE Gyermekkönyvtáros Szekció, 1998. 130.o. Lásd még: Komáromy Sándor: Bibliográfia a gyermek- és ifjúsági irodalomról = Könyv és nevelés. Új folyam, 1999.1.sz. 116-119.o.

22 Somos Béla - Sárkány Anna: Magyar irodalom Magyarország határain kívül 1949-1989, Budapest, 1998. 207.o.

23 Lásd bővebben: Adamikné Jászó Anna: Magyar témák az amerikai gyermek-és ifjúsági irodalomban = Tanító, 1992.10.sz. 24-25.o., uő.: Német szereplők a magyar ifjúsági irodalomban = Tanító, 1999.2.sz. 53-57.o., Borbándi Gyula: Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia, Hittel, Budapest, 1992.

24Csapody Miklós: Csipike és testvérei (Az erdélyi magyar gyermekirodalomról) = Alföld, 1988.12.sz. 42-55.o., Soóky László: Jegyzetek az 1945 utáni csehszlovákiai magyar gyermekirodalomról = Alföld, 1988.12.sz. 55-60. Lásd még: Bertha Zoltán: Erdélyi magyar irodalom a nyolcvanas években = Tiszatáj, 1990.3.sz. 67-80.o., uő.: Görömbei András: Napjaink kisebbségi irodalma = Alföld, 1993.9.sz. 70-73.o.

Köháti Zsolt

Állóképtől mozgóképig

“Goethe a filmről” – olvasható Balázs Béla A látható ember (1924) című gyakorlati filmesztétikájában.¹ A meghökkentő alcím jogos, bár a német költő hat évtizeddel a kinematográfia megjelenése előtt hunyt el. Ugyanis a fiziognómia – Lavater vizsgálódásai – iránti érzékenysége a majdani filmjelenség egyik központi mozzanatát előlegzi: az ember arca, a táj külső jegyei mint jellemző látványelemek válnak a filmalkotás hatásmechanizmusának részeivé. Goethe egyébként is a vizuális viszonyulás emblematisz személyisége volt: “Valamennyi érzékszervem közül leginkább szememmel fogtam fel a világot – idézi fiatal éveit. Gyerekkoromtól fogva festők közt éltem, s megszoktam, hogy hozzájuk hasonlóan művészi vonatkozásban lássam a tárgyakat. Most magamra és az egyedüllétre bízva, előtérbe került ez a félig természetes, félig szerzett adottságom: akármerre néztem, képet láttam, szerettem volna rögzíteni mindazt, ami feltűnt és megörvendeztetett, és a lehető legügyetlenebbül elkezdtem rajzolni a természetet.”²

Amikor a hazai mozgóképi gondolkodás kialakulásával foglalkozunk, a Goethehez hasonló előfutárok megfelelőit keressük egyszersmind. Nem mentesülve mindeközben általános összefüggések felvázolásának kötelezettsége alól. Az emberi kapcsolatépítés – kommunikáció – évezredes folyamatát is szemügyre kell vennünk. Kiiindulópontunk, hogy az ember, az emberiség mindig is az önnön reprodukciójához nélkülözhetetlen önismeret-ismeret viszonyrendszerében törekedett céljai elérésére, és a 19. század végén jutott el odáig, hogy a korábbi eszközök, módszerek elégtelennek bizonyultak – mozgófénykép készítése kellett a továbblépéshez.

A tükör, tükröződés fogalom párja jeleníti meg másfelől ember és természet, ember és társadalom kapcsolatát, anyagcseréjét, kölcsönhatását. Sőt, az élővilág felső szintjét általában is: “azok a fajok használnak jól eszközöket, amelyek képesek magukat tükörben felismerni” – írja McGrew nyomán Csányi Vilmos etológus.³

Költői megfogalmazásban Márai Sándor egyik hősnője, Franciska szerint: “A tükörrel kezdődött valahol és valahogyan a megismerés, mikor az ember a tenger fölé hajolt és látta arcát a végtelenségben, és nyugtalan lett, és kérdezni kezdte: Ki ez?...”⁴

Tükör jellege van az általunk ismert és lakott világnak: a szimmetria érvényesülése folytán is.⁵ Szimmetria jellemzi a gerincesek csont-, izom- és idegrendszerét; a szimmetria mint sajátos tükröződés a mozgás alapfeltétele. Igaz ez még akkori s, ha az emberi nagyagy működési elvéhez a szimmetria megtörése is hozzátartozik.⁶ Claude Lévi-Strauss a dél-amerikai mbaja-kaduveo kultúra test- és arcfestés-mintázatain

figyelte meg a szimmetrikus-aszimmetrikus ábrázolás változatait, mint a világegyetem leképeződését. Az állatvilágtól való megkülönböztetés igénye fejeződött ki ebben a tevékenységben, mely könnyűszerrel valósult meg – a kutató kívánságára – más objektivációs síkon is: emberi bőrfelület helyett akár fehér papírlapon.⁷

A kép: kiindulás és végpont. A teljességnek oly mértékű látszatát adhatja, hogy mindenfajta értelmező közbeiktatás szükségtelennek mutatkozhatnak. Aki nem csupán jól lát, hanem a másik egyén szemével is látni képes, az ismeretszerzés fáradtságos folyamatát rövidíti le: fedésbe hozza a kiindulás s a megérkezés pontjait. Napjainkban is létező tudományos nosztalgiát ábrázol publicisztikus megközelítésben John Darnton: eszerint a neandervölgyi ős valamiféle "extraszenzoriális percepció" birtokában volt, behatolt egy tőle térben akár jelentős távolságra levő egyed látóideg-rendszerébe, s azt figyelte ily módon közvetlenül, amit az illető éppen szemlélt. Ellenfele, a homo sapiens pedig a verbális közlés, a nyelv elsajátításának, használatának készségében múlta felül őt, s ez a mozzanat döntő erőfölénynek bizonyult. Mert a látvány egyéni és közös értékelése, megvitatása nélkülözhetetlen akárcsak a túléléshez is. A szóltanul látó neandervölgyi alulmaradt a beszédes, egyszersmind káprázatokkal, téveszmékkel gyakorta küszködő "bölcs ember"-rel vívott küzdelemben.⁸

Balázs Béla útja a mozgófényképhez némiképp az emberiségnek a mozgófénykép irányába haladását másolja – visszamenőleges érvénnyel, a filmkorszak kezdeti szakaszán. Művészetfilozófiai töredék című tanulmányában (1909) az emberi kommunikáció első periódusáról megállapította, hogy "az emberek lerajzolták a dolgokat, míg fogalmukat nem abstrahálták".⁹

Az írás: eltávolítás a (tükör)képtől, de továbbra is tükrözésforma. Írott források (Pál I. levele a korinthusbeliekhez, XIII. 12., Platón: Az állam) minősítették a tükrözés lehetőségét, határfokát. A Biblia és a platóni filozófia egyként állapította meg, hogy homályos, ill. árnykép születhetik csak a valóságról, mely egyébként sem evilági természetű. Borges művészetfilozófiai esszéiben – történeti dokumentumok fényében – a tükröződés negatív fogalom: a képmutatás, megtévesztés szinonimája. Ég és föld, igaz és hamis: egymás tükörképei. Visszatérő gondolat nála, hogy a tükör s az apaság: gyűlöletes, utálatos, mert a földi lételet tartósítja, ismétli, terjeszti ki. Nemcsak képi, hanem akusztikus tükrözésre is talál példát (a kairói Amr mecset falai között) Borges a kultúra történetében.¹⁰ A másolás iránti misztikus és vallásos félelem tükröződése mindez; hatással egészen a tömegtermelés, -kultúra 20. századi elutasításáig. (Izgalmas változata ennek Miguel de Unamuno kisregénye, a Don Sandalio, a sakkozó (1930), amelyben – már a néma s a hangosfilm váltásának idején – a külvárosi kávéház homályos, egymást néző tükrei, az emberi ostobaság elől termékeny magányba húzódó személy megsokszorozódása a kulturális tömegtermelés másfajta megsokszorozó sajátosságának alternatívái.) Mindamelllett Shakespeare 1601-ben pozitív programként vallotta az irodalmi közlés tükröző szerepét: az emberi természet fölmutatását (Hamlet, dán királyfi, III. felv. 2. szín). Húzzuk alá: dramatikus, játszott szövegről

volt itt szó! S bocsássuk előre: a tükör szerepeltetése filmben mind a mai napig márkáns kifejezője (lehet) az alkotó gondolkodásának, (világ)szemléletének. Elindulva – mondjuk – Ingmar Bergman Trilógiájától (1961), melyben a páli "tükör által homályosan" tétel igazolódik, s legfeljebb az egyén morális töltésű fáradozásának, vergődésének ténye kelt szorongó együttérzést, folytatva Tarkovszkij Tükör című játékfilmjével (1974) a kommunikáció lehetetlenségéről, a hagyomány átörökíthetlenségéről, zárva Szalai Györgyi és Dárday István mozgó "videografikájával" (Tükröződések, 1998), amelyben a "tükörhomály" a teljes mozivásznat eltölti, ekként sugallva a világ megismerhetetlenségét (kár, hogy "akusztikus tükrözés" kísérletére itt nem kerül sor).

Bizonyos, hogy a közösségi érdekű képi ábrázolás – a barlangrajzok óta – kiváltságos státushoz kapcsolódott, bár firkálgatni valószínűleg bárkinek módjában állott. Az írás és olvasás azonban egyértelműen politikai – társadalmi befolyásosság kérdése volt: megtanulása és alkalmazása csaknem az újkorig kintüntetett, elkülönült hatalmi csoportokat feltételezett. Ezzel egyszersmind hierarchikus viszony létesült: az írás vált elsődlegessé, a kép pedig illusztrációvá degradálódott; még a térplasztikának is az eligazító felirat adott rangot s értelmet. Példa rá John of Salisbury megnyilatkozása a 12. századból. Tér és idő távolságát küzdi le az írott szó, nem engedi, hogy a "tudásra érdemes dolgok elenyésszenek".¹¹ Kommunikációs alapkövetelménynek tett eleget az írás - mint ismeret, önismeret, véleménycsere, kapcsolatápolás eszköze, időtálló rögzítésmód -, évezredekig csorbíthatatlan vezető pozícióban. Innentől datálódik bármely művészi objektiváció művészetfilozófiájának "halálesztétika" jellege: az alkotói emlékezet és alkotás túlélésének esélyét latolgatja az általa szabott követelmények szemszögéből.

Látnunk kell mindeközben az írás, irodalom szoros összeköttetését a közlés, kifejezés egyéb módozataival. Azonos a természeti meghatározottság: az irodalom, a nyelv szintén ritmikus szabályszerűségeket bír – a nap és évszakok változásának, az élő szervezet lökötésének (lélegzet, szív, gyomor stb.) tükröződéseképp. Ritmusa van a prózának s a versnek. A tükrözés, szimmetria sajátos megnyilvánulása a rím, amely hol közelség (valós vagy látszólagos etimológiai rokonság), hol távolság (a rímhelyzetben levő szavak ellentétes stílári hangulata stb.) kifejeződése.

Az írott szöveg: vizuális élmény egyszersmind. Számunkra idegen, szokatlan abécéből szerkesztett betűhalmaz mint díszítmény, ornamentika – hangulatilag pedig: mint egzotikum – funkcionál. Nem véletlen, hogy majdan a némafilm képei közé iktatott szövegek – "felírások" – olykor maguk is hangsúlyos látványelemek, a betűk rajzolata, mozgó átváltozása – méretük növekedése vagy csökkenése stb. – az expresszionista, futurista stb. műfilm eszköztárának sajátos tényezője.

Gondolkodás és nyelv összekapcsolódása: nyilvánvaló tény. Ily módon bármilyen közlés, művészi kifejezés háttérben ott van az írott szó vagy hangzó változata, a beszéd: mint terv, koncepció, résztvevők közötti eszmecsere. Zenemű, tánc, képzőművészeti alkotás és irodalom (de legalábbis a szóbeliség) egymásra utaltsága tehát

kétségbevonatlatlan. Ám "kódolt" a nyelvi közlés teherterele is, melyet Borges (ill. a lejegyzése szerint egyes szám első személyben megnyilatkozó valaki) így fogalmaz meg: "Az én szemem mindent egyidejűleg látott: leírni csak sorjában tudom, mert ilyen a nyelv."¹²

A kérdés most már csak az: mikortól és milyen vonatkozásban éleződött ki látás és leírás Borgesnál érzékeltetett ellentmondása? Szükségszerű és véletlen mozzanatok együttes hatására, de az előbbieket túlsúlyával, a 19. század polgári forradalmainak idején, az 1840-es évektől gyorsult föl az irodalom térvesztése, szerepválsága. Globalizációs és modernizációs törekvésekkel összefüggésben. Bármilyen lexikon és időrendi táblázat nyomán föllelhetők bizonyos eligazodási pontok. Polgári forradalmak Franciaországban, a német államokban, Ausztriában, Magyarországon, Itáliában. 1861-ben megszűnik a jobbágyrendszer Oroszországban. 1862 júniusa: az USA elismeri Libéria függetlenségét – tehát a világ gyarmatbirodalmainak omlása elkezdődött. 1862 szeptemberében az USA északi államai megszüntetik a rabszolgaság intézményét. 1864. augusztus 22-én a genfi konvencióval létrejön a Nemzetközi Vöröskereszt. Szeptember 28-án Londonban Első Internacionálé néven nemzetközi munkásszövetség alakul. 1865-ben véget ér az amerikai polgárháború. 1851-től világtkiállítások jelzik a kölcsönhatás, kereskedelem új stratégiáját: London (1851), Brüsszel (1897), Párizs (1900). Fölelevenítik az olimpiai játékok antik hagyományát (Athén, 1896). Mindezek következményeként az írott (nyomtatott) szó s a kísérő illusztráció kevésnek bizonyul az összehasonlítás, érvelés, propaganda gazdasági megfontolásokon alapuló új feladatainak teljesítéséhez. A hazai fejlődés során idézhetünk Kármán Józseftől (A nemzet csinosodása, 1794), Széchenyi Istvántól (Világ, 1831) olyan óhajtasokat, amelyek az irodalmi nyelv addigi lehetőségein túlmutatnak. Széchenyi színeket, tükröt említ a hont s magamagát "kellőkép" nem ismerők meggyőződése céljából. Eldorádó képzelt világa, a művelt Nyugat, Anglia, az USA a példa s a minta a Széchenyiek, Wesselényiek, Bölöni Farkasok számára; legszívesebben magukkal vinnék olvasóikat a bemutatott helyszínekre, hogy saját benyomásokat szerezhessenek a másolásra érett ottani körülményekről. Széchenyi szavát – "kellőképp" – kiragadva, eljátszhatunk a "kellő kép" freudi sugallatú ábrándjával. Ekkor még nincs fotográfia, de látjuk hamarosan: az állókép sem "kellő kép" a vázolt modernizációs programhoz. Hangsúly- és paradigmaváltások időszaka ez. Véget ér – Arthur Koestler szavaival (1953) – "a nyers bölcselemek és magabiztos túlegyszerősítések" periódusa.¹³ Ugyanő leírja a kort mint a liberalizmus és individualizmus kompromisszumán alapuló, "keményen versengő, de mégis könnyed" civilizáció végét.¹⁴

Egy másik metszetben a diszkontinuitás válik jellegzetessé (Umberto Eco) összhangban a nemzetköziesedés folyamatával.¹⁵ Univezalitás ez, de tagadása univerzális törvényeknek, oksági viszonyoknak, jelenségek előzetes beharangozásának. A "tisztá" tudomány, amely persze addig is gazdag támogatókra szorult, a 19. század második felétől a széles nyilvánosság figyelmétől övezve adta föl (kérdéses) szeplőtlenségét,

s vált politikai – gazdasági érdekcsoportok szolgáltójává. Egyedi, magányos vállalkozásból csapatmunkává. Mindennek summázataként értelmezhető a dinamit feltalálójának, Alfréd Nobelnek a története, s a leküzdhetetlen lelkiismeret-furdalás nyomán 1895-ben a hírneves szakmai és békedíj megalapítása.

A tudomány "jó" és "rossz" pólusait ekkortájt mutatta be Jules Verne regénye, A bégum 500 milliója (Les cinq cents millions de la bégum, 1879), amely egyszerre mind egy "francia" s egy "német" irány megjelölése volt (az utóbbi kísértetiesen vezetett a következő század világégései felé - Verne jóslata ill. vészjelzése ez alkalommal is megalapozott volt). A francia vállalkozó, a "rentier"¹⁶ tevékenységéhez fűződött a repülés (gondoljunk Blériot-ra) s a mozgókép is (Lumière fivérek), de persze áldásos német találmány is született ez időt az emberiség szolgálatában: pl. a Röntgené, a film sajátos rokonaként, hiszen itt is ellenállásba ütköző sugárnyaláb következtében keletkezik (mozgó) kép; a "film" itt az emberi test. Ismeret és önismeret különleges eszköze (Thomas Mann – a Varázshegy, s ennek nyomán a József Attila-i Thomas Mann üdvözlése – Madame Chauchat-ja a példa rá).

Az érlelődő Balázs Béla gondolkodására, útválasztására is nagy hatással volt a sokak által oppozícióhelyzetben szemlélt francia kultúra (édesapja, Bauer Simon francia szakos tanár volt) s a német (édesanyjának nyelve, tehát Balázs "anyanyelve" volta-képp), ám sikerült mindkettőt kritikusan magába építenie.

Bauer Simon 1876-ban adta közre Gondolkodás és tudás című doktori értekezését, amely a főtebb vázolt jelenségek egy s más mozzanatát is érzékelteti. Főfigyelt Bauer az optika, az akusztika fejlődésére, ami – a kor megítélése szerint – az illetékes emberi érzékszervek fölülmulásához vezetett. Osztotta Bauer főgimnáziumi tanár is – miként Verne – a létért való küzdelem szociáldarwinista elképzeléseit. A tudomány fejlődésének ellenpólusán vette szemügyre az elmagányosodott embert, aki be van zárva "saját szellemébe, saját gondolkodásába".¹⁷

Brunetiére-nek "a tudomány csödjére"-re vonatkozó megállapításával szállt vitába 1896-ban Török Aurél antropológus, aki úgy vélte: a jelentős találmányok (távíró, távbeszélő, hangíró - fonográf -, általában: a különféle villamos berendezések) nem változtattak azon a tényen, hogy az ember: "erkölcsi lény". Habár – írta Török – a mai korszak "utilitaris légköre Röntgen-féle sugarak módjára hatja át a társadalmi életet, és senki e hatástól egészen érintetlenül nem maradhat."¹⁸

Szólni kell majd a művészet – tánc, építészet, s legfőképpen az irodalom – programváltásáról ill. új törekvéseiről, de térjünk vissza előbb a közéleti írásművek, a dokumentarista próza dilemmájához. Ugyanúgy "a tapasztalatok utánzása" volt a reformpárti, modernizációt szolgáló (szak)irodalom feladata, mint száz évvel később, Eco megállapítása szerint, az egyenes adásban közvetítő televízióé. "Bizonyos kommunikációs feltételek közt jelentésre, rendezettségre, nyilvánosságra kell törekedni" – határozza meg Umberto Eco a dokumentarizmus egy másik koordinációját.¹⁹

Minderre elvileg a fotográfia feltalálása hozhatott volna megoldást, a camera obscurában keletkezett kép rögzítése Niepce, majd Daquerre (franciák!) műhelyében, az 1830-as évtized végén. Roland Barthes (1975) le is szögezi: "Sokak véleményével ellentétben a fotográfia és nem a film megjelenése jelenti egy új korszak kezdetét." Csakhogy izgalmas esszéjében épp ő maga bizonyítja ennek az állításnak a megalapozatlanságát. Mert igaz ugyan, hogy a tükrözés világtörténetében fordulópont ez a találmány, a fiktív jellegű nyelvhez képest "maga a hitelesítés" s a rögzített képmás legolcsóbb, minden korábbinál szélesebb körben hozzáférhető fajtája volt ez, (kiterjesztve Marxnak a feudalizmust illető meghatározását:) "a szabadságnélküliség demokráciájá"-nak viszonyai között. Azonban Barthes azt is érzékelteti, hogy a fénykép, ez a "nem elég biztos művészet" aligha csupán a vizuális ábrázolásmód fejlődésének kontextusába helyezendő, hiszen kémikusok leleménye volt.²⁰

Megmerésmódszertani, esztétikai és technikai meggondolások sora vezet odáig, hogy a fotográfia, az állófénykép önmagában nem válhatott a globalizáció, modernizáció közvetítésének kulcstényezőjévé. Egyéni befogadásra alkalmas műfaj, valamely részlete megragadja a figyelmet (Barthes-nál ez a "studium" s a vele összefüggő "punctum" fogalma), a néző fantáziáját mozgásba hozza, kiegészítésre, gondolati-érzelmi megtoldásra késztet, ami végső soron elterel a dokumentum lényegi szándékától. Nem véletlen, hogy Balázs Béla (még mint Bauer Herbert) az 1906-ban keletkezett Halál-esztétikájában így nyilatkozott: "a fotográfia szükségképpen egy darabját ábrázolja a természetnek, a művész alkotása pedig, és ha kicsit csendélet is, magát a természet általában."²¹ De művészi szerepvállalás lehetőségét figyelmen kívül hagyva is nyilvánvaló: a fénykép mindig csupán töredékes, összefüggéseiből kiragadott, megmerevített valóságábrázolás. Magasították ezeket a korlátokat az új találmány technikai problémái. Súlyos volt a berendezés, viszonylag túl hosszú az expozíciós idő, tehát "pillanatnyi felvételeket" – a 20. század elején ez volt a szakkifejezés – nem készíthettek. Sajátos laboratóriumi körülmények szükségeltettek a "kollodiumos nedves eljárás", a pozitív kép előállításánál. (Találó volt tehát az 1950-es/60-as évek fordulóján az a német tréfa, amelynek még szakember is hitelt adott, hogy az ókori Egyiptomban is csináltak már személyt ábrázoló fényképet, de ehhez modell modelljét: az illetőről alkotott kis szobrot alkalmazták a huzamos exponálás miatt.) Ráadásul jó ideig magát a fotográfiát nyomdai úton nem voltak képesek sokszorosítani: (fa)metszet készült a fénykép nyomán, s ez került a sajtótermékbe (könyvbe).

Orbán Balázs A Székelyföld leírása kötetfolyamának megalkotásakor, az 1860-as évek elején, a saját és Mezei József fényképeit, rajzait fára metszette Russ Károly által. A meglehetősen "holt vidékeket" ábrázoló fotográfiák – a szerző utasításai szerint – jellegzetes ember- és állatszereplőkkel, közlekedési eszközökkel stb. népesültek be a zsánereképpé dúsult metszeten. Orbánnak meg kellett küzdenie munkája során a gyanakvással, félelemmel, sőt a hatóságok fenyegetőzésével és kerékkötő magatartásával.²²

Mindezek következtében aligha véletlen, hogy a kor – a 19. század – olyan jelentős irodalmi alkotásai, amelyek nagy hatással voltak Balázs Bélára, kevésbé vettek tudomást a fotográfiáról, ám félreérthetetlenül a mozgófénykép, a műfilm (játékfilm) irányába mutattak. Például Gottfried Keller Zöld Henrikje (1854-1880 között keletkezett): a festőnövendék-cim szereplő az állókép (egy körisfa látványa) mozgását, rezdülését veszi észre, fiziognómiai érdeklődés munkál benne, álom és valóság időeltéréseiről medítál, álomszerű mozgóképet vizionál. Dosztojevszkij szerint (1860/61-ben) a művészet, irodalom nem fényképszerű, tükörszerű, optikai pontosságot kell hogy nyújtson, "hanem valami mást, többet, átfogóbbat, mélyebbet." Az író annak a kölcsönösségnek a bemutatását hiányolja a tükörszerű ábrázolásból, amely a tükör, a tükröző irányultságát, szemléletét érzékeltethetné.²³ (Ilyen igény a némafilm elmarasztalásaként is megfogalmazódik majd!) Ugyanő A félkegyelmű lapjain (1868/69) a látás, a fiziognómia jelentőségét hangsúlyozza. Miskin herceg Nasztaszja Filippovna fényképét látja először, s csak aztán a modellt; Agláját nézve pedig mintha az arcképét szemlélné. Produktum és reprodukum azonos értékrendbe szerveződik. Időélményének viszonylagossága szintén a mozgókép előhírnöke. Mitya, A Karamazov testvérek (1880) egyik címadója egy "új ember" kialakulásának jegyeként üdvözli a látóidegek tudományos kutatását.

A mese irodalmi műfaja is előlegzi a mozgófényképet, a maga fantasztikus átváltozásaisaival. De a tükrözés egyik alapképlete is ide rögzül: 1820 táján a Grimm fivérek Hóféherke-meséje, amely önismeretre szólít egyszersmind. Balázs Béla is szívesen aknáztá ki valótlanl realitással fölruházó lehetőségeit, Halálesztétikájában teremtve mindehhez elvi fundamentumot.²⁴

A legfontosabb azonban a természet – és része: az ember – léptékéhez szabott alkotó tevékenység előkészítő szerepe a mozgófénykép iránti igény erősítésében. Tartalom és forma sejlik át egymáson az ipari formatervezésben, ennek nyomán az építészet is kezdi "elemi formák"-ra vezetni vissza struktúráit (majd Le Corbusier-nál tudatosul mindez iskolateremtő szinten, de az Eiffel-torony, Párizs, a világkiállítás emblémája is ilyen tanulságokat anticipál). A tömegtermelés gondolata esztétikai tényezőző válik. A "gépkorszak" általában véve is a mozgást emeli eszménnyé. Nemzetek fölötti, globális műfajokat fejleszt a táncművészet: alternatív törekvések mutatkoznak a balettben, természet és ember kölcsönhatása lelkesíti át a klasszikussá merevedett mozdulatrepertoárt.

Umberto Eco "a klasszikus reneszánsz forma statikus és egyértelmű" véglegességével szemben a barokk korszaktól egy modern értelemben vett nyitottság térnyerését követi nyomon.²⁵ Ez a folyamat is kedvező feltételeket teremt a mozgófénykép megjelenéséhez. Ilyen erőterben persze a háromdimenziós valóság kétdimenziós képi bemutatásának története is áttekinthető. Lukács György helyesen látta, hogy a közönség ezt a redukciót az évezredek során érvényesnek fogadta el.²⁶ Hozzátehetjük: konvencióvá lett a színes világ fekete-fehérré egyszerűsítése is. A Zöld Henrik grafi-

kusmestere "a szint többé-kevésbé szükséges rossznak tartotta."²⁷ Az 1887/88-ban föltalált tekerescfilm, celluloidfilm sem kínált színeket a mozgófényképhez: a színes felvétel követelményei valójában az 1930-as években teljesülnek, s művészi igényű filmalkotás még sokáig fekete-fehér filmszalagra készült. A dokumentum műfaja napjainkban is vissza-visszanyúl eme kényszerűségből csaknem esztétikai normává tett hagyományhoz. A hangfelvétel (fonográf segítségével) az 1890-es évek elején elvileg integráns része lehetett volna a század "összművészeti" eszményét (Wagner) pompásan beteljesíteni hivatott filmnek, csakhogy kép és hang együttes felvételét (legkivált külső helyszínen), ún. szinkronját, nem tudták megoldani az 1920-as évek közepéig. Így kezdetben a mozgófénykép "akusztikus mezeje" teljességgel a zene terepévé vált (hangszeres kíséret formájában). A modernizációs irodalmi üzenetek kiegészítője, sőt helyettesítője lett a mozgófénykép. Nem tartalmaz ugyan minden egyes négyzetje – "kockája" – "studium"-ot és/vagy "punctum"-ot, de az egész, a mögöttes "vak mező" üresjárataival együtt (Barthes kifejezése ezek) lebilincseli a nézőt, "folyamatos képfalásra" kényszeríti.²⁸

Az állóképtől a mozgóképig tett utat néhány hónap leforgása alatt "ismétli meg" a hazai kinematográfia története. A német ajkú pesti Sziklai Arnold 1895 decemberében egy gazdasági vállalkozás tagjaként, animátoraként akarta meg- vagy bérbe venni legalább Munkácsy Mihály Krisztus Pilátus előtt (Ecce homo) című festményét, hogy a közönségnek pénzért mutogathassa. Az üzlet nem jött létre, ám időközben Sziklai fölfigyelt Párizsban Lumière-ék találmányára, s a mozgóképhez pártolt. Itthoni próbálkozásai végül szintén kudarcot vallottak, de nevéhez – és öccse, Zsigmond nevéhez – fűződött az első hazai mozi, Budapesten, az Andrásy úton, az Ikonográf, amelyet 1896 júniusában üzemeltetett rövid ideig.

A többi nagyjából ismeretes. A mozgókép nálunk is rendkívül hamar rendkívül népszerűvé válik. A közönség egy emberként ámul a mozivászon csodáin (Ady Endre meg háttal a pergő képek, a publikumot figyeli, s Juhász Gyula halk felolvasását hallgatja: irodalommal foglalkozik a moziban is). Olykor kórusban olvassák a látogatók a képközi "felírásokat". A hangosfilm megjelenésekor pedig kikövetelik, hogy ez a nemzetközi érdekű találmány tanuljon meg magyarul! Közepesből időközben kicsivé csonkult hazánkból nézvést így zajlott a mozgófénykép honfoglalása.²⁹

1 Balázs Béla: A látható ember – A film szelleme. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984, 40.o.

2 Johann Wolfgang Goethe: Életemből – Költészet és valóság. Magyar Helikon, Budapest, 1965, 207.o.

3 Csányi Vilmos: Az emberi természet – Humánológia. Vince Kiadó, Budapest, 1999, 58.o.

4 Márai Sándor: Vendégjáték Bolzanóban (1940). Akadémiai Kiadó - Helikon Kiadó, Budapest, 1991, 183.o.

- 5 Nyikolaj Sejkov: Élet és szimmetria. Gondolat Kiadó, Budapest,, 1987, 12.o.
- 6 Katona Ferenc: Emberré válás. Gondolat Kiadó, Budapest,, 1974, 351-352.o.
- 7 Claude Lévi-Strauss: Szomorú trópusok (1955). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979, 215-224.o.
- 8 Említsük meg itt is John Darnton bestsellerét: Az élő titok Neandervölgy. Aduprint Kiadó, Budapest, 1997.
- 9 Balázs Béla: Művészetfilozófiai töredékek. Nyugat, 1909. II., 64.o.
- 10 Jorge Luis Borges: A titkos csoda. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986
- 11 John of Salisbury Policraticus: Az udvaroncok hiábavalóságairól és a filozófusok nyomdokairól. Atlantisz, Budapest, 1999, 41.o.
- 12 Jorge Luis Borges: Az Alef, i. m., 346.o.
- 13 Arthur Koestler: Nyilvánzó a végtelenbe. Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 61.o.
- 14 Uo. 15.o.
- 15 Umberto Eco: Nyitott mű. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998, 258.o.
- 16 A "rentier"-ről lásd: Lorenc Vladimir – Lorenc Viktor: Elmékedések a repülőgép körül = Huszadik Század, 1907. jan.-jún.
- 17 Kőhádi Zsolt: A láthatatlan ember – Balázs Béla útja a mozgóképhez = Filmspirál 13-14. sz.
- 18 Török Aurél: A tudomány csődje emberbúvárlati szempontból = Budapesti Szemle, 1896. 240.sz.
- 19 Umberto Eco: i.m. 240, 212.o.
- 20 Roland Barthes: Világokkamra, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985, 100, 98, 92.o. Marxnak A hegeli államjog kritikája c. művéből idézi a kifejezést – más összefüggésben – Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról II. Szisztematikus fejezetek. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976, 261.o.
- 21 Kötetben: Balázs Béla: Halálos fiatalság. Drámák/tanulmányok, Magyar Helikon, Budapest, 1974. 291.o.
- 22 Orbán Balázs és általában a kor fotósainak nehézségeiről lásd: Erdélyi Lajos: Orbán Balázs (1829-1890) = Fotó, 1990. 5. sz. 210-212.o.
- 23 Fjodor Dosztojevszkij a művészetéről – naplójegyzetek, levelek, töredékek. Válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Kovács Albert, Kriterion, Bukarest, 1980, 198.o.
- 24 Balázs Béla: Halálos fiatalság, i.m. 315-317.o.
- 25 Umberto Eco: i. m. 79.o.
- 26 Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról I. Történeti fejezetek, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976, 57.o.
- 27 Gottfried Keller: Zöld Henrik II. kötet, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1963, 101.o.
- 28 Roland Barthes: i.m. 65. o.
- 29 Kőhádi Zsolt: Tovamozduló ember tovamozduló világban – A magyar némafilm 1896-1931 között, Magyar Filmintézet, Budapest, 1996.

Erdős Tamás

Területfejlesztés - vidékfejlesztés**A hazai és az európai uniós gyakorlat alapvonásai**

A területfejlesztés és a vidékfejlesztés jelentése, jelentősége az európai uniós csatlakozási folyamat révén átalakult, s e fogalmak értelmezése nem mentes a különböző érdekektől és ellenérdekektől sem. A területfejlesztés hazai gyakorlata, működési struktúrája – remélhetően a leghatékonyabb megoldások felé haladva – folyamatosan változik, ugyanakkor a nyugat-európai minta folyamatos átvétele, feldolgozása és magyarországi alkalmazhatóságának vizsgálata most is folyik. A közigazgatás és a gazdaság helyi szereplőinek (települési önkormányzatoknak és azok társulásainak, szakmai közösségeknek, vállalkozásoknak és szervezeteiknek, mezőgazdasági termelőknek, civil szervezeteknek és közösségeiknek, stb.) feladata, hogy ebbe a sokszor még nehezen átlátható és folyamatosan formálódó rendszerbe bekapcsolódjanak, és részt vegyenek a feltárás, a képzés és a kivitelezés folyamatában.

A területfejlesztés és a vidékfejlesztés kapcsán feltétlenül szükséges néhány alapelv megismerése. Ezek az alelvek az Európai Közösség több évtizedes fejlődésének eredményeképpen alakultak ki, alapjaiban határozzák meg a jelenlegi és a jövőbeni támogatási rendszert, és ezeken alapul a Magyarországon hatályos, a területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény is.

Alelvek

Szubszidiaritás. Kénytelenek vagyunk használni ezt a kifejezést, mert nincs megfelelő magyar szó a helyettesítésére. Ez magában foglalja a hatásköröket, a döntések decentralizációjának szintjét, és a területfejlesztés szereplőinek együttműködésére vonatkozó alelveket. Azaz: a döntéseket azon a szinten kell hozni, amely szinten a szükséges informáltság megteremthető, és a döntések hatásai közvetlenül mérhetőek, érzékelhetőek. Jelenti a döntési szintek önrendelkezési jogát, meghatározza ezek hierarchiáját és fórumait, képviselőket biztosít az alacsonyabb szintnek a magasabb döntéshozói szinten.

Partnerség. Alapvetően más szemléletet kell követni a fejlesztések megvalósításában azért is, mert ez már nem a paternalista, a mindenről gondoskodó állam elosztási rendszere, hanem a társadalom és a gazdaság szereplőinek a közképviseletben szabályozott együttműködése révén valósul meg. Segít feloldani a gazdaság profitérdekei és a társadalom másfajta értékrendje (pl. szolidaritás) közötti ellentmondásokat, és biztosítja a korrekt felhasználás és ellenőrzés feltételeit.

Programozás. Egyes beruházások finanszírozási gyakorlatával szemben a programok megvalósítása támogatandó. Ezeket a programokat az adott térség dolgozódolgoztatja ki és hagyja jóvá. A programozás alkalmazásával megszüntethető az egyenletes elosztásra való törekvés a kedvezményezett kistérségek között, ehelyett a jobb, az egész térség számára kedvezőbb és hatékonyabb eredménnyel járó fejlesztések élveznek előnyt.

Addicionalitás. Az alapelv lényege, hogy a központi költségvetés közvetlenül nem finanszíroz fejlesztéseket, hanem támogatja, kiegészíti a saját forrásból kezdeményezett, de abból nem teljesen fedezhető beruházásokat. Ennek feltétele, hogy a helyi célok találkozzanak a központi törekvésekkel, amelyeket az országgyűlés határoz meg. Az elv érvényesítésének eszköze a pályázati rendszer.

Forráskoncentráció. Piaccgazdaságban a gazdasági hatékonyság a gazdasági rendszer létének alapja. Ezért a mindig korlátozott források szétforgácsolódásának megakadályozása alapvető fontosságú, tehát az eszközöket mindig a legnagyobb hatékonyságot ígérő fejlesztési programokra kell fordítani. Ez nem jelenti minden esetben a legnagyobb profittal járó fejlesztés abszolút elsőbbségét, sokkal fontosabb az adott programban megfogalmazott komplex célrendszer elérését hatékonyabban szolgáló beruházás támogatása, a magasabb szintű és hosszabb távú pozitív hatások figyelembe vételével.

Hazai előtörténet

A magyarországi terület- és vidékfejlesztés intézményrendszerét alapjaiban az 1996. évi XXI. törvény határozta meg, amely országos, regionális, megyei, kistérségi, valamint települési szinten szabályozta a térségfejlesztés szereplőinek feladatait és hatásköreit. A törvény értelmében a megyei területfejlesztési tanácsok kezelik az átengedett pénzforrásokat, összehangolják a kistérségi területfejlesztési programokat, és az országos területfejlesztési koncepció alapján kialakítják a megyei fejlesztési programokat.

A terület- és vidékfejlesztés nemzeti intézmény- és eszközrendszere közel sem olyan kiforrott, mint az Európai Unió hasonló intézményei. Ez érthető, hiszen a kelet-közép-európai országok kevesebb mint egy évtizede ismerkednek a piaccgazdaság és az EU intézmény-, eszköz- és követelményrendszerével. A magyarországi intézményrendszer pontos leírását nehezíti az a tény, hogy a szisztéma még nem kikristályosodott rendszer. Napjainkban is folyik a jogi-adminisztratív és strukturális átszervezés, a területfejlesztési és a vidékfejlesztési feladatok kormányzati irányításának végleges kialakítása, a regionális és megyei fejlesztési tanácsok átszervezése, a kistérségi területi és intézményrendszer kialakítása. Mindezek alapja az uniós feltételekhez történő fokozatos igazodás jól látható szándéka.

A rendszer bizonyos elemei 1990-1996 között születtek meg, jórészt a települési önkormányzatokra támaszkodva. 1992-ben jött létre a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium kezelése alatt a Területfejlesztési Alap, amely az elmaradott területek felzárkóztatását és a válságtérsegek gazdasági szerkezetátalakítását tűzte ki céljául. További pénzügyi eszközt jelentett az önkormányzati célú infrastruktúra-fejlesztést támogató területi kiegyenlítő keret, amely a fejlettségi mutatószámok alapján működő, teljes egészében decentralizált forrás. A megyei területfejlesztési tanácsok pályázatokat írtak ki a forrás igénybevételére, amelyekben figyelembe kellett venniük a megye sajátosságait, a fejlesztés igényeit, az önkormányzati fejlesztések forrásellátottságát. A települési önkormányzatok a költségvetésből juttatott normatív támogatáson túl 1992 óta címzett és céltámogatásban is részesülnek. Ezeket a támogatásokat a Belügyminisztérium kezeli. Különösen fontos volt az 1993-1995 között lebonyolított területfejlesztési Phare-program, amely nagyban hozzájárult a területfejlesztési intézményrendszer (fejlesztési ügynökségek, önkormányzati szövetségek) megszületéséhez, a programok kialakításához, kivitelezéséhez. 1993-tól jelentős állami támogatással alakultak ki a kistérségi társulások, amelyek 1994. január 1-jei hatállyal a megyékénél kisebb területi egységek rendszerét hozták létre. A rendszer területi elvét a statisztikai vizsgálhatóság szempontjaihoz igazították, ami – ma már jól láthatóan – nem képes megfelelni az Unió majdani, csatlakozással kapcsolatos elvárásainak.

Az 1996 márciusában elfogadott, már említett területfejlesztési és területrendezési törvény hosszú távra meghatározta a szakterület működési feltételrendszerét. Eszerint a területfejlesztési intézményrendszerben a döntéshozatal és a forráselosztás legalsó szintjét elméletben a kistérségi társulások jelentették, amelyek a települési önkormányzatok szövetségeiként működtek. Minden társulás egy képviselőt delegálhatott a megyei térségfejlesztési tanács üléseire, ahol a megpályázható alapok erőforrásainak elosztásáról döntöttek. A megyei decentralizált keretek politikai értelemben vett gazdái a választott képviselőkből álló megyei önkormányzatok, a konkrét döntést viszont a megyei területfejlesztési tanácsok hozzák. Az így delegált személyek kijelölése rendszerint személyes vonásaik, lobbiképességük, vagy a kistérségben tapasztalható "centrum-periféria"-elv alapján történt, s ez magában hordozta annak a veszélyét, hogy a megbízatást hosszú ideig betöltők – rendszerint a kistérség legjelentősebb városának polgármesterei – meghatározó befolyásra tehetek szert. A legnagyobb viták középpontjában továbbra is a területfejlesztés decentralizált intézményrendszerének átalakítása, a döntési és forráselosztási kompetenciák meghatározása, illetve a megyei és regionális szintek intézményrendszere közötti munkamegosztás áll.

Országos szinten az egyes minisztériumok, az Országos Területfejlesztési Központ, a Phare-programirodák, a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium programirodái, a kormány, és természetesen az Országgyűlés foglalnak helyet a rendszerben. A minisztériumok csaknem mindegyike rendelkezik olyan támogatási, fejlesztési esz-

közökkel, amelyeknek közvetlen térség- és vidékfejlesztési hatása van. A Belügyminisztérium elsősorban az önkormányzatok infrastrukturális fejlesztéseinek pénzeszközeit kezeli, a Szociális és Családügyi Minisztérium a vidéket (is) érintő szociális alapokat biztosítja, a Környezetvédelmi Minisztérium a környezet- és természetvédelmi, a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium a mezőgazdasági és a terület- és vidékfejlesztési alapokat kezeli, a Gazdasági Minisztérium a gazdaságfejlesztési, kis- és középvállalkozói, turisztikai, foglalkoztatási alapok felett rendelkezik. Az egyes célleírások önállóan vagy egymást kiegészítve jelennek meg a különböző pályázati rendszerekben, amelyeket alapvetően az állami költségvetés határoz meg.

Magyarország elkötelezte magát az EU-ban honos NUTS-2 (regionális) területi egységek hazai kialakítása mellett, így – a törvény 1999 őszén történt módosítása óta – létrejött hat, egyenként 3-3 megyéből álló, valamint hetedikként a Pest megyét és Budapestet magában foglaló régió. Ezeket a törvény által meghatározott összetételű Regionális Tanácsok irányítják, amelyek munkaszervezeteket (regionális ügynökségeket) hoztak létre. A Regionális Fejlesztési Tanácsok a programozáshoz szükséges intézményi kereteket hivatottak megteremteni.

Az 1996. évi XXI. törvény alapján változás történt a területfejlesztési támogatások rendszerében, megkezdte működését a decentralizált döntési rendszer. Létrejötték a Megyei Területfejlesztési Tanácsok, amelyek feladata, hogy a megye területén összehangolja a kormányzat, a helyi önkormányzatok, azok területfejlesztési társulásai és a gazdasági szervezetek fejlesztési elképzeléseit.

Új előirányzatként jelent meg az 1996. évi költségvetésben az elsődlegesen a területfejlesztés kedvezményezett térségeiben igénybe vehető, a helyi önkormányzatok beruházásainak megvalósítását segítő, a megyei területfejlesztési tanácsok hatáskörébe rendelt, területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési támogatás, amely a központi döntési körben működő Céltámogatási Kiegészítő Keret feladatait is átvette. Az önkormányzati fejlesztések külön keretből történő támogatása lehetővé tette, hogy a területfejlesztési célleírásból elsősorban a gazdaság növekedést és szerkezetátalakítást, a munkanélküliség mérséklését eredményező támogatások mértéke jelentősen növekedjen. A regionális gazdaságfejlesztés céljait szolgálják a vállalkozási övezetek, amelyeket az Országos Területfejlesztési Koncepció jelöl ki. 1996-tól a társasági adótörvény jelentős adókedvezményeket biztosít a vállalkozási övezetben megvalósuló fejlesztések számára. Ezek az adókedvezmények érvényesek az ország más, a 15%-ot elérő, illetve meghaladó munkanélküliségű térségeiben is. Hazánkban jelenleg 11 vállalkozási övezet található.

Az 1999. december 31-ig volt hatályos a területfejlesztési támogatások és a decentralizáció irányelveiről szóló 30/1997.(IV.18.) OGY. számú országgyűlési határozat. Az

ezredforduló utáni évek szabályozása már átmenet lesz az Európai Unióban alkalmazott programfinanszírozási rendszer felé. A pályázati alapú, ún. "project finanszírozási" rendszer helyét lassan átveszi a hosszú távú pénzügyi-gazdasági tervezés, a térségei stratégiai tervezéséhez alapvető operatív programok finanszírozása.

Vidékfejlesztés

A vidékfejlesztés olyan új fogalom a hazai területfejlesztési gyakorlatban, amely az uniós csatlakozás kapcsán új tartalmat kap, hiszen jelentős és különálló források társulnak hozzá. A magyar nyelvben a vidék szónak sok árnyalata és tartalmi jelentése van. A vidék és vidékiség kifejezés összetett társadalmi, gazdasági, kulturális, területi fogalmat takar, földrajzi, nyelvi, néprajzi, kulturális, érzelmi, esztétikai dimenzióval. Földrajzi értelemben minden, ami nem város; társadalmi értelemben a falusi, illetve nem városi társadalom; gazdasági értelemben főként a mezőgazdaság és a helyiipar, a kézművesség és a kiskereskedelem tartozhat hozzá. A vidék érzelmi kategória is lehet. Nyelvi vonatkozásban dialektusokat, tájjeleget, az adott vidékre jellemző motívumokat is jelent. Szolgálhat földrajzi helymegjelölésre, születés, származás, hovatartozás bemutatására. De jelenthet a vidékiség butaságot, elmaradottságot, tájékozatlanságot, ugyanakkor szimbolizálhatja a természetességet, a szabadságot, az emberi kapcsolatok tekintetében pedig az egyszerűséget és a közvetlenséget.

Az Európai Unióban a vidék fogalmának nincs közösségi szintű szabályozása. Az Európa Tanács Vidéki Chartájának második cikkelye ad egy meghatározást, amelyet a későbbiek során a Bizottság átvett. Ebben a "vidéki térség" kifejezés olyan szárazföldet, belső vagy tengerparti területet jelent, amely a kisvárosokat és a falvakat is magában foglalja, és a terület nagy részét a következő célokra használják:

- mezőgazdaság, erdészet, akvakultúra és halászat;
- a vidéken élők gazdasági és kulturális tevékenységei (kézművesség, ipar, szolgáltatások, stb.)
- nem városi jellegű üdülési és pihenési (vagy természetvédelmi), továbbá más célokat (pl. lakóterületek) szolgáló funkciók.

Mint látni fogjuk, a vidék fogalmának pontos és mérhető jelentése alapvetően meghatározza az uniós támogatások rendszerét.

A vidéki területek meghatározását és behatárolását általában minden ország saját társadalmi, gazdasági bázisára alapozva végzi el. Ilyenek pl. a népsűrűség, az ágazati foglalkoztatottság, a népesség nagysága, a települések típusai, stb. A leggyakrabban használt rendezőelv az EU-ban a népsűrűségi mutató. A 8 fő/km², 50 fő/km², 100 fő/km², 150 fő/km² alapján készített térképek megmutatják a különböző településtípusok közötti különbségeket is. A népsűrűségi mutató azonban sok esetben elfedi azokat a reálfolyamatokat, amelyek a különböző térségekben zajlanak. A vidéki területekkel kapcsolatos fejlesztési politikák meghatározásánál ugyanis a vidéki települések és a városi központok közötti kapcsolatokat is figyelembe kell venni, különös te-

kintettel a területi munkaerőpiaci folyamatokra. Ezt szem előtt tartva a Közösség több módszert is kifejlesztett, amelyek jól használhatók a EU vidéki területeinek bemutatásához.

Ez alapján megkülönböztetünk:

- alapvetően vidéki területeket, ahol a népesség több mint 50 %-a vidéki településeken él,
- jellemzően vidéki területeket, ahol a népesség 15-50 % vidéki településeken él,
- alapvetően városi területeket, ahol a népesség kevesebb mint 15 %-a él vidéki településeken.

Egy másik közelítés szerint –a városiasodottság mértékét alapul véve – megkülönböztetünk:

- sűrűn lakott zónákat, ahol összefüggő településcsoportok találhatóak és a települések népsűrűsége meghaladja az 500fő/km²-t, és az össznépesség az adott zónában legalább 50.000 fő,

- átmeneti zónákat, ahol a településcsoportok valamennyi településén a népsűrűség meghaladja az 100fő/km²-t, és az össznépesség az adott zónában legalább 50.000 fő vagy egy sűrűn lakott zóna mellett helyezkedik el,

- ritkán lakott zónákat, olyan településcsoportokat, amelyek egyik korábbi zónához sem tartoznak.

Egy harmadik elmélet nem demográfiai, hanem minőségi szempontokat használt a vidéki térségek csoportosítására, amely szerint léteznek:

- integrált vidéki területek,
- átmeneti vidéki területek,
- távoli, elhagyott vidéki területek.

A vidékfejlesztés alapja és célterülete a kistérség. Meghatározó jelentőségű tehát, hogy kistérségi vidékfejlesztési programok, illetve olyan, a fejlesztést szolgáló projektek (beruházások, vállalkozások, intézkedések) szülessenek, amelyek egy program részeként a térségben az életszínvonal javulását eredményezik. A programkészítés lelke a partnerség, mert csak így születhet az érdekeltek és érintettek között olyan megállapodás, amely az eredményes megvalósítás garanciája. A feladat kétirányú: belső felkészülés biztosítása és külső kapcsolatok megteremtése. A partnerség, az együttműködés ugyancsak alapvetően kétirányú. Egyfelől szükséges az adott kistérség érdekeltjeinek és érintettjeinek (önkormányzatok, gazdasági társaságok, vállalkozók, östermelők, civil szervezetek, egyházak, állampolgárok) tájékoztatása, felkészítése és a programkészítésbe való bevonása, másfelől a helyi feltáró munka, az adottságok megismerésének eredményeiről, a formálódó projektjavaslatokról indított folyamatos véleménycsere a megyei és a regionális programok készítőivel. Ezek az ismeretek kiegészíthetők, módosíthatják egy adott megye vagy régió prioritásainak körét, és fordítva, a véleménycsere orientálhatja, módosíthatja a helyi szándékokat is. Általános cél, hogy kistérségek belső erőinek (természeti adottságok, emberi tudás, készség, akarat) megmozgatásával harmonikus, kiegyensúlyozott fejlődés indulhasson. A program olyan célraorientált dokumentum, amely életképes elképzeléseket,

azokat megvalósítani képes vállalkozásokat és intézkedéseket szervez értelmes egységbe. A vidékfejlesztés gerince a mezőgazdaság, ugyancsak fontos részei azonban az emberek felkészítése, képzése, az infrastruktúra, a foglalkoztatás sokoldalúvá tétele, falufelújítás, táj- és környezetvédelem, a kulturális örökség védelme. Az önellátás szellemi és fizikai képességén túl a fejlesztési programok feladata az is, hogy társadalmi, gazdasági, ökológiai szempontból egyaránt hosszú távra is iránytűi legyenek a saját kistérségüknek.

Magyarország Vidékfejlesztési Tervének elfogadása után a kistérségi programok projektjeire programfinanszírozási rendszerben lehet igényelni támogatást.

Az Európai Unió területstatisztikai rendszere

Az Unió – és a jövőbeni Magyarország – vidékfejlesztési politikájának bázisául szolgáló Strukturális Alapok működésének megértéséhez elengedhetetlen az EU statisztikai beosztásának az ismerete. A NUTS-ot (az Európai Unió Területi Egységeinek Nomenklatúráját) azzal a céllal hozták létre és alkalmazzák 1988 óta, hogy összehasonlítható területi egységeket képezzenek az Unió egységes statisztikai rendszere számára. A csatlakozó államok területi behatárolását a csatlakozás előtt igazítják a működő uniós rendszerhez. Így lesz ez Magyarországgal is.

Az Európai Unió Területi Egységeinek Nomenklatúrája öt szintet különböztet meg:

NUTS-1	országos szint	országgyűlés
NUTS-2	regionális szint	regionális fejlesztési tanácsok
(NUTS-3	megyei szint	megyei területfejlesztési tanácsok)
NUTS-4	kistérségi szint	kistérségi társulások
NUTS-5	települési szint	képviselőtestület

Amint látható, az öt szint három elemének élén választott köztestület áll (országgyűlés, megyei, illetve települési önkormányzatok), míg a másik kettő (régió és kistérség) tagjai delegáltak.

A NUTS hierarchikus osztályozás: három regionális és két helyi szint. Valamennyi tagállam területe minimálisan egy NUTS-1 régiót jelent, amelyek NUTS-2 régiókra osztoznak. Regionális szinten a tagállamok adminisztratív beosztása általában kétszintű. Annak érdekében, hogy a tagállamok területén valamennyi NUTS-szinten összehasonlítható területi egységek legyenek, az említett két fő regionális szinthez kapcsolódva egy harmadik regionális szintet is létrehozta. Ez a kiegészítő szint egy kevésbé fontos, vagy adott esetben nem létező adminisztrációs szintnek felel meg, és elhelyezkedése a NUTS első három szintjén belül a tagállamok regionális osztályozásától függ. Hazánkban az Unió gyakorlatától eltérően a NUTS-3 (megyei) szint jelentősége igen nagy, hiszen a rövid hazai gyakorlat a decentralizációt a megyék révén valósítja meg. A NUTS a közösség regionális politikájának irányelvűl is szolgál. Keretet biztosít

a Strukturális Alapokból nyújtott támogatások jogosultságának megállapításához. A fejlődésben lemaradt vagy alacsony népsűrűségű régiók elemzésére a NUTS-2 szolgál. A minden harmadik évben készülő bizottsági jelentés a közösség régióinak társadalmi-gazdasági helyzetéről és fejlődéséről ugyancsak NUTS-2 szintre készül. A Strukturális Alapok további céljaihoz illeszkedő régiókat viszont általában NUTS-3 szinten határozták meg.

A jelenlegi NUTS nómenklatúra az Európai Unió területét 77 régióra osztja a NUTS-1, 206 régióra a NUTS-2, és 1031 régióra a NUTS-3 szintjén. Helyi szintű NUTS-beosztás csak Anglia, Finnország, Görögország, Írország, Luxemburg és Portugália esetében létezik. A NUTS-5 szint összesen 98433 helyi közösséget, vagy annak megfelelőjét foglalja magában. Bár az azonos NUTS-szintekhez az összeállítók igyekeztek egymással összehasonlítható méretű régiókat rendelni, mégis igen nagy különbségek találhatók a területet, a népesség számát, egy adott régió gazdasági súlyát vagy adminisztratív hatalmát illetően. Például NUTS-1 szinten Délkelet-Anglia és Észak-Vesztfália rendelkezik a legtöbb lakossal (17-17 millió fő), ugyanakkor Alard a maga 25 ezer lakosával a legritkábban lakott terület NUTS-1 régió szintjén. NUTS-2 szinten pl. Lombardia régió 9 millió lakossal rendelkezik, miközben van 16 olyan NUTS-2 régió (többnyire perifériák vagy szigetek), amelyeken kevesebb mint 300 ezer lakos él.

Pénzforrások

Az Európai Unió pénzforsásai közül négy – a Regionális Fejlesztési Alap, a Szociális Alap, a Mezőgazdasági Orientáció és Garancia Alap és a Halászati Pénzügyi Alap – képezi a Strukturális Alapok átfogó keretrendszerét. Működési alapelvei a koncentráció, a programozás, a partnerség és az adicionalitás. A Strukturális Alapok 1999-ben 33 milliárd ECU-vel (8250 milliárd forint) gazdálkodtak, 1994-1999 között összesen 170 milliárd eurót költöttek el. Ennek 90%-át a tagállamok által kezdeményezett 300 programra, további 9 %-át saját kezdeményezésre, 13 téma 400 programjára fordították, míg 1 % tartalékban maradt költségekre, innovációra, segítségnyújtásra. Más felosztás szerint a 170 milliárd euro 30%-a infrastrukturális beruházásokra (közlekedés, telekommunikáció, energia, vízellátás, környezetvédelem), 30%-a oktatásra, továbbképzésre, munkaerőpiaci politikára, 40%-a gazdasági környezetátalakításra, iparfejlesztésre, kis- és középvállalkozások beruházási támogatásaira szolgált. Az Alapok támogatási prioritásait az Európai Közösség Tanácsának rendelete szabályozza, amely 1995-ig öt, azóta hat kiemelt célt határoz meg:

1. cél: a gazdaságilag elmaradott régiók fejlődésének és szerkezeti alkalmazkodásának elősegítése.
2. cél: az ipar hanyatlása által súlyosan érintett régiók, határvidékek vagy kisebb térségek átalakítása.
3. cél: a hosszú távú munkanélküliség leküzdése, valamint a fiatalok és a munkaerőpiacról kirekesztett egyének munkába történő beilleszkedésének megkönnyítése.

4. cél: a dolgozóknak az iparban és a termelési rendszerekben végbemenő technológiai változásokhoz való alkalmazkodásának megkönnyítése.

5. cél: a mezőgazdasági területek fejlődésének elősegítése: a) a mezőgazdasági szerkezet átalakításának felgyorsítása a közös mezőgazdasági politika reformja keretében és a halászat szerkezetátalakítása, b) mezőgazdasági területek fejlődésének és szerkezeti átalakulásának elősegítése, azaz a vidék fejlesztése.

6. cél: a szélsőségesen alacsony népsűrűségű területek támogatása.

Az Európai Unió strukturális politikájának átvételét a SAPARD – Speciális Csatlakozási Program a Mezőgazdaság és a Vidékfejlesztés számára – készíti elő. Ennek keretében, az EU történetében először, a Közösség döntési hatáskört ad át a tagjelölt országoknak. A csatlakozás előtti támogatás eszközei ugyanis átadott döntési hatáskört jelentenek. A pénzeszközök átadásával, illetve az ennek feltételeként megkövetelt Nemzeti Vidékfejlesztési Terv elkészítésével az EU célja alapvetően kettős:

- gyorsítani a csatlakozás, a taggá válás folyamatát,
- tesztelni, hogy alkalmas-e az ország az Unió adminisztratív és pénzügyi irányítási rendszerének átvételére.

A SAPARD keretében, a vidékfejlesztés példáján megismerhetjük, hogyan kell majd tagként viselkednünk. Ráadásul a tanulópenz egy részét nem nekünk kell megfizetni. A mi dolgunk "csupán" annyi, hogy:

- elkészítsük és átadjuk Brüsszelben Magyarország Vidékfejlesztési Tervét,
- kijelöljük, illetve létrehozzuk a SAPARD lebonyolításának teljes intézményrendszerét, megállapítva a működés és az eljárás szabályait,
- biztosítsuk a megkívánt pénzügyi irányítást és a társfinanszírozás anyagi feltételeit,
- megteremtjük mindezek törvényi, jogszabályi feltételeit,
- bevonjuk, illetve felkészítjük a potenciális (hatósági, önkormányzati, gazdasági, szociális, szakmai-tudományos, társadalmi) partnereket a SAPARD-programba való bekapcsolódásra.

A SAPARD-rendelet 2000. január 1-jén jogerőre emelkedett. A jogszabály szerint minden tagjelölt ország, amelynek a vidékfejlesztési tervét az EU Bizottsága elfogadta, 2000–2006 között évi átlag 50–60 millió euro támogatást kap és fordíthat a tervében megjelölt intézkedésekre. Magyarország számára a megállapított keret 35 millió euro, azaz közel 10 milliárd forint. Az országos terv elkészítése mellett azonban szükséges a régiók, a megyék és a kistérségek vidékfejlesztési elképzeléseinek kialakítása is.

A terület- és vidékfejlesztés hazai rendszere láthatóan folyamatos átalakulásban van. Ráadásul az európai uniós modell, amelyhez igazodni szeretnénk, napjainkban éli át történetének talán legjelentősebb reformját. A hazai szakemberek nagy része emiatt már az eddigi gyakorlat vizsgálatán túlra, a csatlakozás időpontjában és az azt követően ránk váró, ma még sejtelmes jövőbe tekint.

A kozmosz fensége

Beszélgetés Urbán Györggyel

Urbán György festőművész 1936-ban született Sátoraljaújhelyen. Gimnáziumi tanulmányait Sárospatakon végezte. 1961-ben kapott művészdiplomát Fónyi Géza és Pór Bertalan tanítványaként. 1962 óta kiállító művész. 1964-ben Derkovits-ösztöndíjat kapott. Itthon több önálló kiállítása mellett (Műcsarnok, Ernst Múzeum, Csók Galéria, Csontváry-terem, Vasarely Múzeum, Debrecen, Pécs, Szeged, Sárospatak) jelentősek a külföldön történt bemutatkozásai (Párizs, London, Róma, Velence, Strasbourg, Bécs, München). Kezdetben kubista és konstruktivista indítékú festészetére a szintetizáló természetelvűség volt jellemző, majd az absztrakció tanulságain keresztül alakult ki újszerű, kísérletező formanyelve, melynek középpontjában a makro- és mikrokozmosz festői megjelenítése áll.

A közelmúltban mutatták be a Magyar Állami Operaházban Madách Imre: Az ember tragédiája című drámájának balettváltozatát Barbay Ferenc koreográfus rendezésében. A mű zeneszerzője Kocsák Tibor, szövegkönyvírója Kutszegi Csaba volt. A művészetek szintézisére épülő darab sikerének egyik zálogát az Urbán György festőművész által tervezett és készített díszletezés és látványterv jelentette. A Duna Televízió portréfilmjében Urbán György az előadás létrejöttének körülményein túl önmagáról és hivatásáról is vallott. Az alábbiakban Kántor István szerkesztő-rendező interjújának Dobrik István által szerkesztett változatát tesszük közzé.

Mit is jelentett számodra ez a színházi megbízás, hogyan illeszthető munkásságodba?

A színházi tevékenységem - díszlet-jelmeztervezés, az operaházi "Az ember tragédiája" baletthez - egy érdekes, izgalmas feladat volt, amely végül is nem állt oly messze törekvéseimtől, s ehhez szabad kezet kaptam. Képeim túlnyomó részt

a kozmosszal foglalkoznak, így a tragédia gondolatához is közel állnak.

A felkérés egy "gesamtkunstwerk" (összművészet - a szek.) létrehozására természetesen nagy kihívást jelentett. De mint ahogyan fel sem merült a dráma szövegelmélységének visszaadása a balettszínpadon, ugyanúgy számomra sem az illusztratív megoldások jelentettek a megvalósítás megközelítésének

Zempléni Múzsza

alaphangját. A felkérés egyértelműen a mű kapcsán, a festészetemből fakadó egyetemesség jelzésének kibontásáról szólt. A tánc, a mozgás, a zene, a színpadi szituációk és a látvány vizuális megjelenése az egyszerűsítés, a formák és színek segítségével a dolgok szubsztanciájának kifejezésére irányult, építve a néző képzeletére.

A rendező Barbay Ferenc elmondása szerint is, festészetednek az a kozmikus-egyetemes jellege tett rá nagy benyomást, amelyet évek alatt mind tartalmi, mind formai szempontból tudatos alakítottál ki. Az nyolcvanas évek elején a modern fizika eredményeire reagáló "fekete képeid" után, a gömbképeiddel új szint hoztál a festészetedbe. Milyen szemléleti alapon nyugszik munkásságod? Hogyan készülnek műveid?

Alapvetően festészetemet idealista alapokon építem. Nem vagyok a szó szoros értelmében vallásos, templomba járó ember, de hiszek a dolgokat elrendező, rendszert alkotó Terem-

tő erőben. Tanulmányoztam a modern fizikát, matematikát, a rendszerelméletet. A fekete képeimet, melyeken elsősorban a fekete szín dominált a kevés fehér és szürke mellett, valóban a modern fizika felfedezései ihlették, amiről az alkotások címei is árulkodnak (például: "Görbült fény"). Hiszek a teremtés csodálatában, misztikumában. Ezért is áll művészetem középpontjában a mikrokozmosz és a makrokozmosz.

Munkamódszeremre az állandó rajzolgatás, vázlatok, ötletek készítése jellemző.

Ezek közül választom ki a továbbgondolásra alkalmas műveket. Fontos az állandó készenlét, a pillanatok, hangulatok, a misztikus ihletettségre való figyelem, amely alapja az építkezésnek, a tartalmas improvizációknak. Kedvenc formám a gömb, amely nem csupán a föld, a világ, az ősrobbanás jelképe, hanem a végtelenség, a kiismerhetetlenség, a bizonytalanság érzetét keltő forma is. Nincs eleje és nincs vége. Állandó inspirálója az ember fantáziájának. Számomra egyébként is fontos a nyugtalan környezet. A relatív csend is felidegesít. Számomra a zajok, vagy az igényes zenei közeg szükségese a jó alkotói légkörhöz, ami a teremtés alfája és omegája. Szerencsémre már gyerekkoromtól nagy zenerajongó vagyok. A jazzt ugyanúgy szeretem, mint Bartók muzsikáját, amely már tíz-, tizenkét éves koromban bűvöletbe ejtett elmondhatatlan aritmetikájával, szenvedélyességével. Ma Vivaldi fenséges műveit hallgatom szívesen, melyek a földöntúli szépséget sejtetik számomra.

Korai képeiden sokszor jelenik meg expresszív átiratokban a zempléni táj és Sárospatak. Már talán több mint tíz éve annak, hogy a szülői házban együtt jártuk végig gyerekkorod színhelyeit és a ház alatti pincében, megkóstolva az általatok termelt nedűjét a hegynek, igen nagy szeretettel és tisztelettel beszéltél szüleidről, Sárospatakról, a gyerekkorról.

Természetesen, mint minden ember számára, a gyermekkori élményeknek az egész életre meghatározó jelentősége van. Az én életemben a négyszáz éves szülői háznak, szüleim emlékének, főleg édesapáménak, aki matematika-fizika szakos tanár volt, majd közigazgató, és aki szeretettel és támogatóan vette tudomásul a művészet iránti rajongásomat. Pályám indulásánál fontos volt, hogy a Várban művészeti alkotóház működött, s így korán kapcsolatba kerültem az ott dolgozó művészekkel; festőkkel elsősorban, akiktől biztatást és jó tanácsokat kaptam. De legalább ilyen fontos volt az a lehetőség, hogy eljuthattam élő koncertekre, az ott felkészülő zenészek előadásaira. A zenét - más művészeteket is - nagyon korai gyermekkorban kell megszeretni. Talán ehhez némi érzék, adottság is kell. Persze Patak atmoszférája is alkalmas volt a dolgok kibontakoztatására, és Zemplén, de főleg Patak "festőisége" nyilván inspirációkat jelentett. Bár én nem a múlt felé forduló ember vagyok, de biztos az, hogy a régi haladó szellem, amiből oly sok nagy pataki egyéniség táplálkozott és alkotott - legyen politikus író, tudós - valahol a génekben a tudat mélyén nagyon is gazdagodott, nemesedett, s így átvitt értelemben is valami pluszt adott az embernek. Ezek voltak tehát az alapok, amikből ki kellett alakítani saját, önálló világot. Valamit, ami érvényes mindenhol, s amivel az egyetemes művészet történetéhez, ehhez a nagy "pa-

Zempléni Múzsza

lettához”, egy sajátos, csak rám jellemző szint tudok hozzátenni. Sokat kellett utazni, tapasztalni a nagyvilágban, hogy ez a tervezet beérjen. Talán még mindig érik.

A Sárospataktól kapott inspirációkat, a szülőföld szeretetét Te is viszonzni szeretted volna azzal, hogy figyelemmel kísérted és támogatni kívánod az itteni művészeti életet. A Bodrog bal partjára térplasztikai sétányt álmottál, a Várhoz vezető sétány ünnepélyessé tételére pedig zeneszerzők portréi kerültek felállításra, a Te segítségével.

Nehezen lehet meghálálni mindazt, amit én felnevelő városomtól kaptam. Mivel tu-

dom, hogy a településnek kevés az anyagi lehetősége, és a környezetalakítás fontos eleme a városépítésnek, ezért döntöttem úgy, hogy a Münchenben kialakított kapcsolataimon keresztül európai hírű, jeles szobrászok alkotásai kerüljenek a Bodrog-partra oly módon, hogy ez a városnak ne kerüljön pénzébe. Nem csupán a zene iránti szeretetem, hanem a Zempléni Művészeti Napok sikeressége is inspirált arra, hogy felállításra kerüljenek azok a portré-szobrok, amelyek a várhoz vezető sétány ünnepélyességét emelhetik. Bach, Vivaldi, Bartók szobrát a tervek szerint Mozart és Csajkovszkij büsztjei követik majd, felmutatva a művészet egyetemességét, gazdagítva Sárospatak kulturális patináját.

Kurucz Gyula

Múlandóan, töredékesen...

A fényszórók csóvája lassan láthatóvá válik a szürkületben. Ötödik sebességben halkan dorombol az öreg kocsis motorja. Szívesen hallgatna valami megnyugtató zenét, de a télen kitépték a műszerfalból a rádiót, a drótok kuszán tekeregnek a nyitott üregben. Fészkelődik, hogy kevésbé nyomják az elnyújtott ülés keretvasai. Hátradől, nyújtott lábbal, karral vezet. Négy végigült, beszélgetett, vitatkozott hétvége után egy szabad következik. Szabad? Mikor dőlhet egyszer jókedvűen hátra egy könyvvel? A délutáni megyei gyűlésen csupa kedves, önzetlen ember, feláldozzák szabadidejüket, makacs hittel dolgoznak – ám mindig kevés a pénz és minduntalan egymás ellen hecceli őket a szükség, meg az erőszakos, hataloméhes csoportok. A délelőtti központi vezetőségi ülésen sem jutottak semmire, néha már ő is csak megvonja a vállát.

Szikár, sziklás táj. A koratavasban még a fű sem zöldül. Állítólag már Hitler is páncélos gyakorló terepnek használta ezt a terméketlen vidéket. Az ő emlékeiben mindig az orosz katonai teherautók, néha tankok képe kerül elő. Most négy sávós, jó minőségű az út, leselkedő, mohón büntető rendőrökkel.

Három napja, anyja temetésén, a kicsi, kedves, utánzott fakazettás templomban ők hatan, az urna és velük szemben a fiatal lelkész. Egy különleges, szinte neki szóló beszéd, benne minden két fogalom köré tömörül: töredékesség és múlandóság. Ötven és hatvan között félúton, épp abban a pillanatban – neki szólt. Örvényként szívta magába a két fogalom: töredékesség és múlandóság. Vajon hogyan köt békét anyja elmúlásával e töredékes világban, életben.

Egy településen halad át, ösztönösen visszakapcsol négyesbe. A kuplung csak egyesben, kettesben recseg, csattog, tiltakozik. Szürkület, sötét házak, a szocializmusból örökölt szomorú városkép.

Hirtelen egy rózsaszín kabátos nő fut ki majdnem elé, mozdulatai elkeseredetten kéremek segítséget. Ösztönösen a fékre tapos, pedig nem vesz fel stopposokat. Különösen alkonyatkor nem. A nő lobogó kabáttal fut utána, a dzseki szárnyai alatt hosszú combok villannak elő, miniszoknya. Baj van, segíteni kell valakin? Fölhúzza az ajtózár gombját (ne ugorhassanak be mellé fegyveresek), a nő behajol, piheg a futástól.

- Jónapot. Elvisz?

- Hová?

- Hova megy?

- Pestre.

- Az nagyon jó.

A magas nő ölébe kapja sportszatyrát, rózsaszínű műanyagkabátját összefogja combjain, úgy száll be, rámosolyog. Kislányos arc, nagy, fekete, kicsit festett, ártatlanul sugárzó szemek.

Egyesbe reccsenti a sebességet, kettesbe, aztán már simábban megy.

- Milyen szerencsém van, még ma feljutok.

Ülnek egymás mellett, ő tétova, megzavarták a csendjét.

A nő rágyújt.

- Nem zavarja?

Kifújja a füstöt, rámosolyog. Mondani kellene valamit.

- Rokonokat látogatott?

- Találkoztam azokkal, akikkel akartam és sikerült nem találkoznom azokkal, akiket el akartam kerülni – előrehajtja a fejét, kaccant.

Alkoholszag üti meg a férfit. Borszag? Kit vett fel?

- Maga nős?

- Igen.

- Meg szokta csinálni a feleségét?

- Én?!

- Szóval igen.

- Nem. Nem szoktam. Elhiszi?

A nő csiklandós mosollyal figyel:

- Elhiszem. Mindent elhiszek. Nem érdemes hazudni. Úgyis mindenki hazudik.

A férfi zavartan hallgat, fél szemmel figyel a nőt. 18 vagy 23 éves lehet? Fekete, magas szárú cipőt visel, de nem az ortopéd, magas talpút. Vajon formásak-e az ülésen ellapuló, fiatal combjai? A karcsú, csiklandós újjakban ide-oda forog a cigaretta. A férfin végigfut egy izgalomhullám, a hónalján verejték csap ki. A lány oldalt fölhúzza a combjait, kényelmesen fölkiporodik az ülésre.

Nem, nem lehet, gondolja a férfi. Ilyen roncs kocsiba olyanok nem kéredeznek be. Bár, ... a nyakkendője, az elegáns zakója...

- Maga mit csinál?

- Most?
 - Most és általában.
 - Most hazafelé tartok egy megyei gyűlésről, általában pedig egy nagy civil szervezet vezetője vagyok.
 - Szóval a nagyok között él.
 - Inkább dolgozom.
 - Na, oda én el se látok. Én odalenn élek. Alig van iskolám és másfélék a gondjaim. Hány éves?
 - Mennyinek gondol?
 - A lány nézegeti, mosolyog rá, ő megborzong:
 - Negyvenyolc? Ötven?
 - Több – mosolyodik el zavartan.
 - Na jó, legföljebb ötvenhárom.
- Megszorítja a kormányt, de nem bírja nem azt mondani:
- Olyasmi.
- Egy! Gondolja magában. Én vagyok a cowboy lova.
- És maga mivel foglalkozik?
 - Hát,... semmivel... Vagyis azzal, hogy visszajussak nyugatra... Nem érti ugye? Kinn voltam Böblingenben pincérnő és nagyon jól kerestem és aranyéletem volt.
 - Ott nagyon fegyelmezetten kell dolgozni.
 - De nem nekem!
 - A német törzsvendégek kényesek.
 - Egy jó kis török étteremben dolgoztam, azt csináltam, amit akartam. Mit gondol, miért?
 - Nem tudom.
 - Mert a tulaj a barátom volt. Hajtottam én rendesen, de olyan nem volt, hogy valaki előírjon nekem valamit. Velem melózott egy görcsös, nyeszlett német csaj, az kekeckedett velem, de kirugattam. Napi egy százast kerestem – márkában – plusz lakás és kaja. Aranyélet volt.
 - Miért csak volt?
 - Hazajöttem kikapcsolódni.
 - És?
 - És elment minden, ahogy jött. Nagy élet, dizsi, vigadozás.
 - Itt nem pincérkedhet?

- Itt semmit nem lehet. Kéri a szakvizsgát, a szakmai gyakorlatot, mindenbe belekötnek.

- Miért nem vizsgázik le?

- Macerás. Meg miből tanuljak, ki tart el addig?

- A szülei?

- Hagyjuk. Örülünk, ha nem látjuk egymást. Az anyám a nagy prédikációival, hogy akkor kellett volna agyonverni, amikor második gimiben kimaradtam, meg hasonlók. Apám meg egy puha rongy, csak bólogat. Majd kimegyek újra.

- Nosza.

- Ahhoz is pénz kell. Ha lenne mondjuk négyszázezrem, abból először megcsináltatnám a fogamat – nézze, kiverte egy szarházi, itt elől, fölül -, vásárolnék finom kis szerkót, ezt, azt, egy kicsit kifoztatnám magamat, aztán indulás.

- Aztán hazajön és megint elfolyik a pénz.

- Nem! – kiált fel élesen – Nem! Soha többé nem! A pénz a gyerekemnek kell! Visszaszerzem!

- Villog a szeme. A férfi értetlenül nézi.

- Hol a gyereke?

- Lelencben. A szemem fénye. De kihozom, ha addig élek is! Megyek nyugatra, keresek és minden jó lesz.

- Semmihez sem ért?

- Én?... - fölkacag, hátravetett fejjel, oldalról néz rá – De igen! Egyhez nagyon értek! Úgy, mint kevesen.

A férfi elpirul a sötétben, megint végigfut rajta a borzongás és hónaljában kicsap a verejték. Rekedten kérdezi:

- Maga hol lakik?

- Egy barátomnál Zuglóban.

- Elegáns környék.

- Ugyan. Másfél szoba kettőnknek. Igaz, legalább van telefon. Aki hív, ahhoz jövök vagy autózok vagy ahogy akarja.

A férfi elnémul. Képzeteiben végigszáguld minden lehetőség, az esti országút a néptelen mellékutakkal, hogy mindent lehetne, de ő hosszú évek, évtizedek óta nem... Épített magának egy kalitkát, ahol a hűség és az igazság a retesz. A bilincs. Nadrágjában forró duzzadás, izzadt tenyere megcsúszik a kormánykeréken. Különben is a betegségek... Hevesen lélegzik, nem mer oldalra nézni. Székesfehérváron mennek át, sűrűbb a forgalom, hálás a több tennivalóért.

A lány újra rágyújt. A lámpák fénye bevetül a kocsiába, félre-félreles, igyekszik a kabát alá pillantani kutatná: mekkora a nő melle, milyen lehet a formája, de nem látja az anyagtól. Kicsi, büszke, formás alma?...

- És a gyermeke édesapja? – nyögi ki.

- Az... olyan, amilyet megérdemlek. Az automaták, a bedobálós, a pia. Ahhoz az állatfajtaához tartozik, amelyik csak félhomályban, villanyfénynél él, a játéktermekben, még az alvásra is sajnálja az időt. Ehhez, meg a piához kell neki a pénz – és megszerzi, ahogy lehet.

- Nem érdekli a gyerek?

- Nem is tudja, hogy van. Nem is akarom. Még visszakövetelné.

- Ugyan hogy?

- Csinál kromoszómatesztet meg ilyesmi... Van egy kedves fiú, fiatalabb nálam, az mindig ott volt körülöttem, az kísért a kórházba is. Nagyon szereti a kicsit.

- Miért nem megy hozzá?

- Ugyan, húsz évesen most jár harmadik gimibe. Rohadt az én életem, nekem mindig lógós, hazug, részeges, verekedő palik jutnak, néha beverik a pofámat, elszedik a pénzem és kész. Ilyen a szerencsém. Azért akarok kimenni, keresni és kihozni a kicsit a lelemből. Még nyolc hónapom van rá. Két és fél éves korában végleg elveszik tőlem.

- És ha kihozná?

- Hát igen, pénz kellene a lakásra, az óvodára, az életre... Pedig azt mondják, sok dologra jó lenne a műveltségem, tehetséges vagyok pár dologhoz... Na nem csak ahhoz! – nevet.

- Tanulni kellett volna.

- Jókor mondja. Nagy ötlet. Magáé ez a kocsi?

- Nem, nem az enyém az öreg csataló. Jöhettem volna sofőrrel, az egyik ezüst Audival, de hát gondoltam: péntek délután van, hadd pihenjen a sofőr. Bementem a garázsba, ez állt ott, elhoztam.

Elvörösödik. Nincs is garázsuk. Jöhetett volna ugyan sofőrrel, de nem bírja a locsogását. Ezzel a tragacccsal jár, hogy takarékoskodjon a cégnek. Kettő, Cowboylova úr!

- Jó autó ez.

- Jó öreg. – nyögi – És akivel most él?

- Az is egy nekem való. Amit keres, alig elég a lakásra, kajára, piára, meg a

cigare. Én természetben járulok hozzá a háztartáshoz. Haha!... Hogy én hogy nem bírok kifogni egy hapit, aki ad négyszázezer forintot! Összekapnám magam, mert bírok én jól kinézni, akár hiszi, akár nem! Most lepusztultam, ezek az ócska cuccok a nővéremtől vannak, de ha rendbe szedem magam, csodálkozna! Csak hát nem bírok kikapni valakit, aki ad pénzt, behajtja rajtam, ami jár neki, de aztán nem szól bele, hogy merre jövök, megyek.

- Hát tudja, a férfiak,... hogy mondjam, féltékenyen vigyázzák az örömük forrását. Nem szeretnek osztozkodni.

- Egy túrót nekik! Az az én forrásom! Megkapják, amit akarnak, becsülettel megkapják! De hogy néha kimozduljak, néha legyen egy kis élet, jó dizsi, azt senki meg ne tiltsa! Ez nem rabszolgatársadalom. Nekem is meg kell valósítanom magamat!

- Nem tudom – mormolja a férfi. Ismerős nagypofájúság, tiltakozás, követelőzés. A posztkommunista világ. Megszokta, hogy igyekszik segíteni az emberek gondjain s most tehetetlennek érzi magát.

Rákanyarodnak az autópályára, talán még negyven perc az út.

- Vannak ám igazán kedves emberek – mosolyog rá a lány – A múltkor egy barátnőmmel stoppoltunk, felvett egy rakás szerencsétlenség Dáciás. Kikanyarodtunk tankolni, akkor dőglött be a tragacsa. Segítettünk neki betolni a kúthoz. Egyszerre csak idenyom ötezer forintot, hogy ne várjunk rá, javíttatni kell a kocsit. Képzeld el!

A férfi zavartan hümmög.

- Tényleg vannak ilyen elvárásolt krapekok. Egy másik felvett, mentünk. Kérdezgettem, meséltem neki az életéről, de vakuljak meg, ha hozzányúltam, egy ujjal is! Hát ahogy kiszálltam, adott háromszáz schillinget meg négyezer forintot. Tudja, mit csináltam vele?

- Nem.

- Irány az első delikátesz, ajándékosár celofánnal, díszüveges piák, csokik. Utána lementem Barcikára a csecsemőotthonba és minden nővér csajnak vastagon ajándék. Na, azóta van nagy kedvesség, telefonálhatok, mindig kedvesek. Tudják, hogy valaki a kicsi édesanyja.

A férfi leszegi a fejét. Nem, gondolja, ezt nem hallotta. Egész életében kegyetlenül keményen hajtott. Soha, semmin nem nyert, semmit nem talált, mindeért megdolgozott. Ez is elfogadható – elfogadta. Ám ebből a keretből nem lép ki.

A lány elnyűhetetlenül, kedvesen fecseg tovább. Oldalról kissé erős az állkapcsa, orra egyenes, csinos. Néha rövid, rendezetlen fekete hajához kap, megigazítja. A férfiben felidéződik a nőök örök nyúlkálása a hajukhoz. Vajon miért?... Igaz, mostanában már a férfiak is oda kapkodnak.

- Mondja, muszáj nekem ilyen pechesnek lennem? Miért nem fogok ki egy krapekot, akinek kell egy fiatal csaj és van rendes lakása. Odavinném a kicsit, élnénk szépen. Na jó, nem járnék el, nem lenne dizsi meg nagy élet. Nem kell

nekem sok, nem kell nekem mikrohullám, automata mosogató, ruha se sok, elég egy-két jó rongy, megmaradnék én már bárki mellett. Hát nem? – szív egyet a cigarettából, felkacag – Ilyen rohadt pechet! A múltkor lementem Kaposvár mellé a kamionparkolóhoz. Szép hosszú nadrág, zárt nyakú blúz, tip-top szerelés. Ott a sok bejáratott kurva... Pardon! – üt szájára. Hát ki az, akit kiszűrnak a zsaruk? Persze, hogy engem, hiszen nem tejeltem nekik. Kipakoltatták a zsebeimet, a táskámat és addig kotortak benne, amíg megtalálták a bizonyítékot.

- A micsodát?

- Na mit, hát a gumikat.

A férfi összerezzen. A képzet felizgatja. Dühös keserűség vesz erőt rajta, mereven figyeli a lányt, figyeli a combjait, kutatja a testét. A mögöttük jövő teherautó fényszórói beragyogják az utasteret. A lány is ránéz.

A férfi jobb kezével megfogja a lány karcsú ujjait:

- Tudja kislány, soha nem voltam érettebb arra, hogy megcsaljam a feleséget...

A lány épp nyitott szájjal fújja ki a füstöt. A fényben mintha sárga lenne a nyelve. Valami betegség lehet? Fertőző?

- És?

Keserűen sóhajt:

- De hát ha eddig kibírtam, talán a maradék időt is kibírom.

Saját kijelentésétől megrémül, majdnem elrántja a kormányt. Ítéletet mondott maradék élete fölött. "Maradék idő"? Kibírom? Eddig könnyű volt, ideje sem volt rá. De ezt véglegesen kimondani!? Az anyja halála után most már ő következik a sorban. Hallgat, belelapul az ülésbe. Mindenféle fájdalommal és panasszal küszködő feleségére gondol. Összenöttek. A gyerekekre figyelnek. És a rengeteg munkára.

- Egyébként nincs semmi értelme az egésznek. Már a saját szövegeimet is unom. De azért nem leszek savanyú! – a lány felkacag.

Elhallgatnak.

- Az érdi emelkedőn bűg fölfele a kocsis, már világít a főváros vörös szmogja.

- A lány szólal meg:

- Ez egy ilyen rohadt nap. Reggel öt óta egyfolytában talpon vagyok. Ide - oda. Ez ilyen rohadt nap. Ha nem keresel stricit, mert véded a szabadságodat, nem

jutsz be egy placra. Ha kívülről mész be, borotvával szabdalják szét a képedet. Marad az ide-oda. Valahogy majd megoldjuk.

- Hova megy Pesten? Hol tegyem ki?

- Szóval semmi. Így van ez. Tegyen ki az Osztyapenkó utáni felüljárónál. Majd átmegyek a másik oldalra.

- Stoppolni?

- Úgy is nevezhetjük.

A férfi elvörösödik a sötétben. Hirtelen döbben rá, hogy összesen 2500 forint van nála. Lám, nem a pénztelenség tartotta vissza, hanem az erény. Keserűen elhúzza a száját.

- Ne haragudjon, kislány, de én komolyan vettem, hogy stoppol. Amikor beállt, maga örült, hogy gyorsan feljut Pestre.

- Ne törődjön vele. Ilyen rohadék az én életem. Nekem mindig ilyenek jutnak. Hallgatnak.

Befutnak a város fényei közé, közeledik a felüljáró. A lány ránéz. A férfi gyomra összerándul a szomorú fekete szemekre, a helyes kis pofira. A törött fogról mosolyra húzódnak az ajkak:

- Ne legyen úgy oda, én sem vagyok.

Lefékez.

Miközben a lány kiszáll a kocsiból, tekintete rátapad a fiatal combokra, a fesszes csípőre, a lapos hasra. Tekintete följebb elvész a kabát sötétjében. Végig nem láthatta a mellét.

Utánaszól:

- Minden jól, kislány. Elnézést.

- Rá se rántsion.

Hosszú lábain fáradt mozgással elindul a feljáró lépcsői, a túlsó oldal felé. A férfi egyesbe, kettesbe recsegteti az öreg kocsi sebességváltóját. Bámul maga elé. Egyszerre összerándul, hátrakap a táskájához, tapogatja: megvan a mobil, megvan minden. "Elnézést, kislány", mormolja.

Ott sötétlenek előtte a nyúzott, szép sötét szemek. Gyöngycseppek futnak végig a homlokán. Zavarja a kocsisor, a tolakodás, a zaj. Legszívesebben visszafordulna a néma éjszakába, egyedül. Ide -oda.

Vezet tovább, nagyon lassan gurul a szerettei felé.

T. Nagy József Egy dallamra

elkötötte bánatomat
hajad lobogása
együtt kószált friss szelekkel
szívem dobbanása
kipirult a tavaszi láz
zakatolt a vérem
rég elsuhan ifjúságom
emlékeit élem

kereslek és rádtalálok
elengedlek mégis
kutatlak és megtalállak
elfutok majd mégis
háromfelé futó úton
szaladok utánad
háromszor is megtalállak
s ott maradok nálad

együtt jönnek együtt mennék
el a szivárvánnyal
együtt szólnék a rigóval
s varjúkárogással
egymás mellett ébrednénk fel
együtt és nem mással
vele élnék együtt halnék
a szép cigánylánnyal

felperzselt táj üszkös vidék
remény sose virrad
kitagadott hű szerelmem
kihűlt hullócsillag
minden ki nem mondott szóval
reámhűlő lázzal
kopogtatok hallgatással
jeltelen magánnyal

bolyongok a semmi körül
hívlak gyermekszóval
félelmeim bekerítnek
visszahull a sóhaj
érinteném karcsú tested
tétova kezekkel
biztass újra pillants reám
lecsukott szemekkel

T. Nagy József

Gyermeklapok

“- Nagyon mérges tud lenni, ha valamelyik gyerek nem tanulja meg a tudni valót vagy a verset, de amúgy elég rendes és mókás természetű. Higgyétek el, ilyen pedagógust nem találni minden bokrban” – A. B. 10 éves

“- Ha megszidnak, akkor én általában zongorázni szoktam. Avval elmegy a bánatom. Vagy pedig olvasok és megnyugszom.” – B. Á. 9 éves

“- Azért szeretném felrobbantani az iskolát, mert nem szeretek tanulni és korán kelni... Csak a testnevelés órát szeretem, mert ott nem kell írni” - N. A. 9 éves

“- Ha én varázsló lennék, az iskolákat eltörölném a föld színéről. Csak gyerekek lennének a Földön. Nekem lenne a legnagyobb házam és istállóm. Az istállóban 366 ló lenne, hogy még a szökőévben is jusson minden napra egy. Egész évben, január 1-jétől december 31-ig csak játszanék. Ezt mind megtenném, ha varázsló lennék, sajnos nem vagyok az” – K. K. 10 éves

“- Attól, hogy az ember eljátssza Olivért, attól még nem lesz sztár. Ha elmegy az iskolába, nem virágszirmokkal fogják fogadni, hanem mint egy kisdíákot. És nem is szeretném, ha másként menne, mert akkor az már nem én lennék” – S. A. 10 éves

“- Tőlem még sose kérdezték meg, hogy szeretnék-e egy kiskutyát. Jó lenne, ha megkérdeznék, mert igent mondanék” – B. O. 9 éves

“- Az az én legnagyobb hibám, hogy megvertem Katót. Meg az, hogy lepocskoltuk slaggal a barátom szomszédját. Ez nekem nagyon rosszul esik. Még elmondom azt is, hogy csúnyát mondtam Kittire. Ezek az én legnagyobb hibáim” – K. S. 9 éves

“- És miket kérdeznél Petőfi Sándortól?

- Miért éppen ők lettek a márciusi ifjak? Ki volt a felesége? Még azt is megkérdezném tőle, hogy miért nem lett boszorkány.

- Mert a boszorkány meg a költő hasonlít...

- Nem. Eltér egymástól. Az lehet a közös bennük, hogy a boszorkányok is ki tudnak találni csodákat, és az is csoda, hogy a költők ki tudnak találni verseket” - K. E. 8 éves

Takács Béla
Állomások

Lebontották a sárospataki vasútállomás régi épületét. Ez önmagában nem jelent szenzációt, hiszen hazánkban számtalan helyen újultak meg az ódon indóházak. Bennem azonban a csákányok, lapátok, markológépek nyomán eltűnt épület helyén keletkezett üres tér látványa emlékek sorát idézte fel.

Souvenir No. 1.

Szülővárosom vasútállomásáról van szó, amely nem különbözött semmiben egy Sárospatakhoz hasonló nagyközség állomásától. Nem volt se kisebb, se nagyobb, mint ami a helységnek dukált. Tanév elején és végén, a karácsonyi és húsvéti vakációk idején diákok serege lepte el az állomást. Mentek vagy jöttek, de mindig vidáman, mert Patakról menni és ide visszajönni egyaránt örömet jelentett. Én ilyen tájban nem jártam az állomás környékén. Gyalog mentem haza a Bodrog hídján át Kispatakra. Mégis volt valami, és ez különlegessé tette számomra az állomást: a tábla! Ott függött az állomás előtti teret a peronnal összekötő folyosó fölött. Időálló vastábla volt, rajta átluggatott felirat: TILOS AZ ÁTJÁRÁS! Ha bárki is komolyan vette volna a mindenképpen szembetűnő feliratot, nehezen tudta volna megközelíteni a vonatot, mert a szerelvényekhez az ember csak a várótermen, az említett folyosón – ahol tilos az átjárás -, esetleg az állomás épületét megkerülve, a rossz szagú illemhely mellett juthatott el, ebbe az irányba viszont csak bizonyos esetekben indult el az utas. Sokáig titok maradt számomra a tábla: miért tették ki? Kinek tilos az átjárás? A rejtély nyitjára csak később jöttem rá. Ugyanis az állomással szemben terült el a Tokaj-hegylajai Szőlősgazdák Törkölyfőző Szövetkezetének – népszerűbb nevén FURMINT – üzeme, amit a síneken keresztül vágva az érdekelt törkölyt, cefrét főzető, kisüstit kedvelő ügyfelek sokkal hamarabb közelíthettek meg. A tábla tehát – jóllehet, teljesen eredménytelenül – csak őket próbálta visszariasztani az átjárástól, és nem az utasokat. A vonatról leszálló, Miskolc vagy Sátoraljaújhely felől érkező utasokat ugyanez a tábla fogadta, az első pillanatra értelmetlen feliratával: !SÁRÁJTÁ ZA SOLIT. Némelyek héber nyelvű köszöntőnek vélték a szöve-

get, arra gondolva, hogy a pataki teológusok tanrendjében az ószövetségi héber nyelv a legnehezebb stúdiumok közé tartozott.

Souvenir No. 2.

Emlékeim sorában felbukkan az “aranyvonat”. Persze nem volt aranyból, csak egy kocsiját – amelyben a “Szent Jobb”-ot helyezték el – festették aranszínűre. 1938-ban István király ereklyéjét körülhordozták az országban. Sáros-patakon át vitték Kassára. Talán soha nem volt még akkora tömeg az állomáson, mint ezen az augusztus 20-án. Sokáig, nagyon sokáig kellett várni, amíg begördült az aranyvonat a feldíszített, zászlós, virágos pályaudvarra. A program nem engedte meg, hogy a szerelvény akár csak egy percig is az állomáson tartózkodjék. Patak túl kicsi helység volt a “Szent Jobb” óriási nimbuszához képest. Tehát a vonat csak ünnepélyes lassúsággal áthaladt az állomáson, közben egy lila ruhás főpap megáldotta a tömeget a mozgó vonat ablakából. A “Szent Jobb” tiszteletéről még ennyi maradt meg bennem: református elemista létemre csodálkozva láttam, hogy a katolikus hívek a síneket csókolgatják, amelyeken az aranyvonat áthaladt. Ma már úgy érzem, véres kardot kellett volna István király jobbára helyezni, így körülhordozni, mert a béke veszélyben volt. A Jelenések könyvének “amaz hétfejű és tízszarvú fene Bestiája” már szövögette sátáni terveit, és senki nem mondta neki: TILOS AZ ÁTJÁRÁS! – Európa országain és népein.

Souvenir No. 3.

Maradjunk most már a háborúnál, amit mindig és mindenhol megelőz a behívás. Előbb csak közönséges, ha viszont szorul a helyzet, “sasos” behívók repülnek szét, megbolygatva családok, falvak, városok életét. A legidősebb bátyámat egyszerű behívó szólította 1940-ben a “haza védelmére” – bár ezt a hazát nem támadta meg senki. Már az otthoni búcsúzkodás is rendhagyó volt. Családunkban nemigen ölelgettük, csókolgattuk egymást. Az érzelmi megnyilvánulásokkal csinján bántunk. Ami azonban az állomáson lejátszódott, az felülmúlta minden elképzelésemet. Nyolcan voltunk testvérek, és csak egy fiú, az első fiú ment a vonathoz a TILOS AZ ÁTJÁRÁS! feliratú tábla alatt, de édesanyánk annyira sírt, jajongott, mintha az egész családját búcsúztatta volna. Jóska bátyám és a vele együtt bevonuló katonák láthatólag már unták a vég nélküli siránkozást, a számtalanszor elhangzó “Írjál fiam!” figyelmezte-

tést, és alig várták, hogy felszállhassanak a vonatra, amely Rahóra vitte őket. Életük első nagyobb utazása volt, és ennek izgalma elnyomott minden más érzelmet.

Két évvel később a második bátyám ment el. Őt is kikísértük az állomásra, édesanyánk kevesebb sírással, amit az magyarázott, hogy fiának csak Újhelybe kellett bevonulnia, Pataktól tizenkét kilométerre. Ebből következően az első adandó alkalommal vonatra szállt az egész család, a közelebbi rokonság, barátok, és egy vasárnap délután meglátogattuk Károly bátyámat az újhelyi kaszárnnyában. – Zászlót nem hoztak? – kérdezte az őrmester a huszonöt-harminc fős csoport láttán, és Károly zavartan tápáskodott fel a szalmáról. Újonc lévén, neki és társainak nem jutott ágy a túlsúfolt laktanyában. Nem rajta múlt, hogy csak így fogadhatott bennünket. Később már nem látogathattuk meg. Egészen Belgiumig sodorta a háború vihara, és amikor 1945-ben hazajött, senki nem várta az állomáson. Fürkésző szeme csak a tábla feliratát olvashatta: !SÁRÁJTÁ ZA SOLIT

Souvenir No. 4.

1944 nyarán hosszú szerelvények érkeztek a pataki állomásra, szörnyű rakományal: sebesült katonákkal. Németek és magyarok vegyesen. Úgy hallottam, az első világháború végén papírbakancsot és -kaptát kaptak a fronton harcoló katonák. Ezek viszont a kezükön, lábukon, fejükön papír kötszerekkel támolyogtak ki a bűzös marhavagonokból. Vastag volt a kötés, nem takarékoskodtak a papírral. A vér azonban így is átütött a kötésen. Egy-egy sebesültet szállító vonat érkezésének híre pillanatok alatt elterjedt a városban. Batyus asszonyok – köztünk édesanyánk is – igyekeztek az állomás felé, abban a reményben, hátha a sebesültek között van a férj vagy a katona fiú, hátha megtudnak valamit hozzátartozójukról. A tábori posta ebben az időben már nehezen vagy egyáltalán nem működött. Frank Józsefné, mint a többi asszony, szaladt a vonathoz, végigloholt a vagonok mellett, közben kiáltozta a fia nevét és katonai beosztását: - Aknavető, lövezető Frank Miska! Aknavető, lövezető Frank Miska! – Nem válaszol senki. A mozdony füstöt lökött, a szerelvény meglódult. A mozgó vonatból végre felhangzott a kiáltás: - Itt van! Itt van! – Frankné boldogan dobta be a csomagot a vagonba, de a fiát nem látta. Amikor Miska, mint valami Lázár hazajött, nem tudott a csomagról semmit. Bizonygatta, hogy csak akkor volt a pataki állomáson, amikor

bevonult és amikor visszatért, testében és lelkében nagyon megfáradva. Aknavető, lövegető Frank Miska csomagját nyilván nem fejszerűléses katona fogyasztotta el.

Souvenir No. 5.

Vidámabb mezőkre terelve az emlékek nyáját, eszembe jut a pataki vasútállomásnak a személy- és teheráru-forgalom lebonyolításán túl végzett társadalmi szerepe is. Igen, a régi pataki diákélet egyik fontos gócpontja volt a vasútállomás. Vasárnap délelőtt és délután, hétköznap a szilenciumig, az iskola-kertben tett séták végcélja az állomás volt. Nem utazási szándékkal mentek a diákok az állomásra, hanem bámészkodni, azokat nézni, akik indultak vagy érkeztek. Ezt az ártatlan szórakozást nevezték a teológusok “állomásmisszió”-nak, és a hallgatóra, aki vasárnaponként nem vállalt a Patakhoz közel eső falvakban, tanyaközpontokban igehirdetési szolgálatot, vagyis nem ment prédikálni, arra azt mondták, hogy “állomásmisszióba” ment. Tartós, sőt házassággal folytatódó, néha csak futó szerelmi kapcsolatok alakultak ki az állomáson. A pataki gimnáziumba az 1940-es évek elején meglehetősen kevés lány járt, az újhelyi kereskedelmi középiskolába viszont annál több. Sokan bejárók voltak, a vonat pedig hosszabb ideig tartózkodott az állomáson, mint manapság, tehát lehetett beszélgetni a leeresztett ablakon keresztül. Régebben nemcsak a diákok, de még a professzorok is kijártak az állomásra, mert a restiben mérték a legjobb sört.

Souvenir No. 6.

Fiatalkori szerelmeim reményei is az állomás környékén foszlottak szét. Az egyik és az első a nagyállomás túlsó oldalán levő, hajdani kerámiagyár elhanyagolt épületét varázsolta számomra mesebeli kastéllyá. Itt lakott Ő, akit – ha jól emlékszem – legalább két hétig minden reggel fél nyolckor lestem az iskolakert bokrai közül, mikor bukkan fel kedves alakja, mikor jön át a síneken, az álldogáló vagonok között. Ő elsős gimnazista volt, én hatodikos. Azonban az elsős kislány hamarosan kiadta a hatodikos útját. A szakítás – legalábbis akkor annak tartottam – méltó volt a “hős szerelemhez”. Hóvirággal vártam egy reggel, ám nem ragyogtatta be holmi “tavaszi napsugárral” az egyébként mindig mosolygó szép arcát. Értettem a jelzést. A hóvirágot átdobtam a kerítésen, és hosszú ideig gyűlöltem az állomást.

Souvenir No. 7.

1949 nyarán az ország szeme Sárospatakra irányult. Rákosi Mátyás nagygyűlést tartott városunkban. Borsod-Abaúj-Zemplén, sőt Szabolcs-Szatmár népe özönlött Patakra különvonatokon, pufogó Hofherr-tractort vontatta pótkocsikon, elvéve még néhány autóbusz is akadt. Az állomás nem tudta befogadni a hosszú szerelvényeket, ezért Újhely felé tolták ki a vágányokra, ebből az irányból ugyanis csak egy vonat érkezett. Karszalagos rendezők rohangáltak felelősségük teljes tudatában, vagy álltak szigorú képpel a számukra kijelölt posztokon. Terelték a zászlókat, transzparenszeket cipelő tömeget a gyűlés színhelye, a Rákóczi-vár felé. Népünk szerfelett bölcsnek mondott vezére szokás szerint lefüggönyözött autóban érkezett. Karszalagos testőrök hada sürgölődött körülötte. Mint VIII. gimnazista, rendező lévén, én is karszalagot viseltem.

A gyűlés estjén fáklyás felvonulás volt. Egekig hatolt a sokezer torokból harsogó "Sztálin-Rákosi! Sztálin-Rákosi!" kiáltás. A teológiai akadémia hallgatói szintén kivonultak, utánuk mentünk mi, a gimnázium növendékei, köztük én is, de már karszalag nélkül. A hangzavarban bizony teljesen elveszett hevenyészett kis rigmusunk: "Nem kell pap és nem kell sakter/Nagy Sztálin a békebakter."

Másnap, hétfőn, a reggeli áhítaton így imádkozott egyik paptanárunk: "Mennyei Atyánk! Tégy rendet ebben a karszalagos tolongásban!" – Előbb csak az állomás környékén lett rend. Összeseperték a hulladékot, a szétépett transzparenszek papírfoszlányait, a kiegészített fáklyák bádogdobozait. Évek múlva másutt is, szerte a hazában rend lett. Felépültünk a személyi kultusz ragályos betegségéből.

Refrén

Lebontották a sárospataki vasútállomás régi épületét. Ez önmagában nem jelent szenzációt, hiszen hazánkban számtalan helyen újulnak meg az ódon indóházak. Bennem azonban a csákányok, lapátok, markológépek nyomán eltűnt épület helyén keletkezett üres tér látványa emlékek sorát idézte fel... Ifjúságomat, ami nem tér vissza soha többé.

(1980)

Erdélyi János

Szerkesztői előszó a *Sárospataki Füzetek* első számához, 1857

Erdélyi János (1814-1868) költő, filozófus, esztéta, a sárospataki református főiskola diákja, majd tanára. Huszonöt éves korában az MTA levelező, 1858-ban rendes tagjává választották. 1847-ben a Szépirodalmi Szemle, a szabadságharc alatt a Respublica szerkesztője. 1851-ben visszatért Patakra, a filozófiai tanszék élére. 1863-tól az irodalomtörténeti tanszék felállításával létrehozott bölcsészeti akadémia professzora. Az általa 1857-ben alapított és haláláig szerkesztett Sárospataki Füzetek igényességét tekintve a legnagyobb hatású szellemi vállalkozása volt. A lap új szint hozott a vidéki kisvárosi hétköznapokba, és fennállása alatt széles körben közvetítette a megújuló protestáns és a Kollégiumban elsősorban Erdélyi által képviselt humán szellemiséget.

Az alábbiakban közreadjuk a Sárospataki Füzetek első számához írott szerkesztői előszavát. Tartalma, szellemisége, nyelvezete nemcsak élvezetes, de rendkívül tanulságos is, és példát mutat arra, hogyan lehet egy ügyet értelmes hittel szolgálni. A szöveget eredeti formában, de mai helyesírással közöljük.

Ha Európa valamelyik művelt protestáns államában nyújtatik "protestáns tudományos folyóirat" az olvasó kezébe, senki által sem nézetik oly ritka eseményül, hogy mellé magyarázatokat kössenek, hozzávetéseket toldjanak, s általában róla mint újdonságról beszéljenek. Ott igen, a maga rendes útján megy a dolog, mert egyrészt nyilvánkozik és megszólal a szellem, másrészt olvas és elmélkedik a közönség.

Magyar hazánkban mindez másképpen van. Megtörténhetik ugyanis, hogy nálunk a legmagasabb érdekek, a legnagyobb kérdések is egész időközön át el vannak a nyilvánosság ege nélkül. Az elmék mintha megszűntek volna gondolkodni, a lelkek érdekelteni. Az élet színe ilyenkor mint a holt tenger, melynek magától semmi eleveisége, hanem ha zivatartól. Mi ezt nem magyarázzuk, noha erős lélektani alapot lenénk benne a hazai búskomorságnak, azonban megjegyezzük, mint rendkívüliséget, mely ha nem betegsége a léleknek, de nem is erős állapota. Vajha oda fejlődnek közöttünk a valódi tudományos műveltség buzgalma és becse, hogy mindezt senki ne hinné

egy pár évtized múlva; mert igazán oly kivételes állapot, s oly beszögellés a jelenkori magyar szellemi élet mezején, hogy magunk sem hinnénk, ha más mondaná; és mégis úgy történt.

További magyarázat nélkül érthető, hogy a protestáns egyház érdekeire van éppen intézve a célzás. Annálfogva, midőn a hazai protestáns és tudományos kérdések tolmácsául ajánltatik ezennel közlőny, és pedig Sárospatakról ajánltatik: ez nincs minden jelentőség nélkül, akár irodalmi, akár egyházállami szempontból.

Elsőre nézve így gondolkozunk: ha emez, az országnak középpontjától messzi eső kisvárosban, mely még csak megyei főváros sem, veti föl magát a tünemény, ez oda látszik mutatni, hogy az irodalom iránti közönynek, a vidékek szellemi pangásának ütött a végóra; de másrésről örömmel sejtjük: minő vallásos és egyházi buzgóság fog majd nyilatkozni más helyeken, melyek Sárospatakot szellemi tevékenység dolgában mindig meghaladták. Ez bennünket valóban mindenél jobban vigasztal. De fájlalni fogjuk ellenben, ha viszonyosságot nem tapasztalnánk, s valaki úgy hinné, hogy vállalásunk által netalán a középpont irodalma érezne gyöngülést, vagy az olvasók részvéte, vagy az írók munkássága tekintetében. Mi elismervén a középpont nagy fontosságát, a helyre mégsem adunk annyit, hogy az irodalmi középpontot másutt ismernénk fel,

mint az értelmi súlyban: aztán a szellem ott fű, ahol akar. Egyébiránt Sárospatakot hagyományai, körülményei megérlelték annyira, hogy valamely irodalmi hivatást teljesítsen. Minő kilátásaink lehetnének néhány év múlva a vidéki sajtó gyorsabb mozgásával a hazai tudományosságra! Több mint valószínű, hogy ezáltal eddig nyugvó erők és elhanyagolt tér is nyeretnék meg a hazai műveltségnek; továbbá sokakban és sok dolog iránt, mi el volt mellőzve, vagy sohasem került szóra, támasztatnék figyelem és érdek.

De a jelenség magasabb értelmezést s magyarázatot is megenged. Az összes protestáns világ örömmel tudja immár, hogy azon cs. kir. m. miniszteri leirat, mely a magyarországi mindkét hitvallású protestáns egyház ügyeinek szabályozása végetti törvényterv elé bocsátott, páratlan méltósággal mondta ki a "föltétlenül szabad vélemény nyilvánítás" elvét, mely tulajdonképpen a protestantizmus életelve, alapföltétele. A cs. kir. m. minisztérium eme nagy-szerű magatartása csudálattal vegyes tiszteletre bírta a közvéleményt itthon és külföldön. Épen ezért nem is szólott lap és ajak hálás elismerés nélkül felőle. Mert az csakugyan meglepő, hogy nem protestáns minisztérium úgy szóljon, amint szolt volna helyén a legvalódibb protestáns kormány. De távol legyen, hogy meg volnánk vesztegetve a külföld tekintélye által, vagy a magas kormányoknak hízogó hódolattal

óhajtánánk tetszeni: mi, magunk részéről, elfogulatlan kebellet járulunk ama nyilatkozathoz, s benne a szabad gondolkodás és független véleményezés korszakának hajnalát üdvözljük. Ideje, hogy belássa a magyar protestánság, miképpen viszonyok és állapotok elleni férfiatlan panaszkodás helyett sokkal okosabb lesz először ugyan eszmélkedni és elmélkedni, azután tenni; és mindkettővel soha fel nem hagyni. Kezébe van letéve sorsa; lássa mit csinál.

Az így fordult helyzetek nélkül már aligha fog valaki egyházi és tudományos folyóiratra gondolni Sárospatakon. És íme ez az a magasabb valami, melyre a "Sárospataki Füzetek" jelentése, mint magánál fontosabbra mutat.

Közelebből szólva magunk felől, mi eleve kijelentjük, milyen nézeteink vannak egyház és tudomány dolgában. De még világosabbak leszünk, ha mondjuk, hogy mindent óhajtunk a protestantizmus elvén belül, és semmit ellenére. S meg lévén győződve, hogy evangéliumi tudományunk a legnemesebb emberi művelődésnek nemcsak előmozdítója, hanem alapja: óhajtjuk belső frigyben tartani egymással az egyházat és tudományt; s azt ezáltal vinni előre, s ezt azáltal tenni termékenyvé, annyival inkább, mert a protestantizmus eszméje eléggé rugalmas a tudománynak befogadására, lévén mint olyan, végtelen elv.

E vizsgálódási függetlenséget pedig korántsem azért fogjuk együvé a vallásos elvvel, mintha ennek ürügye alatt amannak szeretnénk előnyt vinni ki, hanem mert a tudomány oly mély bensőség, mint a hit, s ha ez szent, amaz igaz; sőt, csak az igaz, ami szent, és megfordítva; így emberi méltóság nélkülük nem is képzelhető. Másrészt midőn teljesen protestáns elvet vallunk, legtávolabbról sincs gondolatunkban úgy emelni ki a felekezetséget, hogy a magunkét szeretvén, türelmetlenséget hirdetnénk más hitnek vallói ellen. Mert szerintünk nem az a kérdés, protestáns-e vagy katolikus valaki, hanem protestáns-e a protestáns, és katolikus-e a katolikus? Ez a kérdés valódi állása, mely más oldalról föltéve annyit tesz: valóban igaz-e mindenkinek, ami szent, és szent-e, ami igaz? Így mi a legjelzettebb felekezetiesség mellett a legnagyobb türelemnek vagyunk szószólói, hagyván kinek-kinek saját lelkére istenhez való viszonyát, belső megnyugvását, mert ez a vallás, ez az Ő és Újszövetség, mely kettő együtt az egész Szentírás.

Ezek általános mondanivalóink, az elv, idő és helység alkalmából. Részletesen pedig annyit tartunk célszerűnek, mintegy munkakörünk átnézetéül közzétenni, hogy folyóiratunk két fő szakaszra oszlik: a) Főlap, b) Tárca, mint szokás szerint.

“A Párt eszméi tiszták!”

Egy zempléni pártmunkás levélváltása Aczél Györggyel a törvénytisésekről, 1958

A politikai rendszerváltozás óta eltelt évtized komoly eredményeket hozott az ötvenes évek kutatásában. Forrásközlemények, visszaemlékezések, feldolgozások láttak napvilágot, amelyek révén a történettudomány nemcsak az adatok mennyiségét tekintve, de az elemzések terén is előrelépett. Kellő mértékben feltárták az ötvenes évek törvénytiséseit, s ma már az Államvédelmi Hatóság működéséről is olvasható monográfia.¹ A Rákosi-korszak² nagypolitikai összefüggései között azonban gyakorta elsikkad a kisember nézőpontja, a történelmi válsághelyzeteknek a mindennapok szintjén való megragadása. Márpedig a politikai események társadalmi hatásmechanizmusának megértéséhez nem elegendő csupán a vezető szervek döntéseinek, vagy a vezetők életrajzának elemzése.

Az alábbiakban egy olyan levélváltást teszünk közzé, amely segít megérteni ezt a nézőpontot. Megmutatja, hogyan uralkodott el a félelem a Rajk-per³ utáni években egy alacsony beosztású pártfunkcionárius hétköznapjain, hogyan vált semmivé az új társadalmi

rendszerbe vetett hite, hogy aztán paradox módon éppen az “ellenforradalom” után találja meg újra a helyét a munkásmozgalomban. A levél olvasása kapcsán világossá válik, milyen összetevők játszottak közre a Kádár-kormány⁴ tömegbázisának 1956 utáni kialakulásában, s talán érthetőbbek lesznek az 1957. május 1-jei, a budapesti Hősök terén tartott tömeggyűlés mintegy 400 ezer főnyi résztvevőjének motivációi is.

A iratok további érdekessége, hogy Zemplénhez kötődnek. Egy zempléni pártmunkás ügyéről van szó, amelynek előzményei Aczél György,⁵ a Kádár-korszak egyik legbefolyásosabb politikusának Zemplénben töltött megyei párttitkári időszakára nyúlnak vissza.

A dokumentumokat a Magyar Országos Levéltár Aczél György miniszterhelyettesi iratait tartalmazó fondjában fedeztük fel.⁶ A nyilvánvaló helyesírási hibákat kijavítottuk, egyébként a két levelet szöveghűen, teljes terjedelemben közöljük. A levél íróját - a személyiségi jogok védelme érdekében - csak nevének kezdőbetűivel jelöltük.

Kedves Aczél Elvtárs!

Múlt év eleje óta, amikor megtudtam, hogy Aczél elvtárs él, folyton készültem Aczél elvtársnak írni. Teszem ezt azért, mert az ügy kapcsolatos Aczél elvtárrsal, illetve egy fényképével, ami még, úgy gondolom, 1947. évben készült.

Az előzőleg velem történeteket most kikapcsolom, hogy ne legyen hosszú a történet, mert az egy levélbe úgysem férne bele.

Ott kezdem el, hogy 1949. évben Szegedről visszakerültem Sátoraljaújhelybe, abban az időben, amikor a Dózsa György úti szállodát alakították át megyebizottsági⁷ székházzá. Ennek a munkának az ellenőrzésével, melyet a helybeli kisiparosok végeztek, a megyebizottság engem bízott meg, mint az Építési és Közmunkaügyi Hivatal vezetőjét.

Amikor a munka befejezést nyert, én szállíttattam át a bútorokat és az alagsorban levő irattárat is.

Ebben a helyiségben a szekrények mellett egy berámázott kép volt bedugva, olyan 25x18-as méretű. Ez a kép Aczél elvtársat ábrázolta, amint egy kisleányt tart a karjában.⁸ A képről a port lefújtam, és rátettem egy kosárra, mellyel a papirokat hordták.

Amint vinni akarták az emberek, lejött hozzánk egy elvtársnő, Breznói, vagy Bresztóczi, már nem emlékszem a névre, és amikor meglátta a kosár tetején a képet, amely arccal volt felfelé, magából kikelve azt kérdi: “Honnan vették elő ezt a képet?” A szekrény mellett volt leesve, gondolom, mint Zemplén megyei titkár⁹, megérdemelné, hogy valamelyik szobába kitegyük, mondom neki. Erre ő még nagyobb szemeket mereszt és megkérdezi: “ismeri ezt az embert, aki a képen van?” “Már hogyan ismerném, amikor 1947-ben, s ezt megelőzőleg is a keze alatt dolgoztam. Egy nagyon rendes ember, jó kommunista és nagyon szereti a gyerekeket, amit külön becsülni tudok, mert nekem is van öt gyerekem.” Erre nem szólt többet, hanem a fényképet magához véve faképnél hagyott. Én akkor nagyon csodálkoztam ezen a jeleneten, mert akkor még nem tudtam, hogy Aczél elvtárs is áldozatul esett a törvénytelen ségeknek.¹⁰

Én ebben az időben tagja voltam a VP¹¹. oktatási bizottságának, az MSZT¹² szervező titkára voltam, mint társadalmi munkás, szemináriumi előadó, stb. Két-három hét múlva észrevettem, hogy engem állandóan kíséretet valaki. Először azt gondoltam,

tévedek. Később azonban még a családom is észrevette, sőt ők tudták meg, hogy még éjszaka is hol az ablakom alatt, hol a kapu alatt álldogál valaki. Miután nem volt félnivalóm, eleinte csak mosolyogtam a dolgokon, mert tudtam, hogy semmi olyant, ami a becsülettel és kommunista mivoltommal nem egyeztethető össze, nem csináltam.

Később, jó pár hónap múlva észrevettem, hogy a Pártbizottságnál melőznek. Felmentem, és megkérdeztem Eigel elvtársat, hogy mondja meg, mi ennek az oka. Azt mondta, nézd Cs. elvtárs, néhány névtelen levél érkezett ellened, s ha ez igaz, nem való vagy a pártba. Azt azonban, hogy mivel és kik vádolnak, nem mondta meg. Rettenetesen fájt ez nekem, hiszen nagyon szerettem a pártmunkát. Ez folyt tovább. Majd egy káderezésen kellett megjelenem, s ott egy nő és egy rendőr főhadnagy káderezett. Különösen a Rajk-üggyel kapcsolatos dolgokról érdeklődtek, amiről nem tudtam mást mondani, mint ami a sajtóban megjelent. A káderezés után az 1950/51-es oktatási évben már teljesen leépítettek, semmiféle pártmunkát nem kaptam, s a kíséretetés is tovább tartott, ami szinte már az örületbe kergetett.

Ekkor beadvánnyal fordultam a városi és megyei Pártbizottsághoz, és kértem, hogy ha van ellenem valami vád, vizsgálják ki.

Ebben az ügyben még az állampolgári hatóságnak¹³ is írtam. A levélmásolat ma is megvan.

Majd ezután 1951. március 13-án hívtak az ÁVH-hoz. Gyanútlanul, de tele félelemmel elmentem a Sallay-Fürst utcába. Ott három civil ruhás egyén leültetett, és személyazonosságom megállapítása után arról faggattak, hogy van-e Jugoszláviában rokonom, ha van, hol laknak, stb. Majd az egyik megkérdezi, hogy mondjam meg, milyen kapcsolatban álltam Aczéllal. Elmondtam, hogy én, mint aktív, a megyebizottság panaszirodáját vezetem, és 1947-ben saját kérelmemre Szegedre kértem áthelyezésemet. Annyi kapcsolatom volt, mint bármelyik megyebizottságon dolgozónak, semmi más. Erre váratlanul az egyik civiltől, akit úgy tudom Lőrincznek hívtak, akkora pofont kaptam hátulról, hogy a székekkel együtt feldültem. Ez azt mondta, mit hazudozok én itt összevissza, ők ugyanis tudnak mindent. Jobb, ha bevallom, míg szépen vagyok. Én nem tudtam semmit mondani. Erre azt mondta az egyik civil, vigyétek le a pincébe, hogy gondolkozzon. Ez a Sallay-Fürst

utcai ház L-alakú, s L szárának megfelelőleg egy pincehelyiség van. Ide vittek le ketten, s amint leértünk, egy gumibottal ütlegelni kezdtek, majd kaptam egyet a fejemre, attól elszédültem. Arra tértem magamhoz, hogy az arcomba öntöttek egy kancsó vizet, és rámkiabált aki leöntött, hogy álljak fel. Nagy nehezen felálltam, ez délután 3 óra felé volt már. Ekkor felvittek az irodahelyiségbe, ahol az egyik civil azt mondta: ez egy kis oktatás, ha nem leszek őszinte, akkor mi ráérünk minden héten legalább egyszer jobb belátásra bírni, mindaddig, amíg meg nem döglik, vagy felel arra, amit kérdeztünk. Ekkor azt mondta még: most elengednek, de ne próbálják a mai napról akár még a családtagjaimnak is beszélni, mert akkor nem látom meg a napvilágot. Akkor szédülten eltávoztam, a Diana kertben üldögéltem a csípős időben, s otthon azt mondtam, hogy vidéken voltam.

Ettől kezdve minden nap rettegettem, hogy mikor visznek el. Még ma se tudom, kik voltak, akik akkor megverték, miért vertek meg, mit akartak tőlem, mert többször nem hívtak. Ellenben 1951. június 2-án arra való hivatkozással, hogy mint osztályidegen, beépültem a pártba és a pártvezetőségbe, valamint, hogy kiszolgáltam a

Horthy-rendszert, a megyebizottság utasítására minden fegyelmi eljárás, meghallgatás után¹⁴ kizártak a Pártból.

Hiába fellebbeztem a KEB¹⁵-hez, írtam a Rákosi-titkársághoz, szóba sem állt velem senki.

Ezek után Szolnokra jöttem dolgozni, majd amikor a lakást megszereztem, családom is utánam jött. Itt is mindig rettegettem, hogy mi lesz velem, és akkor már 6 gyerekemmel. De ennek dacára is dolgoztam, 1952-1955-ig az Építők Szakszervezete megyei bizottságának a főkönyvelője voltam társadalmi munkában. Itt töltöttem a szombat délutánjaimat és vasárnapot, és nem szüntem meg hinni abban, hogy egyszer még fény derül erre az ellenem felmerült sötét ügyre. Sajnos, még ma sem tudom, hogy miért kellett ezt megélnem.

Az ellenforradalom alatti helytállásom meghozta ugyan a megnyugvást. Az én családom a sérelem dacára is helytállt. A feleségem, mint pártonkívüli MNDSZ¹⁶-asszony, 1957 januárjában már szervezte a pártot a szolnoki Patyolat Vállalatnál, és mint párttitkár, alapító tagja az MSZMP-nek. Éngem felvettek a pártba, s most mint az üzemi alapszervezet tagja, mint vezetőségi tag, a párttitkár helyettese, a megyei népi ellenőrzési bizottság tag-

ja működöm. Ezen kívül szemináriumot vezetek a vállalatnál 21 hallgatóval.

Ez a vállalat az ellenforradalom óta kétszeres élüzem. Ebben nekem is részem van, mint terv- és munkaügyi osztályvezetőnek. Remélem, most harmadszor is elnyerjük az élüzem címet. Kedves Aczél elvtárs, ne haragudjon, hogy ilyen hosszán írtam, de ez kikíváncozott belőlem, mert tudom, hogy Aczél elvtárs még többet szenvedett, s így meg tudja érteni egy 51 éves ember keserű emlékeit.

Megmondom őszintén, azért írtam, hogy hátha Aczél elvtárs tudna nekem erre az ügyre valamit mondani. Kérem, amennyiben jut egy kis idő az országos gondok mellett, engedje meg, hogy Aczél elvtárs által meghatározott időben felkeressem, és amit még nem mondtam el, elmondhassam, hogy lelki megnyugvást találjak, s valóban hinni tudjak abban, hogy soha, de soha ilyen eset nem fog előfordulni. Úgy érzem, ez nekem erőt adna ahhoz, hogy még jobban és teljes mellszélességgel harcoljak a munkáshatalomért, s ezen keresztül hat gyermekünk derűs életéért.

Elvtársi üdvözlettel: Cs. D.

Szolnok, 1958. november 29.

Aczél György válasza a következőképpen hangzott:

Kedves Cs. Elvtárs!

Levelének őszintén örültem. Tudja, Cs. elvtárs, nekünk kommunistáknak kell, hogy az egyéni sérelmeinken túl tudjuk tenni magunkat, úgy, hogy ne maradjon tüske a szívünkben. Az előforduló hibákat jóvá is lehet tenni. A hibákat személyek követték el, de a Párt eszméi tiszták!

Ha egyszer Pesten jár, feltétlenül keressen fel. Ha lehet, értesítsen előre, hogy kicsit hosszabban tudjunk elbeszélgetni. Addig is minden jót kívánok a gyerekeknek és Maguknak is, szeretettel és elvtársi üdvözlettel:

Aczél György

Budapest, 1958. december 18.

Hogy létrejött-e a személyes találkozó, arról nem maradt feljegyzés. Az viszont tény, hogy Aczél válasza később párthatározat szintjére emelkedett. Az Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1962. augusztus 16-án határozatot hozott "A személyi kultusz éveiben a munkásmozgalmi emberek ellen indított tör-

vénysértő perek lezárásáról”, amelyben kimondta: “... a törvénytérséért az akkori Központi Vezetőség tagjait felelősség nem terheli”, mert azokat az ún. “Rákosi-klikk” követte el. A Központi Ellenőrző Bizottság viszont felelős akkori hibás döntéseiért.¹⁷ Ez a határozat fontos állomása volt a Kádár-korszak konszolidációs politikájának, és beleillett abba a folyamatba, amelynek során a kiváló taktikai érzékkel rendelkező Kádár János nemcsak a Rákosi-korszak még hatalmon levő prominens politikusaival próbált meg végérvényesen leszámolni, hanem egyúttal saját baloldali ellenzékét, az elvhű, de immár szalonképtelen vezetőket is félreállította. Így az MDP Központi Ellenőrző Bizottsága egykori elnökét, Kiss Károlyt,¹⁸ 1962. november 24-én visszahívták a Politikai Bizottságból, de ezzel szinte egyidőben, 1962. október 12-én a ténylegesen Kádár helyettesként funkcionáló Marosán Györgyöt¹⁹ is felmentették valamennyi párttisztviseléséből. Mindez összecsengett Kádár 1963. március 21-én, az Országgyűlésen tett bejelentésével az 1956 utáni megtorlásokat enyhíteni kívánó általános amnesztiáról, amelyet az Elnöki Tanács 1963. évi 4. számú törvényerejű rendelete kihirdetett. Ma már azt is tudjuk, hogy e bejelen-

tés egyenes összefüggésben állt azzal, hogy az Egyesült Államok 1962. december 18-án határozati javaslatot terjesztett elő az ENSZ-ben az ún. “magyar kérdés” napirendről való levételéről.

A kádári konszolidáció sikere társadalmi bázis nélkül nem valósulhatott volna meg. Aligha tévedünk, ha úgy véljük, e bázis kialakulásához a levélírójához hasonló személyes sorselmenyek meghatározó módon járultak hozzá.

(A dokumentumokat közzéteszi:
Bolvári-Takács Gábor)

¹ Kiszely Gábor: ÁVH. Egy terrorszervezet története, Korona Kiadó, 2000.

² Rákosi Mátyás (1892-1971) kommunista politikus, 1945-56 között a Magyar Kommunista Párt (MKP), illetve a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) főtitkára, illetve első titkára. 1945-től 1952-ig államminiszter, illetve miniszterelnök-helyettes, 1952-53-ban miniszterelnök.

³ Rajk László (1909-1949) kommunista politikus, az MKP, illetve az MDP Politikai Bizottságának és Titkárságának tagja, belügy-, majd külügyminiszter. 1949-ben koholt vádak alapján halálra ítélték és kivégezték. 1955-ben rehabilitálták. V.ö.: Soltész István: Rajk-dosszié, Láng Kiadó, 1989.

⁴ Kádár János (1912-1989) kommunista politikus, az MKP, illetve az MDP főtitkár-helyettese, 1948-51 között belügyminiszter. 1951-54 között koholt vádak alapján börtönben ült. 1956-88 között a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottsága (KB) első titkára, illetve főtitkára. 1956-58 és 1961-65 között miniszterelnök, 1958-61 között államminiszter.

⁵ Aczél György (1917-1991) kommunista kultúrpolitikus. 1946 augusztusától 1948 májusáig a Zemplén megyei pártbizottság titkára, majd 1949 nyaráig Baranya megyei párttitkár. 1957-89 között az MSZMP KB, 1970-88 között az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, 1957-től művelődésügyi miniszterhelyettes. A levél megírásának idején - 1958-67 között - a miniszter első helyettese. 1967-74 és 1982-85 között a KB titkára, 1974-82 között a minisztertanács elnökhelyettese, 1985-1989 között a KB Társadalomtudományi Intézete főigazgatója.

⁶ MOL XIX-I-4-aaa. 52.d. 1668/58.

⁷ A Magyar Dolgozók Pártja Zemplén Megyei Bizottságáról van szó.

⁸ Ez a fényképezési póz a korszak politikusainak jellemzője (lásd pl. Rákosi a bűzátáblában - Pünkösdi Árpád: Rákosi a csúcson 1948-1953 c. könyvének címlapfotóján, Magyar Könyvklub, 1996.), másrészt Aczél valóban szerette a gyerekeket, Zemplénben több keresztapaságot is vállalt.

⁹ Aczél György Zemplénben végzett munkájáról lásd Révész Sándor: Aczél és körünk, Sík Kiadó, 1997, 25-32.o.

¹⁰ Aczél Györgyöt 1949 júliusában tartóztatták le, és 1950 márciusában koholt vá-

dak alapján börtönbüntetésre ítélték. 1954 júliusában szabadult. Lásd erről: Révész Sándor: i.m. 41-51.o., Hódos György: Kirakatpercek, Eötvös Kiadó, 1990, 125-127. és 145-150.o.

¹¹ A városi pártbizottságról van szó.

¹² Magyar-Szovjet Társaság, a Magyar-Szovjet Baráti Társaság neve 1948-56 között.

¹³ Államvédelmi Hatóság, 1948-56 között működött, közvetlen pártfelügyelet alatt álló erőszakszervezet, jogelődje a BM Államvédelmi Osztálya (ÁVO).

¹⁴ Helyesen valószínűleg: "meghallgatás nélkül".

¹⁵ Központi Ellenőrző Bizottság, a párt legfelső fegyelmi fóruma. Határozatai ellen a pártkongresszushoz lehetett fellebbezni.

¹⁶ Magyar Nők Demokratikus Szövetsége, 1945-56 között működött tömegszervezet..

¹⁷ A MSZMP határozatai és dokumentumai 1956-1962, Kossuth Könyvkiadó, 1964, 554-558.o.

¹⁸ Kiss Károly (1903-1983) kommunista politikus 1946-56 között az MDP KEB elnöke, rövid ideig külügyminiszter is. 1956-62 között az MSZMP KB titkára, a Politikai Bizottság tagja.

¹⁹ Marosán György (1908-1992) szociáldemokrata, majd kommunista politikus. Aktívan részt vett a Magyar Dolgozók Pártja 1948. évi létrehozásában. 1956-62 között az MSZMP KB titkáraként Kádár János első titkár tényleges helyettese, 1957-60 között államminiszterként kormánytag is.

Szabó Csaba

Mindennapi Shakespeare

Shakespeare-t első művei megjelenése, színpadra kerülése után szinte azonnal “szájára vette” a közönség: idézték okos, szellemes, találó sorait, melyek valójában mindenki által ismert evidenciák voltak, újszerű, költői megfogalmazásban. “Aranyköpés” - mondjuk manapság, míg az angol Shakespeare-hívők “arany sorok”-nak (golden lines) - hívják a kedvencük által megfogalmazott alapigazságokat, immár három évszázada.

Szinte egy időben az első színpadi sikerekkel, 1752-ben, egy élelmes szerző (William Dodd) és kiadója meg is jelentette a “The Beauties of Shakespeare” (Shakespeare szépségei) címmel az “arany sorok” első válogatását. A mű aztán, századokat átívelve, számtalan kiadást ért meg, s végül a 20. század első felében adta át végleg a stafétabotot, ekkor már számos követőjének, vagy ha úgy tetszik: riválisának. Hazájában az “An Oxford Anthology of Shakespeare” zárta a sort 1988-ban, tizenötödikként az elmúlt negyed-évezred során.

Magyarországon értelemszerűen kétnyelvű idézet-gyűjtemények gazdagi-

tották a sort az elmúlt száz év alatt; igaz, az első is jó évszázaddal követte Kazinczy Hamlet-fordítását (1790). A Világirodalmi Kiadó 1924-es Shakespeare Breviáriuma (breviáriumnak nevezzük a kiemelkedő szerzők írásaiból válogatott jellemző szemelvényeket és idézeteket tartalmazó, többnyire kisformátumú könyvben megjelentetett gyűjteményt) Maller Sándor munkája közvetlen elődjének tekinthető, bár sem terjedelmében, sem koncepcióban nem éri el annak rangját. Az ötletszerű válogatások többsége elsősorban a műveket, azok sorba állítását tekintette rendező elvnek, s ezzel a gondolatiság, a shakespeare-i esszencia szenvedett csorbát.

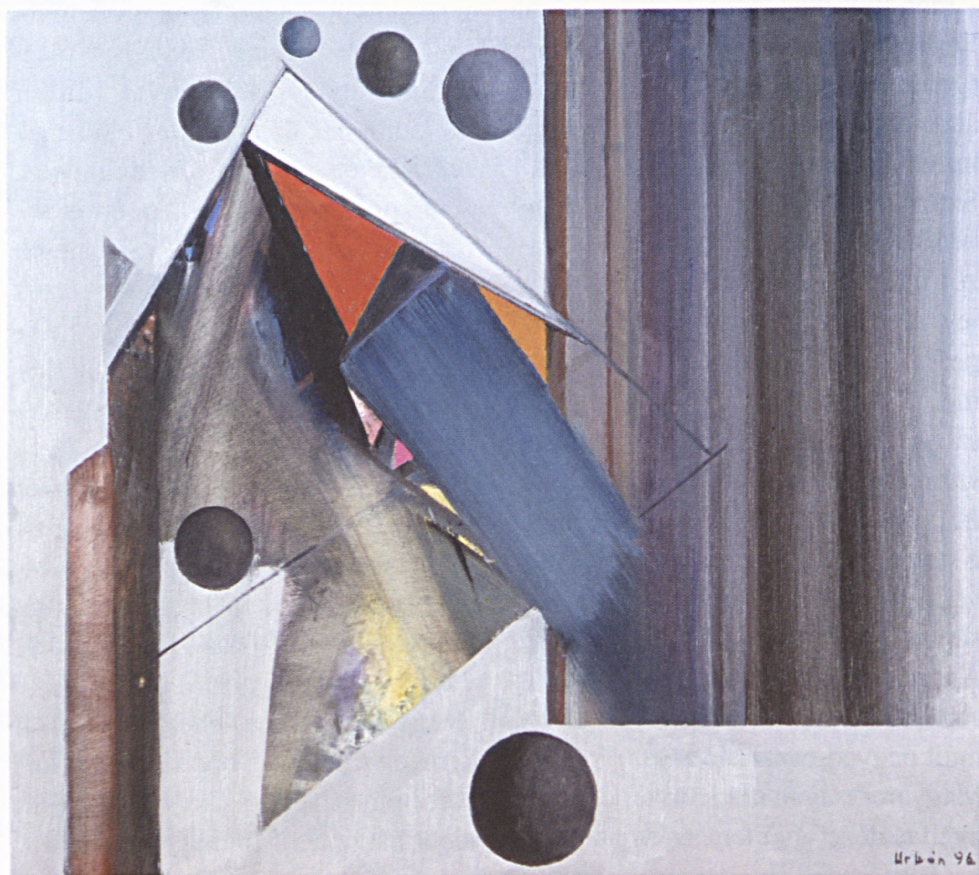
1982-ben Kristó Nagy István világ-és magyar irodalmi idézettárának Shakespeare-sorai csupán egy nagyobb mű részeként szerepeltek, így az nem tekinthető önálló Shakespeare-idézetgyűjteménynek.

Rangsort nemigen lehetne állítani a kétnyelvű magyar breviáriumok között, mint ahogy Shakespeare-t sem lehet összevetni önmagával. De az,

ahogyan mi látjuk Shakespeare-t, ahogyan mi értelmezzük bölcsességeit, s amit mi tartunk fontosnak életműve hatalmas tárházából - ez már igenis rendszerezhető, s ez már szinte önmagá adja a sorba állítást. S ebben a sorban a legújabb magyarországi Shakespeare-idézetgyűjtemény - Maller Sándor munkája - listavezetővé lépett elő. Maller Sándor 1981-ben már szólt a Shakespeare-t szerető és értő közönséghez: a "Magyar Shakespeare - Tü-

kör" társszerkesztőjeként Ruttkay Kálmánnal közösen kitűnő munkát adott az olvasó kezébe: 150 esszét, tanulmányt és kritikát válogattak egybe - a szerzők Bessenyei Györgytől Géher Istvánig ívelnek.

Maller minden írása élményt jelentett, legyen a témája Bölöni Farkas Sándor, Klebelsberg Kunó, az UNESCO, az imádott Sárospataki Református Kollégium, vagy Shakespeare. Az 1999. évi decemberi könyvhéten is-

mét hiánypótló kötettel jelentkezett: a negyven éve dédelgetett Shakespeare-idézet-antológia gondolata öltött testet, s keltett nem kis feltűnést irodalmi ingyenc-körökben.

A kétnyelvű Shakespeare-breviárium 275 oldalon, 19 témakörbe rendezve, 357 "arany sort" nyújt át az olvasónak – csaknem minden napra egyet, ha egy teljes évig takarékosan bánunk velük. A kötet remek válogatását adja a Shakespeare-művekből vett örök érvényű igazság-idézeteknek a lét értelméről, az emberről, a férfiról, a nőről, ifjúságról, öregségről, gyászról, vigasztalásról, szerelemről, féltékenységről, zenéről, színházról, költészetről, bűnről, erényről, becsületről, pénzről, hatalomról, a haza szeretetéről, a természetről, az álmok és a valóság összefonódásáról, győzelemről, elbukásról - azaz mindenről, hiszen a shakespeare-i oeuvre olyan nagy, hogy már határtalan... Illyés Gyula "mindenre tud kádenciát" megfogalmazása egybecseng itt Keats "Shakespeare mindenről mindent elmondott már..." tiszteletadásával.

Maller Sándor a shakespeare-i aranymondások óriási tárházából tudós rálátással és a filológus kifinomult érzékével, biztos ízléssel szelektált. Az angol költő-drámaíró óriás egyik leg-hivatottabb honi kutatója és ismerője kitapintható élvezettel válogatott egy-

részt a már szállóigévé vált, de a még kevésbé ismert "bölc sorok" közül is. A kötetet az Írók Boltjában 2000. január 10-én mutatta be Osztovits Lvente, az Európa Könyvkiadó igazgatója, a szerző és egyik kedvenc fordítója, Mészöly Dezső társaságában. A bemutató során Maller Sándor azt tanácsolta, hogy csak időnként lapozgassunk a könyvben; az nem folyamatos olvasásra készült, bármikor abba hagyható, újrakezdhető, az egyes részek átugorhatók, visszakereseshetők. Nos, valószínűleg az alkotói szerénység szólalt meg ekkor, s nem a kötet egyik nagy erényét-értékét létrehozó tudatos szerzői büszkeség. A munka ugyanis eltér a fent említett elődök felépítés nélkül, vagy erőszakolt szerkezettel készült munkáitól.

Maller Sándor gyökeresen újat hozott ezen a téren, s a kétezredik évet indító breviárium legfőbb értéke, hogy van szerkezete, felépítése, gondolati összetartása, egymásból következése. A biztos érzékkel végzett remek válogatás és csoportosítás egyben a szerző szemléletét, véleményét is híven tükrözi. Ezért aztán olyan, mint egy összefüggő munka, folyamatos, egymásból következő, egymásra épülő témák sorozata, az élet regénye. A főhős az Ember, születésétől ("születésünkkel már siratjuk azt, hogy a bolondok színpadára léptünk" - Lear

király, Mészöly Dezső ford.) haláláig (“És aztán - vége: pálcám eltöröm” - A vihar, Mészöly Dezső ford.). S a két végpont között ott van az egész élet, ahol “mindenkit sok szerep vár, ...melynek hét felvonása / A hét kor” (Ahogy tetszik, Szabó Lőrinc ford.), s benne a főhős. Lelkesedve: “S mily remekmű az ember! Mily nemes az értelme! / ...A világ ékessége!” (Hamlet, Arany János ford.), majd gúnyosan: “Mondhatom, csinos figura az ember, mikor zekéjét, / nadrágját magára veszi, de az eszét otthon hagyja!” (Sok hüho semmiért, Mészöly Dezső ford.), s ismét csodálva: “Nagy Isten! Mennyi gyönyörű teremtés! / De szép az ember!” (A vihar, Mészöly Dezső ford.).

De a világ, a közeg, amelyben az ember él, alapjában véve rossz: “Finom világ! Ki olyan ostoba, / Hogy ezt a durva csalást meg ne lássa? / ... Ocsmány világ ez! Azért pusztul el / Mert ilyen bűnről hallgatni kell. (III. Richárd, Vas István ford.). S még tovább: “Óh, de tele van tövissel ez a vacak világ!” (Ahogy tetszik, Szabó Lőrinc ford.), vagy: “Betege vagyok e hazug világnak” (Athéni Timon, Szabó Lőrinc ford.) és “Nem tetszik a világ, mióta hízelgéssé lett a bók” (Vízkereszt, Mészöly Dezső ford.).

A fejezet idézeteiből kicsendülő pesszimizmus - érdekes módon - nem

sajátja sem Shakespeare-nek, sem Maller Sándornak. Hogy utóbbi mégis így válogatott, azt csak az indokolhatja, hogy a további témakörökből egyértelműen az egyensúly-teremtés olvasható-hallható ki: “Mert nincs a világon se jó, se rossz; gondolkozás / teszi azzá.” (Hamlet, Arany János ford.). Előbb megenyhülve feloldja egy idézettel az egyoldalúságot: “Életünk szövete vegyes fonálból áll össze, jóból és / rosszból: erényeink elbiznának magukat, ha hibáink / nem ostromoznák őket; és bűneink kétségbeesnének, ha erényeink nem becéznek őket” (Minden jó, ha vége jó, Vas István ford.), majd példákat hoz sorsunk nemes és értékes, valamint komor és lehangoló összetevőire, egyensúlyt teremt az emberi tartás és annak gyarló ellenpólusa között.

Férfi (“Ez volt a legnemesbik római / ...Ez férfi volt.” - Julius Caesar, Vörösmarty Mihály ford.) és Nő (“Olyan nő az, hogy nem fogják az évek. / És mindig más: őt meg nem unhatod” - Antonius és Cleopátra, Mészöly Dezső ford.), szerelem itt (“Éld hát világod, szerelem!” - Ahogy tetszik, Szabó Lőrinc ford.), s féltékenység amott (“Vesztett kutya fogánál gyilkosabb / Méreg a féltékeny nő zsémbelése” - Tévedések vígjátéka, Szász Imre ford.).

Bűn az egyik oldalon (“ De oly mé-

lyen vagyok / A vérben, hogy bűn bünt
vonszol magával...” III. Richárd, Vas
István ford.), becsület a másikon
("Élet és becsület egy tőn fakad" - II.
Richárd, Somlyó György ford.). Az
ifjúságot ("Ifjú, s oly őszinte..." - Lear
király, Vörösmarty Mihály ford.)
szembeállítja az öregséggel ("Úristen,
Úristen, mennyire eluralkodik rajtunk,
/ öregeken, a hazugság bűne." - IV.
Henrik, Vas István ford.).

Az ellentétes témakörök-fejezetek
csupán látszólagosan keverednek egy-
mással, valójában egymásnak felelget-
nek, míg a válogató-szerző rendező
elvé könnyedén úrrá tud lenni az el-
lentmondásokon, s a 19. fejezet végé-
re megszületik a shakespeare-i pari-
tás végkicsengése: "Mindenek fölött
/ Légy hű önmagadhoz" - (Hamlet,
Arany János ford.).

Szembetűnő, hogy az egy- és kétnyel-
vű antológiák Hamlet-központúak. Ez
is az. Az idézett oxfordi gyűjtemény
316 idézetet hoz a hatalmas
shakespeare-i Műből, de a 20. század
középső évtizedeinek nagy angol-
amerikai filológusa, Országh László
is erre a tragédiára súlyoz a New
Hungarian Quarterly-ben, a Magyar
Nemzetben és kéziratos egyetemi
jegyzeteiben, melyekben, a tőle meg-
szokott módon, még ezekhez a kira-
gadott idézetekhez is nyújt elemzést.
Országh aprólékos és csodálatra méltó

asszociatív Shakespeare-elemzése-
inek jellemző példája az az 1963-ban,
egy teljes szemeszteren át tartott Ham-
let-szeminárium, melynek során hall-
gatóival közösen négy (!) teljes sort
"sikerült" a híres monológból elemez-
nie.

Maller Sándor nem elemez. Ő meg-
jegyzések nélkül bemutat. De vajon
nem a legtökéletesebb elemzés-e ez a
módszer? Kiválogatja az általa bemu-
tatásra, meggondolásra, elemzésre
legalkalmasabbnak tartott "kádenciá-
kat", s átnyújtja az olvasónak: íme,
ezeket tartom "szétszedésre" alkal-
masnak.

A nyelvészek és fordítók készen kap-
ják a Maller Sándor által választott
etalonokat. A legújabb Shakespeare-
fordítások (Spiró György, vagy Eörsi
István "farmerben eljátszható Hamlet-
je", melyeket a 80-as és 90-es évek-
ben konkrét színházak megrendelésé-
re fordítottak) nem nyerték el a válo-
gató tetszését. Valószínűleg
elsősorban önmaga számára kellett
meghúznia a határt ott, ahol a határon
innen még ismertek voltak az ő gene-
rációjához tartozó fordítóktól vett idé-
zetek. Hagyott még időt ez újabb for-
dítások számára, hogy "arany sorok-
ká" válhassanak. A mű ebből a
szempontból is válogatás, s ilyenfor-
mán nem törekedhetett teljességre, de
ez nem is volt szándéka a szerzőnek.

A kötet könyvészetileg rendkívül tettesztős, színvonalas kiállítás (Sz. Bodnár Éva ízléses tervezése) az Európa Könyvkiadótól sok évtizede megszokott igényesség egyik kiemelkedő példája. Forma, papír, borító - méltán illeszkednek a szerző szándékához és a téma karakteréhez. Shakespeare-t nem idézve, de reá mutatva, a kötet summázó minősítéseként mondhatjuk: "What a piece of work is this book! - Mily remekmű ez a könyv!"

A némiképp késői méltatásnak, elsősorban az ad most időszerűséget, hogy a szerző a közelmúltban, 2001. február 7-én, 84 éves korában elhunyt, "A játék véget ért" ... (A vihar, Mészöly Dezső ford.)

Zemplén szülötte volt. Szülővárosa, Sárospatak, egész életére meghatározó élményt jelentett számára. Sárospataki érettségi, Eötvös kollégiumi évek után, már bölcsészdoktorként került vissza Patakra magyar-angol szakos tanárnak. Egy éves skóciai egyetemi lektorságot követően a sárospataki Református Kollégium Angol Internátusának igazgatói székéből az államosítás Debrecenbe sodorta, ahol egyetemi lektor és az egyetemi könyvtár osztályvezetője. 1955-től az Országos Széchenyi Könyvtár tudományos fősztályvezetője. Két év múlva már Párizsban találjuk, az UNESCO titkárságán, ahonnan hét év után hazakerült, s 1963-tól a Magyar UNESCO Bizott-

ság főtítkáráként öregbítette hazánk nemzetközi kulturális kapcsolatait. Külföldi tartózkodása során Európa csaknem minden országában, Afrikában, s az amerikai kontinensen is járt. Angol-magyar kulturális és történelmi kapcsolatokkal, magyar irodalomtörténettel, neveléstörténettel, könyvtárügyi kérdésekkel, a nemzetközi kapcsolatok történetével, az európai gondolattal (posztumusz kötete: "Az Európa-eszme", Bp., 2001) foglalkozott. Shakespeare iránti érdeklődését a 40-es évek sárospataki, angol nyelvű diákelőadások hallatlan országos sikerétől számította. Munkásságában központi helyet foglalt el a Sárospataki Református Kollégium története, a pataki alumnus mozgalom patronálása. A Pataki Diákok Szövetségének haláláig tiszteletbeli elnöke. Többek között a "Pataki századok" (Sárospatak, 1996) és a "Gróf Klebelsberg Kuno és a Sárospataki Református Főiskola" (Sárospatak, 1998) című jelentős munkák szerzője. A "genius loci" hivatott és elkötelezett apostola volt. Ha erre módja lett volna, bizonyára ezzel a shakespeare-i "arany sorral" mond istenhez: "Csak arra kérlek, emlékezzetek rám: Éljtek boldogul, én búcsúzom". (A velenzei kalmár, Vas István ford.)

(Maller Sándor: *Kétnyelvű Shakespeare-breviárium, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000*)

Tukacs Béla

A nagy szétbomlás

A japán származású Fukuyama az elmúlt évtized egyik legnagyobb hatású szociológusa, aki behatóan foglalkozik korunk alapvető társadalmi problémáival. Érdeme, hogy a társadalmi folyamatokat rendszerbe foglalva feltárja és megnevezi, sőt a maga amerikai módján a további változások tendenciáit is igyekszik felvázolni, és amerikai viszonyok között kedvező végkifejletet sugallni. Fukuyama olyan társadalmi jelenségekkel foglalkozik, olyan folyamatokat tárgyal, amelyekről nálunk sem politikusok, sem a média szereplői nem szeretnek beszélni. Pedig a témában Habermas "Az új átláthatatlanság", Brzezinski "Irányíthatatlanul", Huntington "A civilizációk összecsapása" címen jelentetett meg alapos gondolat összeállított kiadványokat.

Fukuyama az általa tárgyalt és vizsgált társadalmi folyamatokat "A nagy szétbomlás"-nak nevezi. Megállapítja, hogy Amerika és a fejlett nyugati államok a kiteljesedett ipari társadalomból a XX. század közepén az információs társadalomba léptek. Demokráciáikban felértékelődött a szabadság és az egyenlőség. A közlekedés, a hírközlés felgyorsult, a

határok, a megszokott keretek szétfeleltek, a kötöttségek megszűntek, az emberi hatalom betölti a földet és ebben az egyes ember tudatilag is részes. Mindez együtt járt a társadalmi környezet súlyos romlásával. "Nőtt a bűnözés, bomlani kezdett a társadalmi rend, és a föld leggazdagabb társadalmában a lerobbant belvárosok szinte lakhatatlanná váltak. A rokonság, mint társadalmi intézmény hanyatlása erőteljesen felgyorsult. A legtöbb európai országban és Japánban a születésszám olyan alacsony szintre esett vissza, hogy ezek a társadalmak a következő évszázadban elnéptelenednek. Kevesebb lett a házasságkötés és a gyermekszületés; robbanásszerűen nőtt a válások száma; az Egyesült Államokban minden harmadik, Skandináviában minden második gyermek házasságon kívül születik. Az intézmények iránti bizalom negyven éven át drasztikusan csökkent. Az intenzív individualizmus kikezdte a tekintély gyakorlatilag valamennyi formáját és meggyengítette a családokat, a szomszédsági közösségeket és nemzeteket összetartó kötelékeket"

"Nagyon úgy fest a dolog, hogy kutyaszorítóba kerültünk; tovább haladva egyre súlyosabb társadalmi dezorganizáció és atomizálódás vár ránk, a visszavonulási út viszont el lett vágva." - írja Fukuyama. Indult egy sor felszabadítási mozgalom. "A szexuális forradalom a nőfelszabadítási és

feminista mozgalmak, a meleg és leszbikusok jogaiért küzdő mozgalmak végigsöpörtek az egész nyugati világon.” A féktelen individualizmusban a szabályok áthágása maradt az egyetlen szabály. Divatos jelszó lett “színes hatás”. Ahol pedig az egyéni szabadság nevében kiiktatják a szabályokat, a társadalom szervezetlenné, elszigeteltté, működésképtelenné válik, káosz keletkezik.

A fentiekben kivonatossan ismertett félelmetes kép felmutatása után a szerző megállapítja, hogy az “emberi társadalomban szükség van határokra és szabályokra”. Ezek “a társadalmi szabályok nem afféle önkényes korlátok, amelyek gátolják az egyén kibontakozását, hanem sokkal inkább az együttműködésen alapuló bármilyen vállalkozások előfeltételei.” Azoknak az informális értékeknek és normáknak az összességét, amelyeket egy csoport tagjai követnek, s amelyek ezáltal lehetővé teszik az együttműködést közöttük, *társadalmi tőkének* nevezi és ezek jelenlétével igyekszik mérni, vizsgálni a szemügyre vett társadalom állapotát. Tárnyilagosságot hangoztatja, de jellemző egy jószándékú, amerikai tudós emberi szintjére a következő állásfoglalása: “Ugyanakkor azt tanuljuk, hogy miközben választani próbálunk az egymással versengő kulturális felfogások közül, egyiket sem ítélnéljük jobbnak a többinél. Az erkölcsi erények hie-

rarchiájában a tolerancia valahol a csúcson van, míg a moralizmus – vagyis az, ha saját morális vagy kulturális szabályaink szerint igyekszünk megítélni az embereket – főbenjáró vétkeknek számít. De gustibus non est disputandum.” Máshogyan fogalmazva: “Ma már nem azt kérik tőlünk, hogy toleráljuk a sokféleséget, hanem megparancsolják, hogy ünnepeljük.” A társadalmi tőke alakulását Fukuyama a bűnözéssel, a családdal és az általános társadalmi bizalmi szinttel összefüggésben vizsgálja. A bűnözési hullám az Egyesült Államokban és a vizsgált országokban 1964-66 között indult el, és 1990-92-re három és félszeresére növekedett. Az okok: engedékenyebb bűnüldözés, az igények megalapozatlan növekedése, kábítószer-fogyasztás emelkedése, a prostitúció, az erőszak eszményítése, az iskolai és egyéb fegyelem lazulása, a családi kötelékek megbomlása, a jólét növekedése, az általános rendetlenség. A nagy szétbomlást alkotó változások jelentős területe a családdal és a nemek közötti viszonytal kapcsolatos. “A nagy szétbomlás idején elkövetett egyik legnagyobb csalás annak hirdetése volt, hogy a szexuális forradalom nemsemleges, egyaránt áldásos a nőknek és a férfiaknak, és hogy valamilyen módon rokonságban áll a feminista forradalommal. A szexuális forradalom valójában a férfiak érdekeit szol-

gálta” - állapítja meg. A szexuális forradalom és a feminizmus erősödése mélyreható változásokkal járt a családokban, a hivatalokban, a gyárakban, a lakótelepeken, az oktatási rendszerben, az egész civil társadalomban. A család a legalapvetőbb társadalmi egység, amelyben az apa és az anya együttműködnek életlehetőségeik alakításában, gyermekeik nemzésében, nevelésében, szocializálásában, oktatásában. Ha érvényesül a társadalmi tőke, ellenszolgáltatás nélküli önzetlen segítőkészséggel működnek együtt a családtagok és példás eredmények születnek. Családi téren alakulhatnak ki olyan szoros együttműködést eredményező kapcsolatok, amelyek meghatározzák a családtagok cselekvését.

A nagy szétbomlás időszakában mindez néhány éven belül szétesett. A családtagok külön-külön munkahelyre kerültek, a gyerekek iskolába jártak, az öregeket öregek otthona várta, este a televízió-nézés és a szórakoztató központok választották el a családtagokat. A család egyetlen sajátos feladatköre az utódnemzés maradt, amit kényelmi és egyéb szempontokból is egyre inkább halasztottak, hanyagoltak. Végül tömegesen bekövetkezett a családok válsága. Drasztikusan fogalmazva: a nyugati társadalmak egyszerűen nem hoznak létre a saját fenntartásukhoz elegendő embert. 1970-től kezdődően a ter-

mékenység a szinttartáshoz szükséges mérték alatt marad, a nemzetgazdaságok működőképességének fenntarthatósága a bevándorlás mértékétől függ. (Ellentmondásos jelenség, hogy mégis legkövetkezetesebben a bevándorlással szemben védekeznek.) A hetvenes és a nyolcvanas években rohamosan csökkent a házasságkötések száma. A fiatalok először későbbben házasodtak, majd egyre többen váltak. A nyolcvanas években a házasságok fele végződött válással. Gyorsan szaporodik a házasságon kívül született gyermekek száma (40% körül). Divattá vált az élettársi kapcsolat, amely a termékenységre, a felelősségteljes együttélésre szintén kedvezőtlenül hat.

A társadalmi tőke alakulását befolyásoló harmadik tényezőcsoport a bizalom. E csoporton belül tárgyalja Fukuyama az erkölcsi értékekre és a civil társadalomra vonatkozó gondolatait, tapasztalatait is. A normák és értékek változása körében végbement folyamatokat a “növekvő individualizmus” címszó alá sorolja.

Az emberi életet korábban meghatározó tradicionális összetartó erők sorsa egy optimista forgatókönyv szerint a modern életben az lehet, hogy az öröklött osztály-hovatartozáson, valláson, nemen, fajtán, nemzetiségen stb. alapuló kényszerű kapcsolatokat, kötelezettségeket önként vállalt emberi kötelek váltják fel. De felme-

rül az aggodalom, hogy a szétbomlási folyamat kikezdi az önként vállalható, vagy vállalt kötelek összetartó erejét is. Hiszen azt látjuk, hogy az emberek nemcsak a zsarnokok, diktátorok tekintélyét kérdőjelezzik meg, hanem a demokratikusan megválasztott tisztségviselőket, a tudósokét, a tanárokét is. Még az önként vállalt házassági és családi köteleket és a vallás erkölcsi tanításait sem akarják viselni. "Az individualizmus, a modern társadalmak legalapvetőbb erénye, a szabad emberek büszke függetlenségéből kezd valamiféle zárkózott önzéssé fajulni, a személyes szabadság egyre inkább öncél, és az ember mit sem törődik mások iránti kötelezettségeivel."

Amilyen mértékben csökken a bizalom általános szintje, olyan meredeken emelkedik az együttélés lehetőségeit rontó bizalmatlanság. Nagyszámú középosztálybeli amerikaival néhány éve készített mélyinterjú szerint "túlnyomó többségük egyetértett azzal az állítással, hogy a húsz évvel ezelőtti helyzethez képest az amerikaiak önzőbbek lettek". Az emberek szerint csökken a tisztesség, a bizalom, a tisztességbe vetett hit és a segítőkészség.

A vizsgálati eredmények összegzésében Fukuyuma megkérdezi: "vajon milyen okok válhatták ki ezeket a változásokat?" A sikeres gazdasági körülmények és anyagi jólét talaján

folyó szétbomlás okai között első helyen tárgyalja az egyes néprétegek szegénysége és mások kiáltó jóléte közötti ellentétet, egyenlőtlenséget. (A világ lakosságának 10 %-a bitrolja a föld javainak 90 %-át.) A következő ok a világátlaghoz viszonyított anyagi jólét, gazdagság és az ehhez kapcsolódó biztonság, ami önzővé, elbizakodottá tesz. A harmadik ok a rossz kormánypolitika, amelynek ellentétes a megítélése jobbról és balról. Negyedik az átfogó kulturális átalakulás, tömegkommunikációs hatások, manipulálási szándékok. Elemzi a bűnözés, a bizalmatlanság, a szexualitással, erőszakkal szembeni cinizmus növekedésének okait. (Médiák!) Rámutat az individualizmus túlzott növekedésére, a nihilista jellegű semmiben sem hívésre, a kényelmes erkölcsi relativizmusra, a közösség miniatürizálására. Több fejezetben taglalja a nők különleges szerepét, felszabadulás címen bekövetkezett rászédettségét, a termékenységét, az életlehetőségük szinte korlátlan bővülését. ("De végül is egy mai nőnek annyi lehetősége van, hogy olyan életet élhessen, amelyet akar. Utazhat, dolgozhat, tanulhat. Az élet izgalmas és sokat követel az embertől. Egyszerűen nehezen tudom elképzelni, hogyan férnének bele gyerekek.") Ír a családról, a születésszabályozásról, a dolgozó nőkről, egyre javuló keresetükről, anyagi függetle-

nedésükről, tanulási, alkalmazkodási készségükről, a férfiak viszonylagos leértékelődéséről. Vizsgálja a szétbomlás következményeit. A csökkenő termékenység következményeit a társadalmi kapcsolatokra, a család szétbomlását. Végezetül nagy gondal igyekszik gyűjtögetni, felmutatni egyes jeleket, tendenciákat, emberi természeti elemeket, amelyeknek lassú érvényre jutásával, oktatásával belátásával a társadalmi rend újjászervezése lassan megindulhat.

Reméljük, hogy az Egyesült Államoknak saját kultúra nélküli lakosságtömege, a világ elitkoponyáinak folyamatosan magához szívott szellemi ereje segítségével lesz ideje kiheverni azt a súlyos mentális válságot, amely eddig - a történelem tanúsága szerint - a nagy birodalmak szinte indokolatlanul hirtelen leáldozásához vezetett. Számunkra azonban ennek több tanulsága van, hiszen a Fukuyama által bemutatott nagy szétbomlás jelenségei nálunk is teret nyertek, annyira, hogy sok területen nemzeti létünket veszélyeztetik. Értékeink védelme, illetve a társadalmi erők újrászervezése aktuális követelménnyé vált.

A védekezés és újrászervezés sikerességének alapfeltétele, hogy felismerjük a szétbomlás erőit és megtaláljuk az újraépítés helyes módszereit. Mi gazdaságilag a Nyugathoz, az Egyesült Államokhoz képest igen kicsi-

nyek vagyunk, lakosságunk tömege sem hasonlítható össze, annak legfeljebb 1 %-a. Ezért nem bízhatunk abban, hogy a sorsunk majd kialakul valahogy. Nekünk, több ország területére kényszerült kárpát-medencei magyaroknak, élet-halál ügyünk a tárgyalt társadalmi jelenségek alakulása és végkifejlete. Ebben a hazában nem egyszerűen lakosok vagyunk, mi itt a magyar nemzet vagyunk, nekünk ezzel a tudatossággal kell élnünk és megmaradnunk. Saját értékeinket, nyelvünket, kultúránkat meg kell óvni az uniformizálódástól, a felolvadástól, és meg kell tartani örök időkre. Az élet csak így magyar élet. Gondoskodnunk kell arról, hogy a nagy szétbomlás erőit, jelenségeit, következményeit mind a felnőtt lakosság, mind az ifjúság minél nagyobb hányada megismerje és megértse. A fiatalokat úgy kell nevelnünk, hogy soraikban a társadalmi tőkét gyarapítóknak legyen becsületük, a nagy szétbomlás eszméinek hirdetői érezzék magukat kényelmetlenül. Ebben a folyamatban a sárospataki szellemiségnek, s a zempléni kistérségnek is komoly szerepe lehet.

(Francis Fukuyama: A Nagy Szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése, fordította: M. Nagy Miklós, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000)

Viga Gyula

Búcsú Szabadfalvi Józseftől

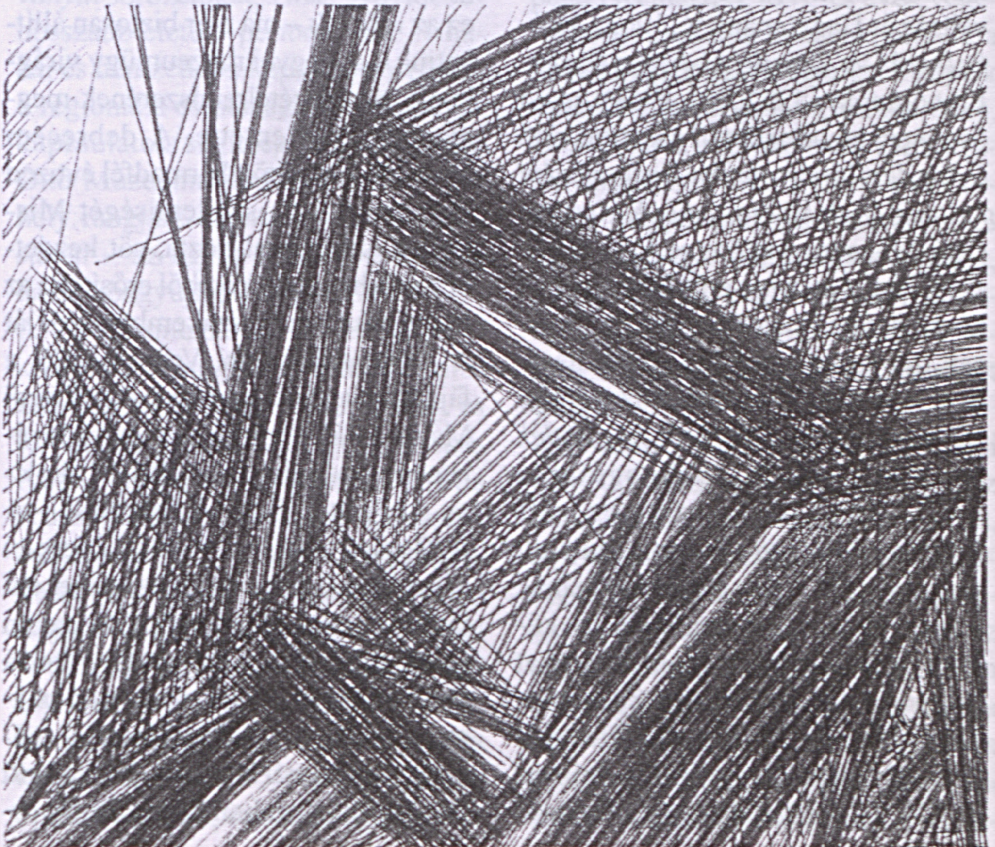
Fájdalmas veszteség érte a magyar néprajztudományt, a néprajzi felsőoktatást és a múzeumügyet: életének 73. évében, 2001. március 29-én elhunyt Szabadfalvi József nyugalmazott múzeumigazgató, egyetemi tanár, a történettudomány (néprajz) doktora. Életét, tevékenységét két város: Debrecen és Miskolc között osztotta szét – mindkét helyen eredményes volt, maradandót alkotott. Ezen a helyen – életműve bemutatása mellett - elsősorban a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság élén töltött majd két évtizedről, múzeumszervező és -irányító tevékenységéről kívánok megemlékezni.

Szabadfalvi József 1928. június 21-én született Debrecenben. A MÁV Jár-műjavító környékének mikrovilágában töltött gyermekkor, a civisváros, s nem utolsó sorban a Piarista Gimnáziumban töltött évek meghatározóak voltak egész életpályája folyamán. A Debreceni Egyetemet fizika-kémia szakon kezdte, majd – egy tanévre – Budapestre, a József Nádor Műszaki Egyetem Közgazdasági Karára iratkozott át. 1948-ban visszatért Debrecenbe, ahol magyar-történelem szakos

diplomát szerzett (1952). Látásmódja, szakmai életútja innen kezdve elsősorban két kiváló tudós, a nyelvész Bárczi Géza és az etnográfus Gunda Béla vonzáskörében formálódott. Érdeklődése kezdetben a kismesterségek, a kézművesség kutatásában körvonalazódott. Doktori disszertációja teljes egészében 1987-ben jelent meg *Mézeskalácsosság Debrecenben* címmel. E téma kapcsán kutatta a méhészeti irodalom történetét is (*A magyar méhészkedés múltja*, 1992). Tanulmányozta a fazekasság, elsősorban a magyar feketekerámia történetét és kelet-európai kapcsolatait, több tanulmányt közölt magyarul és idegen nyelven a feketekerámia ornamentikájáról is (*Fazekas István és a nádudvari fazekasság*, 1982., *A magyar feketekerámia*, 1986). A miskolci Herman Ottó Múzeumban 1982-ben kiállítás is rendezett a hazai múzeumok feketekerámiáiból. Kutatásainak középpontjában az 1960-as évektől az extenzív állattartás, a pásztorkodás történeti-néprajzi vizsgálata állt. A pásztorvándorlásokkal, az eltérő adottságú tájak közötti vándorlással számos tanulmányában foglalkozott, ebből a témakörből írott

érterkezésével szerzett kandidátusi fokozatot (*Az extenzív állattenyésztés Magyarországon*, 1971). E nagy témakör vizsgálata élete későbbi szakaszában is elkísérte, több kötetet, egész sor tanulmányt szentelt a problematika kisebb-nagyobb részeinek (*Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből*, 1984). Az állattartás témájából készített disszertációja alapján kapta meg a történettudomány (néprajz) doktora fokozatot (*A sertés Magyarországon*, 1991).

1967-ig a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének munkatársa volt: gyakornok, tanársegéd majd tudományos munkatárs. 1967-1972 között a Tanszék mellett működő MTA Néprajzi Kutató Csoport tudományos főmunkatársaként tevékenykedett. 1972-ben Miskolcra telepedett át: megbízták a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság vezetésével. Szabadfalvi József számára nem volt ismeretlen az észak-magyarországi

megye. A Néprajzi Tanszék hallgatói Gunda Béla irányításával az 1950-es évek elejétől rendszeres terepmunkát végeztek a Zempléni-hegység középső területein. A kutatás célkitűzéseit először éppen ő összegezte az érdeklődők számára (*Néprajzi kutatómunka az abaúj-zempléni hegyvidéken*, Széphalom IV., 1956), publikált a vidék népi világitásáról (*Adatok a Zempléni hegyvidék népi világitásához*. Ethnographia LXXIV., 1963), a zempléni extenzív állattartás kérdésköréről (*Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken*. Műveltség és Hagyomány V., 1963., *Makkoltatás a Zempléni-hegységben*. Ethnographia LXXIX., 1968), majd összegző tanulmányt írt a kutatás első évtizedéről (*A Zempléni-hegység népi kultúrájának kutatásáról*. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV., 1964). A táj hagyományos méhészkedéséről készített tanulmányát – várva a tervezett monografikus kötet elkészülésére – csak 1967-ben adta közre (*Népi méhészkedés a Zempléni-hegyvidék középső részén*. Ethnographia LXXVIII.). A tervezett és várt Zempléni-monográfia nem született meg, így 1981-ben e sorok írójának közreműködésével szerkesztette kötetbe a megszületett tanulmányokat (*Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről*. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai X., 1981.). A kötethez bevezető tanul-

mányt írt a kutatástörténetről. Később is vissza-visszatért Zemplén néprajzához (pl. *Pásztormigráció Felső-Tiszántúl és az Északi-középhegység között*. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 11., 1972., *A Zempléni-hegység néprajza*, in: Frisnyák Sándor szerk.: Zempléni-hegység. Turistakalauz, 1978.). Volt egy Legszemélyesebb kapcsolata is a megyéhez fűzte: 1954-ben Szerencséről választott egész életére társat magának Küstel Ágnes személyében. Szabadfalvi József 17 évig állt a megye muzeális intézményeinek élén, s ez az időszak – ma már biztosan állíthatjuk – a megyei múzeumügy virágkorát, mai feltételrendszerének megalapozását jelentette. A debreceni egyetemen eltöltött harmadfél évtized tapasztalatát és szellemiségét Miskolcra is magával hozta, sőt kezdetben volt hallgatói köréből erősítette az itteni múzeumok szakembergárdáját is: Dobrossy István, Veres László, a fájdalmasan fiatalon eltávozott Fügedi Márta és Kunt Ernő igazgatói tevékenységének elején kerültek Miskolcra, s követték őket később mások is. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság vezetőjeként újjászervezte a Herman Ottó Múzeum tevékenységét. Jelentősen fejlődtek a gyűjtemények, kialakultak a tudományos osztályok. Megerősítette a múzeumi munkatársi gárdát, a keze alatt felnőtt fiatal szakemberek utóbb or-

szákos és megyei múzeumok igazgatójaként és kvalifikált munkatársaként, egyetemi tanszékek vezetőjeként és oktatójaként öregbítették a miskolci múzeum jó hírét. Vezetése alatt teljesedett ki a Herman Ottó Múzeum kiadványozása és nemzetközi kiadvány-cseréje. Szerkesztőként és társ-szerkesztőként jegyezte a múzeum két régi sorozatát (*A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*), ő indította a *Borsodi Kismonográfiák* és *A Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai* sorozatokat, s más – rövidebb-hosszabb életű – periodikákat. A hazai és nemzetközi kapcsolatok révén, a regionális és országos tudományos kapcsolatok segítségével a Herman Ottó Múzeumot tudományos kutatóhely rangjára emelte és – munkatársaival – az egyik legmegbecsültebb hazai közgyűjteménnyé tette

A vidéki múzeumok létrehozásával kiépítette a megyei intézmény hálózatot. A nagy kiterjedésű, tájilag és történetileg rendkívül tagolt Borsod-Abaúj-Zemplén megye kulturális örökségének gondozására *tájmúzeumokat* szervezett, s azok munkatársaival bízta a regionális feladatokat, meghagyva a megyei központ szakmai koordináló szerepét. Sátoraljaújhelyen 1984-ben Zemplén, Putnokon 1986-ban a történeti Gömör magyarországi területe, Forrón 1985-ben Abaúj anyarszági része kapott regionális szerep-

körü közgyűjteményt. A műemléki rekonstrukciók révén több intézmény került új, méltó épületbe: Tokajban a történeti borvidék múzeuma, Pácinban, a gyönyörűen felújított reneszánsz kastélyban a Bodroghöz (1987), Szerencsen, a vár helyreállítása után a Taktaköz és a Harangod vidék, valamint Tokaj-Hegyalja nyugati részének muzeális gyűjteménye (1991). Erőteljes gyarapodása révén, főleg Domján József és Andrásy Kurta János anyagára alapozva 1978-ban önállósodott a Sárospataki Képtár. Az 1970-es évek végétől sorra nyíltak a tájházak, általuk a védett népi építészeti emlékek kaptak muzeális hasznosítást (Komlóska, Gönc, Füzér, Mezőkövesd, Tard, Cserépváralja, stb.). Az 1980-as évek végén a megyei múzeumi szervezet 23 tagintézményt számlált (múzeumok, gyűjtemények, kiállítóhelyek), mindezek kialakításában Szabadfalvi József munkatársaival döntő szerepet vállalt.

A múzeum adminisztratív feladatai mellett a kutatói munka, számára, az önkifejezés mindennapi eszköze volt, de a rendszeres tudományos tevékenységet és publikálást kollégáitól is elvárta. Fáradhatatlanul gyűjtötte az anyagot: a nehéz hivatali munka után akár egy-egy órára is letelepedett a könyvtárban cédulái mellé. Sokat és szisztematikusan publikált. Könyvei mellett közel 300 tudományos közle-

ményt jelentetett meg, több tanulmánykötetet szerkesztett. Miskolci évei alatt számos helyi és észak-magyarországi témával gyarapodott vizsgálódásának köre. Közreadta a város 18. századi orvosi helyrajzát (*Benkő Sámuel: Miskolc várostörténeti-orvosi helyrajza*, 1979), több kötetet és tanulmányt szentelt Herman Ottó tevékenységének (*Írások Herman Ottóról és a Herman Ottó Múzeumról*, 1988., *Herman Ottó, a parlamenti képviselő*, 1996). Több, a múzeumokat ismerető és népszerűsítő kötetet is írt, illetve gondozott (*A miskolci Herman Ottó Múzeum /Társszerzőkkel/, Múzeumok és kiállítóhelyek Borsodban /Viga Gyulával/*). Számos munkájában foglalkozott Észak-Magyarország népművészetével (*Megyasói festett asztalos munkák 1735-ből.*, 1980). Hangsúlyosan kutatta a múzeumok pásztorművészeti anyagát, utolsó könyve temetésének napján hagyta el a nyomdát (*Pásztor csanakok Észak-Magyarországon*, 2001). Tevékenységéről részletesen tájékoztat a 70. születésnapjára megjelent kötet. (Veres László – Viga Gyula szerk.: *Szabadfalvi Józsefmunkássága. Önéletrajz és bibliográfia*, 1998).

Kedves és türelmes ember volt, vezetőként is minden módon segítette munkatársai szakmai karrierjét és személyes életútját. Aligha volt rá példa, hogy dolgavégezetlenül távozott volna tőle bárki, aki hasznos, értelmes

munkához kérte a segítségét. Rendkívüli szorgalmával és munkabíráásával az országos és a helyi tudományos közéletben is sok feladatot vállalt. Tagja majd elnöke volt az MTA Miskolci Bizottsága Történettudományi és Néprajzi Szakbizottságának, tagja az MTA Néprajzi Bizottságának és Doktori Tanácsának, a Magyar Néprajzi Társaság Választmányának. Meghatározó szerepet játszott a miskolci bölcsész képzés megindításában: a Miskolci Egyetem Művelődéstörténeti és Muzeológiai Tanszékének alapító vezetője (1992-1995), utóbb az Észak-Magyarországi Univerzitás elnöke volt. 1990-1994 között Miskolc város közgyűlési képviselője, egyben az önkormányzat Kulturális Bizottságának elnöke. A rá jellemző nagy aktivitással dolgozott Miskolc kulturális intézményeiért, az átalakuló társadalom művelődéséért. Tevékenységét – számos más elismerés mellett - Móra Ferenc Emlékéremmel (1984), a Magyar Néprajzi Társaság Györffy István Emlékérmével (1985) és Állami Díjjal (1988) ismerték el.

Magam azok közé tartozom, akik nagyon sokat köszönhetnek Szabadfalvi Józsefnek. Jó szívvel őrzöm magamban egy jószándékú, dolgozó, mindig segítőkész, melegszívű ember emlékét, aki nagyon fog hiányozni megyénk és országunk tudományos közéletéből.

Nagy Károly

Borsod-Abaúj-Zemplén megye Budapesten

Az 1970-es években a Magyar Nemzet mindig közölte, mi lesz a program a Bem rakparton, az egykor Andrássy Gyula, a kiegyezés utáni miniszterelnök, majd a monarchia külügyminisztere, hajdan újhelyi diák Duna parti palotájában, a Sárospataki Öregdiákok Budapesti Baráti Köre (minden hó utolsó péntek esti) klubestjén. Egy ideig csak olvastam a rendezvények témáit, majd 1973 februárjában, amikor Nagy János külügyminiszter-helyettes a Diplomácia szolgálatában címmel tartott előadást, nem kis izgalommal megjelentem. Meglepett a barátságos légkör, az egymást tisztelő és nyilvánvalóan szerető idősebb emberek 80-100 fős társasága. Tulajdonképpen azért mentem el, hogy nyilvánosan megkérdezzem diplomáciai szolgálatunk egyik vezetőjétől, miért nem próbálkoznak meg a korona visszaszerzésével? Azt hittem, valaki nehezményezi majd szemtelenségemet, hiszen az országban akkor ilyen kérdéseket nem illett feltenni. Ehelyett az történt, hogy Nagy János megköszönte a "kényes kérdést", s oly részletesen és láthatóan őszintén válaszolt, hogy kedvem volt elmenni a következő klubestre is. Huszár István akkori miniszterelnök-helyettesnek többek között a fővárosi Petőfi szobor mel-

letti Ybl-tervezte, kéttornyú ortodox (görögkeleti) templom háborúban lerombolt egyik tornyának hiányát tettem szóvá. Később azon csodálkoztam, hogy a televízióban számomra antipatikus Kulcsár István vagy Berecz János egykori diáktársai között mennyire más emberek! Persze nemcsak az akkori "uralkodó elit" emberei, de az éppen mellőzött vagy gáncsolt lelkészek, jogászok s mások is elnyerték érdeklődésem. Ott tudtam meg, hogy későbbi főnököm, a közeli Herceggút szülötte Götz János fővárosi főügyész volt az egyik védelmezője az 50-es évek végén a pataki körnek. Talán a harmadik megjelenésemkor történt, hogy - miután előadtam: nem jártam Patakra, mert anyám reformátusként szerette volna, de apám, mint katolikus ellenezte, ezért a miskolci Földesben érettségiztem - a most 93 éves Harsányi István (akinek öccse László, Miskolcon irodalomtanárom volt) megszavaztatta a társaságot, legyen tiszteletbeli pataki diák. Aztán Harsányi tanár úrtól egy alkalommal megkérdeztem, mi lenne, ha bemutatkozna a Hernád-mente egy abaúji est keretében? Később szabolcs-szatmári, majd borsodi estre is sor került. Végül mindezen előzmények után, éppen húsz évvel ez-

előtt, 1981 októberében megalakult Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Budapesti Baráti Köre.

1978. január 6-án, Vízkereszt napján adta vissza az USA kormánya a “magyar népnek” a koronát és a koronázási ékszereket, Nagy János oxfordi angolsággal tárgyaló magyar delegációvezető ügyességének is köszönhetően. Mindenáron jelen akartam lenni az eseményen. Mert korábban, ahol lehetett - tv és rádióműsorokban, vezető politikusok fogadóóráin és beszámolóin - szóba hoztam a koronát, hiszen ezért mentem először a pataki baráti körbe is. Hiába igyekeztem azonban belépőhöz jutni, nem sikerült. Megtudtam viszont, hogy a hivatalos belépő sarka nemzeti színű. Volt ott-hon néhány népfrontos meghívóm, egyiket a zakóm külső zsebébe helyeztem, a díszzsebkendő helyére. A fagyos időben a télikabátomat a parkoló autómiban hagytamk, és dideregve, ám kellő határozottsággal áthaladtam a biztonsági emberek őrizte Kossuth téren. Akkortájt jelent meg Kállai Gyula Helyünk a világban c. könyve, melyet a kezemben szorongattam. Először a lépcsőfeljáró tetején álló örök kérték a meghívómat, mire hanyag eleganciával kissé kihúztam a trikolóros népfrontpapírt a zsebemből, majd rögtön azt mondtam: “Nézzen rám! Én már bent voltam, csak ezért a könyvért kellett kiszaladnom, mert ezt akarja dedikálni Kállai Gyula Szentgyörgyi Albertnek!” Meggyőző fellépésem eredményeként már a bel-

ső lépcsőkön jártam, amikor egy tagbaszakadt “gorilla” felém nyúlt. Azt hittem, lebuktam. De ő csak ennyit mondott: “Lehajtom a gallérját!” – s egyszerre hajtottuk vissza. Akiktől az előző napokban belépő felől érdeklődtem, jórészt jelen voltak. Hangos csodálkozásukra néhányuknak elmondtam bejutásom történetét, melyet halk kacagással nyugtáztak. (Egyikük pataki diákcselnek minősítette tettemet.) A televíziós közvetítésből aztán ügyészségi főnökeim is megtudták, mit műveltem az egynapos szabadságom alatt. Másnap felelősségre vontak. “Pártunk és kormányunk nem akart nagy ügyet csinálni a korona visszaadásából, s te, hogy annyira igyekeztél jelen lenni, ezzel kifejezted, hogy nagyra értékeled az amerikaiak gesztusát.” S megkaptam a fegyelmit, igaz a legenyhébbet. Mi lett volna - kérdezték - ha nem sikerül a cseled? Nagyon lejáratad volna az egész ügyészi szervezetet – magyarázkodtak. Magamban viszont meg voltam győződve, hogy lebukás esetén Nagy János nem hagyta volna, hogy bajom legyen.

1995-ben az egyik leghíresebb magyar büntetőjogász, a Patakon született és ott elhunyt Finkey Ferenc koronaügyész kultuszának újbóli megteremtését kezdeményeztem a legfőbb ügyésznél. Hogyne lettem volna, mikor 1991. áprilisában, 54. születésnapomon Pista bácsitól megkaptam Finkey bájos című visszaemlékezését: “Emlékképek és élmények életem de-

rús napjaiból.” A 160 oldalas könyvbe Pista bácsi bizalmat árasztó sorokat írt: “Szeretettel ajánlom ezt a nekem nagyon kedves könyvecskét Nagy Karcsi régi barátomnak, azzal a reménységgel, hogy kieszel valamit Finkey Ferenc keresztapám emlékének méltó ébresztgetése érdekében. Talán nem csalódom, amikor azt hiszem, hogy Finkey nemcsak a pataki öregdiákok egyik büszkesége, hanem Borsod-Abaúj-Zemplén Baráti Köre is szívesen tekintheti megáéának.” Így aztán - összefogva a Jogászok a Kultúráért Alapítvánnyal - a Berna-sori iskolaépületre emléktábla került, és könyvek, konferenciák jelzik a sikeres emlékébresztést.

S most hadd szóljak a legújabb kezdeményezésről, amelynek ezt a címet adhatnánk: Pataki szellemből pesti Shakespeare-szobor. “In memoriam dr. Maller Sándor” hívtam össze néhány személyt Shakespeare születése 437., halála 385. évfordulója napjára, 2001. április 23-ára a pesti Shakespeare Kávéház – Étterembe. A rövid emlékezés után javasoltam, hogy állítsunk szobrot Budapesten a világirodalom legnagyobb drámaírójának! 1960 óta áll Ballarat ausztrál aranyvárosban a budapesti születésű Mészáros Sándor Shakespeare szobra. Többen szeretnénk, ha e bronzszobor méretarányos mása díszítené a mai Duna Palota (egykori Lipótvárosi Kaszinó) több mint egy évtizede üres szoborfülkéjét. A budapesti “ausztrál” szoborral nemcsak az angol szellemóri-

ásnak, de az idén 100 éves Ausztrália Államszövetségnek, s a két nép barátságának is méltó maradandó emléket állíthatnánk.

A megjelentek közül többen Patakhöz kötődnek, így Mészöly Dezső, a Shakespeare-művek utolérhetetlen fordítója, Bolvári-Takács Gábor, a Matáv Szimfonikus Zenekar ügyvezető igazgatója, Deme Péter, a Magyar Nemzeti Múzeum fősztályvezetője. Igazoltan volt távol dr. Koncz Gábor, a Magyar Kultúra Alapítvány igazgatója, Lojkó Lakatos József, a Shakespeare Színművészeti Akadémia igazgatója, Ruttkay Kálmán, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára. További, Borsod-Abaúj-Zemplén megyéhez kötődő meghívottak közül eljött Bános Tibor színháztörténész, Kaján Tibor karikatúraművész, Koncz Gábor Kossuth-díjas színművész, Kovács László karmester, Mészáros Mihály szobrászművész, Udvaros Béla, az Evangélium Színház igazgatója, Vízny László festőművész és műemlékvédő szakember. A kezdeményezéshez az erkölcsi erőt és bátorságot, s nem utolsósorban a meggyőződést, hogy amit vállalunk, azt megcsináljuk, a Budapesten évtizedek óta működő pataki öregdiákok körből, s annak 1981-es alapítású “leányvállalatából”, Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Budapesti Baráti Köréből merítettem. A Shakespeare-szobor Bizottság Mészöly Dezső elnökletével megalakult, és hiszem, hogy nemes vállalásunkat teljesítjük.

Számunk szerzői

Bolvári-Takács Gábor PhD, 1967-ben született Sárospatakon. A Matáv Szimfonikus Zenekar ügyvezető igazgatója, lapunk főszerkesztője.

Dobrik István 1948-ban született Szikszón. Művészettörténész, a Miskolci Galéria igazgatója, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Erdős Tamás 1967-ben született Miskolcon. Sárospatak és Térsége kistérség-fejlesztési megbízott, a Miskolci Egyetem posztgraduális hallgatója.

Kántor István 1969-ben született Sárospatakon. Rendező, szerkesztő.

Komáromy Sándor PhD, 1945-ben született Bodrogolasziban. Irodalomtörténész, a ME Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar főiskolai tanára, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Kőhádi Zsolt 1942-ben született Budapesten. Filmtörténész, kritikus, a Magyar Nemzeti Filmarchívum munkatársa.

Kurucz Gyula 1944-ben született Nyíregyházán. Író.

Nagy Károly 1937-ben született Szikszón. Ny. ügyész.

Szabó Csaba 1937-ben született Sátoraljaújhelyen. Tanár, diplomata.

Takács Béla (1930, Sárospatak - 1997, Debrecen). Református lelkész, a néprajztudomány kandidátusa, a Sárospataki, majd a Debreceni Református Kollégium múzeumának igazgatója.

T. Nagy József 1947-ben született Taktaharkányban. Ny. újságíró.

Tukacs Béla 1920-ban született Berén. Jogász, agrármérnök, c. egyetemi docens.

Viga Gyula 1952-ben született Mátészalkán. Etnográfus, a Pest Megyei Múzeumi Igazgatóság igazgatója.

Vitányi Iván 1925-ben született Debrecenben. Művelődéskutató, esztéta, a szociológiai tudomány doktora, országgyűlési képviselő.

A Beszterczey Alapfokú Művészeti Magániskola Sárospataki Tagiskola nevet viselő intézmény e pillanatban Sárospatak legfiatalabb közoktatási intézménye.

1999. szeptember 1-től kezdte meg működését a nyíregyházi székhelyű Beszterczey Alapfokú Művészeti Magániskola tagiskolájaként Sárospatakon.

Az 1999/2000-es tanévben hét tanszakon (képzőművészet, média, néptánc, báb, zene, moderntánc, színművészet), 37 csoporttal, mintegy 650 tanulóval dolgoztunk, akik – a törvény ránk vonatkozó pontjai értelmében – 6 és 22 év közöttiek, így az elsős általános iskolástól a középiskolai tanulón át egészen a főiskolás korosztályig vannak növendékeink. A 2000/2001-es tanévben tanulólétszámunk 785 fő. A foglalkozásokat (csoportonként) hetente egy-egy alakommal, 4-4 órában tartjuk bérelt tantermekben.

II. SÁROSPATAKI KÉPZŐMŰVÉSZETI SZABADISKOLA

2001. július 1-12.

felhívása

A szabadiskoláknak egy oldalról a művésztelepek előfutáraiként szerves helyük és szerepük van a művészeti életben. Sárospatak a történelem során mindig vonzotta az alkotni vágyó művészeket, művészcsoportokat. Közéjük sorolandó éppen a szabadiskola kapcsán is a Patak alkotócsoporthoz tartozó tagjai (Aknay János, Gubis Mihály, Puha Ferenc, Somogyi György) akik több éve rendeznek művésztelepeket szűkebb régióinkban; feLugossy László, aki immár negyedik esztendeje, hogy Sárospatakat választotta lakóhelyéül.

A szabadiskola szakmai programjának összeállításakor az említett művészek kipróbált "szabadiskolai" tapasztalataira támaszkodva dolgoztuk ki közösen azokat a szempontokat, amelyek egyrészt a közös alapokat képesek megteremteni, másrészt alkalmasak az önálló "testreszabott" programok megvalósítására.

A jelentkezőknek optimális műhelykörülményeket igyekszünk biztosítani a szellemmel átitatott művészi és táji környezetben.

Kínáljuk a képzőművészet hagyományos, kísérleti és interdiszciplináris formáinak megismerését, valamint az ismerkedés első, legnehezebb lépéseinek megtétele közben a biztos segítséget.

Jelentkezni az iskola címén, vagy telefonszámán lehet június 20-ig..

BESZTERCZEY

alapfokú művészeti
magániskola

SÁROSPATAKI TAGISKOLA
SÁROSPATAK
EÖTVÖS U. 5.
3950
TEL: (47)315-441
FAX: (47)511-058
E-mail: beszokt@matavnet.hu

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTÉRIUMA

